

АБДЫГАНЫ
ЭРКЕБАЕВ

АЗЫРКЫ
УЧУР
жана
КЫРГЫЗ
ПОЭЗИЯСЫ

Адабий-сын макалалар

Э 78 **Эркебаев Абдыганы.**
Азыркы учур жана кыргыз поэзиясы:
Адабий-сын макалалар. — Ф.: Кыргызстан,
1980. —140 б.

Жаш сынчынын бул жыйнагында азыркы көп кырдуу кыргыз поэзиясынын жалпы абалы жөнүндө ой чайкаган ары полемикалуу, ары проблемалуу сын макалалары топтоштурулду.

Э $\frac{70202-269}{M 451 (17)-80}$ 223.80.4603010000 8 С (Кирг) 2
ББК 83. 3 Ки7

БАШ СӨЗ ОРДУНА

Кыргыз совет профессионал поэзиясынын тарыхы менен теориясына (С. Жигитов менен К. Даутовдун изилдөөлөрү) жана айтылуу акындарыбыз А. Токомбаев, М. Элебаев, Ж. Бөкөнбаев, Ж. Турусбеков, А. Осмонов, Т. Үмөталиев, К. Маликов ж. б. чыгармачылыгына (Б. Керимжанова, Ш. Үмөталиев, Б. Маленов, А. Садыков, К. Артыкбаев ж. б. китептери) арналган атайын эмгектер бар. Ал эми поэзиябыздын азыркы учурдагы абалы, проблемалары, өсүш багыттары, азыркы акындардын конкреттүү чыгармачылыгы адабий сында мезгил-мезгили менен жүргөн айрым талкууларды эске албаганда атайын изилдөөлөргө, ар тараптуу талдоолорго жана жалпылоолорго алынбай жатат. Ырас, бул багытта жасалган алгачкы кадамдар бар. (Мисалга А. Токтогуловдун «Поэзияга мамиле» жана К. Даутовдун «Ырдын өмүрү» деген сын жыйнактарын көрсөтсөк болот). Анткен менен аталган маселелер дале болсо коллективдүү күч-аракеттерди, иштиктүү сын ой-пикирлерди күтүүдө. Окурмандарга сунуш кылынып жаткан бул жыйнак дагы дал ушул муктаждыкты кайсы бир даражада канааттандыруу ниетин көздөйт.

Жыйнактагы макалалардын биринчиси азыркы поэзиябыздын жалпы абалын, экинчиси жаш акындардын бир толкунунун поэзияга келүү жолдорун, акыр-

кы экөө эки акындын (таанымал жана жаш) конкреттүү чыгармачылыгын талдайт. Макалалардын ушундай жайгаштырылышы жана жыйнактын жалпы эле мазмуну, менимче, автордун өзүнүн поэзиядагы жалпы жана конкреттүү кубулуштарды түшүнүү деңгээлин, өздүк көз караштарын аныктоого да жардам берет.

Автордон.

I ЖАҢЫЧЫЛДЫКТЫН ЗАРЫЛДЫГЫ

(Кыргыз поэзиясы. 60—70-жылдар).

Поэзия! Жаңылыктын жан досу сен,
Жаралгандан дайыма жаңысың сен!

(С. Чиковани)

Ырас, курбум, акын болдуң жашыңдан,
Ырас, курбум, акындыгың ашынган.
Бирок курбум, ал талантың уялчаак,
Ала-Тоонун аскасына жашынган.
Байрон, Пушкин, Лермонтовдон эмнең кем?

• • • • •
Бирок, курбум, чыга албадың айылдан!

(Ж. Бөкөнбаев)

«Кыргыз поэзиясы ушул күнгө чейин кээ бир даражада провинциализмдин туткунунда жаткандыгын айтууга тийишпиз. Кыргыз прозасынын жана драматургиясынын мыкты чыгармалары бүткүл союздук аренага, сахналарга кадимкидей чыгып калды. Тилекке каршы, поэзиябыздагы абал өзүбүзгө өзүбүз ыраазы болуу сезимине алданууга укук бербейт». (Т. Аскаров. 1967-жыл).

«Ушу тапта традициялуу ырда да, эркин ырда да изденүүлөр жүрүп жатат. Бирок азырынча жаңычылдык жарала элек...» (К. Укаев. 1968-жыл).

«Бүгүнкү кыргыз поэзиясынын абалы жөнүндөгү талкуунун жыйынтыгын чыгарып (сөз 1968-жылы «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын беттеринде жүргөн «Акындарга үч суроо» деген талкуу туурасында баратат—А. Э.) жана жалпы эле кыргыз поэзиясы жөнүндө ой жүгүртүү менен биздин поэзиябыздын мезгилдин талабынан артта калып келаткандыгын белгилеп кетким келет. Ал өз туурунан Бүткүл союздук аренага Чыңгыз Айтматов сыяктуу залкар фигураны учура элек. Арийне, бизде А. Осмонов, А. Токомбаев, Т. Үмөталиев өңдүү ысымдары бүткүл өлкөгө белгилүү ири акындар бар. Бул жерде сөз алардын сменасына келген муундар жөнүндө болуп жатат. Азыркы кыргыз поэзиясынын Р. Гамзатовдору, К. Кулиевдери, Д. Кугультиновдору жок дегибиз келет». (К. Бобулов. 1969-жыл).

Көрүнүп тургандай, бул 1960-жылдардагы кыргыз поэзиясы тууралу пикирлер. Эми 1970-жылдардын поэзиясына карата айтылган пикирлерден бир-экеен келтирели:

«Өкүнткөн бир нерсе—70-жылдардын ичинде жалпы союздук окурмандардын оюн бурган, чыныгы адабий окуяга айланган чоңураак поэтикалык чыгарманын болбой жатышы» (С. Эралиев).

«Эгерде анын (70-жылдардагы кыргыз поэзиясынын —А. Э.) жалпы эле азыркы кыргыз адабияты менен искусствосунун өсүп-өнүгүш системасындагы ээтигин териштире келсек, поэзия чоң аренага алар менен теңтайлаш чыгалбай келатканы айкын сезилет. Поэзия, мисалы, прозада Ч. Айтматов жасаган эстетикалык-көркөм секирикти али жасай элек, башкача айтканда, өзүнүн Айтматовун бере элек. Азырынча булардын бардыгы келечектин иши, биздин күтүп жаткан тилегибиз гана болуп турат». (К. Даутов).

«...биздин көп эле акындарыбыздын ырлары жалпы

жонунан бири-биринен айырмаланбайт, бирин-экин тапкан табылгалары кеңири масштабга көтөрүлө албай, жергиликтүү гана адабий чөйрөдө биртке сөз болуп, ошо боюнча унутулуп калып жатат... Азыркы поэзиябызга жалпысынан серп салган адам... жаш акында-рыбыздын көпчүлүгү өз алдынча «материк» болуп калууга умтулуунун ордуна, өзүнчө жашап жаткан «планеталардын» орбитасынан чыга албай, тегеренип жүргөнүн көрөт, жакын арада новатордук көрүнүш болууга прогноз берген поэтикалык потенциалдын басма бетинде жок экендигине көзү жетет». (А. Токтогулов).

Ошентип, 60-жана 70-жылдардагы кыргыз поэзиясын көздөй ыргытылган таштардын баары эле бир жерге келип түштү окшойт: андан жаңычылдык байкалбайт; поэзия алиге чейин провинциалдык чектелүүнүн туткунунда калып, жалпы союздук аренага чыга албай жатат; баарынан кейиштүүсү—аны мындай абалдан куткарууга жарамдуу «поэтикалык потенциал» басма бетинде жок; поэзия эң кур дегенде улуттук адабияттын таптакыр жаңы урууларына—прозага жана драматургияга караганда да артта калууда. Менимче, бул эзелтен эле сөз өнөрүнүн туу чокусу, ашкан шаасы эсептелген поэзияны өтө урматтап, а түгүл аны ыйык нерсе (культ) катары көргөн кыргыздарга оңой тийчү сөздөр эмес. Ооба, чынында эле терең ойго салчу иш! Экинчиден, маселеге бир аз кеңирирээк, тарыхый фактыларды эске алып карай келсек, мындай кескин көз караштардын болушуна таң калууга деле болбойт, анткени ар түрдүү көз караштардын, карамакаршы пикирлердин күрөшү поэзия жаралгандан бери эле жашап келет. Атап айтсак, адабият тарыхында Л. Толстойдун Шекспирди жактырбаганы, Пушкиндин заманында адабий сын, поэзиянын жаңылыгы жок деп күнөөлөгөнү жакшы белгилүү го. Айтмакчы, улуу акындын өзү деле «О ничтожестве . литературы

русской» деген макаласында (1834-жылы) Державини, Крылову, Фонвизини, Грибоедову, Жуковскийи, Батюшкову, Боратынскийи жана да мейкининде чолпондой болуп жанган өзү бар орус адабиятынын «эч нерсеге жарамсыздыгы» жөнүндө жазганы бар эмеспи. Алыска барбай эле коелу, мисал өзүбүздөн да чыгат: А. Осмоновдун поэзиясындагы нукура жаңычылдыкты акын көз жумгандан кийин гана туура баамдап, «аттиң!» деп үшкүрүп жүрбөйбүзбү! Айтор, ушул мисалдар адабияттын баскан жолун, учурдагы абалын таамай баалоо, өсүш тенденцияларын, келечек багыттарын чапчаң жана так көрө билүү ишинин оңбогондой кыйындыгын, опурталдуулугун дагы бир ирет эске салбай койбойт. Бирок, татаалдыкка жана опурталдуулукка шылтоо кылып, четке чыга берүү же оңой, жымсал жолдорду издөө ишти алга жылдырбай турганын да ар убак көңүлгө ала жүргөн оң. Ушул көз караштан чыкканда өйдө жакта аталган авторлордун улуттук поэзиябыздын өткөн эки он жылдыктагы абалы, деңгээли туурасындагы тынчсызданууларында, каалоолорунда кадыресе жүйөө бар. (Бирок бул канчалык даражада акыйкатка жакын — башка маселе). Анын үстүнө азыр ошончолук кескин пикирге келүүгө аргасыз кылган башка бир маанилүү жагдай болуп жатат.

Октябрь революциясына чейин коомдук-социалдык абалы, экономика, илим жана маданият жагынан ар башка деңгээлде турган улуттар менен элдер совет доорунда ошол айырмачылыктарды олуттуу түрдө жоюп, азыркы күндө теңелүү абалына өтүп калганы маалым. Мындай көрүнүштүн эң улуу күбөсү катары адамдардын жаңы тарыхый жалпылыгы — совет элинин пайда болгондугун жана анын өзүнө гана мүнөздүү болгон психологиясынын иштелип чыкканын көрсөтсө болот. Демек, социалисттик улуттардын экономикалык негизи, моралдык-саясий чөйрөсү бир болгондон кий-

ин, өз ара карым-катнаш интенсивдүү жүрүп жаткандан кийин айырмачылыктар духовный турмуш жаатында деле жоголуп баратканын эске алышыбыз керек. Маселен, Октябрьдын жеңишинен кийин пайда болгон көптөгөн улуттук адабияттардын эстетикалык тажрыйбасын илимий жактан аңдап-билүүдөн улам советтик сында адабияттардын азыркы учурдагы «теңелүүсү», «ылдамдатылган өнүгүшү» тууралуу концепция иштелип чыкканы белгилүү. Айрыкча, адабий кыймылдын азыркы этабы үчүн эзелтен жазма салты бар өнүккөн адабияттардын гана таасирин эмес, кенже жазма адабияттардын да башка улуттук адабияттарга, ал турсун өнүккөн адабияттарга (маселен, орус, Украина ж. б.) тийгизип жаткан таасирин изилдөө маселеси (албетте, бир жактуулукка берилбестен—бул адабияттардын жаралуу, калыптануу, жетилүү процессиндеги жазма салты күчтүү өнүккөн адабияттардын тарыхый ролун төмөндөтпөстөн) күн тартибине коюлганы маанилүү болуп турат. Поэзиянын мисалына кайрылсак, чакан элдердеги поэзиянын жетишкендиктери ушундай (биз авар Р. Гамзатовдун, балкар К. Кулиевдин, калмак Д. Кугультиновдун, башкырт М. Каримдин поэзиясын айтып жатабыз). Ушундан келип чыкчу сөз—адабияттардын өз ара карым-катнаш, баюу, таасирленүү процесси жаңы тилкеге кирди. Андыктан конкреттүү чыгармалар менен көркөм кубулуштарды, улуттук адабиятыбыздын жалпы идеялык-эстетикалык абалын колдон келишинче жергиликтүү кызыкчылыктан эмес, бүткүл союздук бийиктиктен туруп баалоо зарылдыгы келип чыкты. Адабияттын жаштыгына карап кечирим кылуу мезгили өтүп кетти. Бул жөнүндө Азербайжандын эл акыны Расул Рза мындан он беш жылча мурда, СССР жазуучуларынын IV съездинин алды жагында эле минтип айткан: «Мындан отуз жылча мурда кайсы бир чыгарма улут маданиятынын жетишкендиги катары са-

налчу жана ошол адабияттагы биринчи чыгарма болгондугу үчүн бүткүл союздук көңүл бурууга арзычу... Азыр башка ченемдердин мезгили келди! Эч кандай жеңилдик болбосун! Ар кандай чыгарма дүйнөнү көркөм өздөштүрүүдөгү жаңы баскыч болуп, болгондо да дүйнөлүк искусствонун казынасына милдеттүү түрдө өз алдынча салымын кошкондой болсун!»¹

Атагы алыска кеткен Дагестандык акын Расул Гамзатов болсо түз эле моминтип жазат: «Биздин көп улуттуу советтик поэзиябыздын өсүшүнө жана өнүгүшүнө ушул убакытка чейин улуттук республикалардын жана областтардын акындарына берилип келген жана берилип да жаткан жеңилдиктер олуттуу тоскоол кылат»².

Бул эки акындын жүйөөлүү сөздөрүнө белгилүү сынчы В. Огнев да кошулат: «Эгерде биз качанкы бир убактарда тигил же бул поэтикалык традициянын алашмидигине уялыңкырап болсо да көз жумуп келсек, же жаштыгына карап «жеңилдик» берсек, бүгүнкү күндө мындай «жеңилдиктер» же сокурдуктун көрүнүшү, же эски жана жаңы, жазма жана кенже жазма адабияттардын өз ара карым-катнаштарындагы тарыхый, эң сонун деп айтарлык өзгөрүүлөрдү барк албаган адамдардын инерциясы деп батыл эле айтсак болот»³. Сынчынын андан аркы ою да көңүл бурарлык, колдоого аларлык: «Поэзиянын азыркы абалы ушундай — кайсы бир республикадагы ачылыштар менен жетишкендиктер жалпы тажрыйбанын жетишкендиги болот, кемчиликтери менен адашуулары болсо, өз ке-

¹ «Литературная газета», 17 мая, 1967 г.

² Расул Гамзатов. Верность таланту. Издательство «Советская Россия», М., 1970, стр. 30.

³ Владимир Огнев. Высота полудня (заметки о путях развития советской многонациональной поэзии), в книге: Литература и современность. Сборник 12, М., изд. «Художественная литература», 1973, стр. 248.

зегинде, ички «керектөөнүн» гана кем-каржы болуп калбайт, — резонанс эки учурда тең жалпы союздук болот. Биз адабий өнүгүштүн ушундай бир тилкесине кирдик—өзүмдүк (свое) жалпы болуп калат, жалпы өзүмдүк катары сөздүн толук маанисинде кабыл алынат».

Бирок «жалпы союздук арена», «дүйнөлүк деңгээл» деген кезде поэзиянын тарыхый тагдыры менен улуттук өзгөчөлүгүн, анын жеке өзүнө таандык сапаттарды унутта калтырууга эч кимдин акысы жок. Андай деңгээл, интернационалдык маанидеги жаңычылдык баарынан мурда социалисттик улуттук турмуштун жаңычыл мазмуну, аны чагылдырган поэзиядагы өзүмдүк традициялар менен дүйнөлүк көркөм маданияттын асыл үлгүлөрүнүн накта синтези, жалпы элдик эстетикалык жогорку аң-сезим бар жерде гана жаралат. Ошо себептүү поэзиядан кезектеги жаңычылдыкты, эстетикалык ачылыштарды күтүү, үмүттөнүү үчүн (белгилүү го, көркөм прогресс искусствонун жалпы кыймылынын, тарыхый эволюциясынын үздүксүздүгү менен катар көбүнчө чыныгы таланттар тарабынан жасалган эстетикалык ачылыштарга байланыштуу болот) анын баскан жолуна кылчайып, жараткан традицияларына, ал традициялардын бүгүнкү күндөгү жаңылануу процессине, топтогон идеялык-көркөмдүк тажрыйбасына, ошол тажрыйба элдин көркөм аң-сезимине сиңип кете алдыбы, жокпу жана сынчыл ой-пикир тарабынан кандай бааланды, поэзиянын интернационалдык байланышы канчалык жана кайсы формаларда жүрүүдө, эң негизгиси, ал мезгил талабына канчалык деңгээлде жооп берип, өз зегинде таасирин тийгизип жатат—мына ушундай толгон-токой суроолорго жооп табуу зарылдыгы туулат. Көңүлгө ала турган башка бир нерсе да бар: адабият мезгилдин тигил же бул бүктөмүндө кандай гана өнүккөсүн, кандай гана жетишкендиктерди жарат-

пасын, баары бир, ага мезгилдеш окурман андан кандайдыр адаттан тыш, жаңы көрүнүштү күтө берет. Коомдук өнүгүштүн өзү деле адабияттын учурдагы абалы менен канааттанып олтуруп калбайт, анткени ал дагы өзүнүн идеалын өркүндөтүү аракетин көрөт, аны көркөм чагылтуунун улам жаңы чектерин белгилейт, көркөм ачылыш үчүн өбөлгөлөр даярдайт. Албетте, бу жерде адабияттын кыймылын «мына бир ачылыш, мына экинчиси...» деп арифметикалык эсептөөлөргө баш ийдирели деген ой айтылган жок, тей гана бир караганга күтүлбөстүк катары туюлган, чынчынына келгенде күтүлбөстүк эмей эле, түздөн-түз традициядан азыктанып, кайра аны өнүктүргөн жана өз кезегинде өзү да традицияга айланган эстетикалык ачылыштар, аларга коом дайыма муктаж болотурган жөнүндө гана айтылып жатат. Ал эми азыркы кыргыз поэзиясында жаңычылдыктын болушу үчүн идеялык-эстетикалык өбөлгөлөр бышып жетилдиби, жокпу, бул ар тараптан изилденүүчү олуттуу маселе. Анткени, биз жогору жакта айрымдарын көрсөтүп кеткендей, ал ар түрдүү факторлорду боюна сиңирген көптөгөн суроолордун өзүнчө бир комплекси. Андыктан сөздү түздөн-түз азыркы поэзиянын өзүнө буруудан мурда ушул комплекстүү проблеманын дагы бир нече кыйыр жактарын тактап алалы.

1. «Жалпы союздук арена», «дүйнөлүк деңгээл» деп эле талап кылып калабыз—деги ошол деңгээлдердин өзү кандай? Бул орундуу суроо өз кезегинде жалпы эле азыркы поэзиянын илимий-техникалык революция доорунда жана адабият менен искусствонун, массалык информация каражаттарынын жалпы системасында алган орду, абалы кандай деген орчундуу суроону туудурат.

Бул суроонун дагы өзүнчө узун тарыхы жана азыркы мезгилде ар кай жерде тараган ар башкача жооптору бар, аларга тереңдебей эле коелу да, бир гана

нерсени эске түшүрөлү: 50-жылдарда дүйнөдө илимий-техникалык революция күч алып, гуманитардык билимге, айрыкча адабият менен искусствого кызыгуу басаңдап, а түгүл поэзияны жериген көз караштар да пайда болбодубу. Ушул кубулуш тууралуу убагында өзүбүздүн белгилүү сынчыбыз жана эстетигибиз А. Салиев минтип жазган: «Кандайдыр таң калычтуу жана парадоксалдуу көрүнүш келип чыкты: поэтикалык эстеликтер калыбына келтирилип жана сакталып жатат, ырлар болсо мурдакыдай эле көп жазылууда жана жарыяланууда, элдердин көркөм муктаждыктары дегеле басаңдап калган жок, а ыр китептерге куштарлануу укмуштай аз.

Эмне болуп кетти? Адамзаттын эстетикалык өнүгүшүндө эң эле көрүнүктүү роль ойногон жана башкы адабий бутактардын бири болуп калган поэзия — көркөм сөздүн ушул байыркы жанры азыр айрым адамдардын айтымына караганда, кантип эле өзүн акырындап жоюп баратат?..»¹ А. Салиев бул «пародоксту» көптөгөн фактыларга негизденип, аларды талдоодон өткөргөндөн кийин гана айткан жана анын сырын жогорудагы китебинде туура чечмелеген. Ал үчүн поэзиянын азыркы дүйнөдөгү (капиталисттик жана социалисттик) жалпы картинасына көз чаптырып, поэзия кандай социалдык чөйрөдө кандай милдет аткарына жана керектелерине чейин ой жүгүртүп барган. Натыйжада капитализмдин искусствого, поэзияга кас болору жөнүндөгү К. Маркстын айтканын дагы бир мерте айгинелеп, социализм өзүнүн табияты боюнча андай «оорудан» таза экенине көңүл бурган. Ошо себептүү «ырларды «өндүрүүнүн» өсүшүнүн жана аларды «керектөөнүн» басаңдашынын ор-

---

¹ Азиз Салиев. Жизнь в стихах. (Заметки об поэтической природе поэзии). Издательство Академии наук Киргизской ССР, Фрунзе, 1962, стр. 8.

тосундагы жогорку карама-каршылык — утурумдук көрүнүш», ал эми «парадокс» дегенибиз парадокс эмей эле көркөм өнүгүштүн диалектикасынын кезектеги реалдуу карама-каршылыгы деген туура тыянакка келген.

А. Салиевдин китебине бир аз токтолуп калганымдын жөнү бар. Мына, кийинки он-он беш жылда борбордук басма сөздө (көбүнчө философиялык, атайын жана адабий-көркөм журналдарда, «Литературная газетада») «НТР жана искусство», «НТР жана адабият» темасындагы талкуулар үзүлбөй келе жатат. Алардын экинчери поэзия жөнүндөгү талкууларга да тийбей койгон жок. Ал турсун кадыресе эле чыгармачылык маселелер түз же кыйыр түрдө ошол тема менен байланышып кетип жатты. Бул талкуулардын материалдарына карап отурсаң, жалпысынан туура жолдо баратканы, белгилүү жетишкендиктери болгону менен бүткүл союздук поэзиябызда деле аз эмес чыгармачылык проблемалар көлдөлөң турат...

2. Кыргыз поэзиясынын жалпы союздук аренага чыгышы, албетте, барып-келип эле чоң масштабдагы таланттарга байланыштуу. Ушул мааниде К. Бобуловдун тынчсыздануусун түшүнсөк болот. Бирок бу жерде да атайын эске алууга арзыган, кам көрүүнү талап кылган бир учур бар. Жаш акындардын бир жолку фестивалында (1974-жылы) Кыргыз ССРинин эл акыны С. Эралиев төмөнкүдөй мааниде сүйлөгөнү эсимде: «Бизде деле Р. Гамзатовдой, К. Кулиевдей акындар бар. Аларда орусчага которуу иши мыкты. Бизде котормо жакшы эмес. Анан Союзга жеткирип мактаган чоң сынчылар жок. Пушкинди Пушкин кылган Белинский го...» Биринчи сүйлөмдө канчалык акыйкат бар, — аны билбейм, бирок кийинки экөөнө кошулуу керек. Мисал десеңиз мына: ошол эле С. Эралиевдин «Земное время» деп аталган тандалма китеби Москвадан 1974-жылы чыкты эле (чыкканда да

В. Слуцкий, С. Куняев сыяктуу белгилүү акындардын жакшы котормосунда), ал жөнүндө убагында жарытылуу пикир айткан сынчы чыкпады. Башка мисал: А. Осмоновду канчалык жакшы көрүп, өзүбүзчө мактаганыбыз менен аны Союзга азырынча тааныта элекпиз.

Анан калса кызык: поэзияны жалпы союздук аренага чыга албай жатат деп күнөөлөгөн адабий сыныбыздын өзү азырынча провинциалдык абалда экенине жол болсун! Ушундан улам биз азыркы поэзия тууралуу сөз козгогондо ылайыгына жараша азыркы сындын тажрыйбасына да кайрылабыз, анткени поэзиянын абалы көп учурда поэтикалык сындын абалын аныктайт жана тескерисинче да болот.

Эми азыркы поэзия дегенде мезгилдин кайсы конкреттүү бүктөмүн түшүнөбүз — ушуну тактап алалы.

Адабияттын белгилүү теоретиги жана сынчысы В. Кожинов кийинки жылдары адабий өнүгүштү мезгилдерге бөлүштүрүү боюнча бир нече макалаларын жарыялады. Ошолордун биринде: «Адабий өнүгүштү «өлчөөнүн» негизги бирдиги болуп он жыл эсептелет...» дейт да, ал «он жылдык» кээде 7—8 жылга чейин кыскарып, же 12—13 жылга чейин көбөйүп, бул аралыкта адабият өзүнүн өнүгүшүндөгү белгилүү бир циклди басып, этүп, андан соң башка бир жаңы тилкеге баш багып каларын белгилейт.¹ Биздин оюбузча, кантсе да адабияттын дал азыркы (мындан мурдакы, бир канча кылым илгери эмес) этабын так ажырымдан билүү үчүн В. Кожинов сунуш кылган мезгилдик бөлүштүрүү белгилүү даражада жеңилдик берет. Баса демекчи, ал ошол бөлүштүрүүсү боюнча азыркы орус поэзиясынын өнүгүш этаптарын да так ажырымдай алган: «Поэзиянын соңку жаңы тары-

¹ Вадим Кожинов. Начало нового этапа «Литературная Россия» газетасы, 29-ноябрь, 1974.

хында эки мезгилди — согуштан кийинки он жылдыкты жана элүүнчү жылдын орто ченинде башталган мезгилди ажырымдоо кеңири таралган». Эгерде жалпы эле совет адабиятынын өнүгүшүндөгү азыркы этап 50-жылдардын орто ченинде башталган деген жалпыга маалым көз карашты эске алсак, В. Кожиновдун бөлүштүрүүсү деле аны менен кайчы чыккан жери жок, кайра поэтикалык соңку кыймылдын мисалында конкреттештирип отурат. Демек, биз дагы азыркы кыргыз поэзиясы жагдайында сөз кылганыбызда нар жагы жыйырма, бер жагы он жылды, колдон келсе профессионал поэзиябыздын анчалык узун эмес тарыхын, акындар, традициялар ортосундагы өтмө катыштыкты жана жалпы союздук контексттеги типологиялык, генетикалык ички-тышкы байланыштарды эстен чыгарбаганыбыз абзел.

Акырында биз азыркы, башкача айтканда, 60—70-жылдардагы кыргыз поэзиясына кандай эстетикалык чен-өлчөмдөн туруп мамиле жасай турганыбызды ачык айтууга да убакыт жетти окшойт.

Кыргыз совет поэзиясынын тарыхын андагы салт жана жаңычылдык маселесин илимий-теориялык деңгээлде атайын изилдеген С. Жигитов менен К. Даутовдун тыянактарына караганда, биздин улуттук поэзиябыз 1950-жылдардын орто ченинде кадыресе жаңы сапатка — профессионалдык поэзиянын деңгээлине көтөрүлдү. (Анын классикалык үлгүсү — А. Осмоновдун поэзиясы го). Демек, азыркы поэзияга коюлуучу талаптардын мазмуну менен мүнөзү өзгөрдү, тагыраак айтканда, азыр поэзиядагы айрым жетишкендиктерди да, өксүк жактарды да баягы бир жылдардагыдай карандай фольклордук салттардын таасири менен түшүндүрүү мүмкүн болбой калды; эми сөздү кадимки профессионал поэзияга мүнөздүү болчу эстетикалык нормалардын, чен-өлчөмдөрдүн деңгээлинде жүргүзүү муктаждыгы келип чыкты.

Кыскасы, баятан бери биз маселени методологиялык жактан негиздөө аракетин көрдүк. Эми иштин ток этерине өтө берсек болот.

МУУНДАН МУУНДАРГА

«Кыргыз поэзиясынын азыркы бийиктиги үчүн биз баарыдан мурда фольклордук ой жүгүртүүдөн реалисттик жазманын магистралдык кан жолуна карай алгачкы кадам шилтеген, профессионалдык адабияттын ыкмаларын, методдорун, көркөм каражаттарын алгачкылардан болуп өздөштүрүшкөн, кыргыз адабий тилин өз колдору менен калыптандырган жана калыптандырып жаткан, бүткүл өмүрүндө граждандык бийик сезимди, партиялык жана элдүүлүк принциптерин чыгармачылык негиз катары бекем тутуп келген, азыр да жигердүү иштеп жаткан улуу муундагы кыргыз акындарына милдеттүүбүз. Кыргыз поэзиясынын жарым кылымдык өсүш жолунда көтөрүлүү болду, басырылуу болду, адабий окуя, ал тургай новатордук көрүнүш болууга татыган айрым чыгармалар, айрым акындар болду, мезгил айланып алардын кай бири кадимки кол жетчү дөңсөөлөргө айланып калды — кеп анда эмес. Ошол тарыхый кыска, бирок түшүмдүү, өнүмдүү жолдо улуу муундагы акындардын коллективдүү күчү менен чоң тажрыйба жыйналды, көркөм каражаттардын, ыкмалардын жөн гана механикалык суммасы эмес, кыргыз профессионал поэзиясынын, кыргыз стихинин өзүнчө бир системасы түзүлдү, — кеп мына ушунда»¹ деп, акыйкат белгилейт А. Ток-

---

¹ Аман Токтогулов. Поэзияга мамиле. Адабий макалалар. Фрунзе, «Мектеп» басмасы, 1975, 3—4-беттер.

тогулов. Чынында да улуу муундагы кыргыз акында-
рынын эмгеги баарынан көзгө бараандуу, жемиштүү.
Арабызда М. Элебаев, Ж. Бөкөнбаев, Ж. Турусбеков,
А. Осмонов, алардан кийинки М. Алыбаев, Р. Шүкүр-
бековдор жок болгону менен, кадырлуу аксакалдар
А. Токомбаев, К. Маликов, Т. Үмөталиев, А. Токтому-
шевдердин куду бүгүнкү күнгө чейин иштеп келгени-
нин өзү эле сыймыктанчу көрүнүш. Ырасында эле
алардын азыркы поэзиясындагы жаңы ыргактарды,
татынакай ачылган образдарды, жаңыча табылгалар-
ды карап туруп, тыным билбеген эмгекчилдигине, оп-
тимизмге сугарылган поэтикалык натураларына, баа-
рынан да граждандык бийик сезимдерине ыраазы бо-
лосуң. Атап айтканда, А. Токомбаевдин «Таң алдын-
дасы» менен «Белегим», «Жылдызым» аттуу тандал-
ма китептеринен, А. Токтомушевдин «Алтын тоосу-
нан», К. Маликовдун «Алтын жип», «Ленин жана
Ысык-Көл», Т. Үмөталиевдин «Торгой таңшык», «Жү-
рөк үндөйт» жыйнактарынан ушундай сезим албай
койбойсуң. Ал эми жазма поэзиябыздын башатында
турган Аалы Токомбаевге Социалисттик Эмгектин
Баатыры деген ардактуу наамдын берилиши анын өзү-
нүн жана жалпы эле аксакал акындарыбыздын коом-
дук-адабий эмгегин жогору баалагандыктын айкын
күбөсү болбодубу.

Эл акыны акыркы жыйнагын бекеринен «Жылды-
зым» деп атаган жок: анын жылдызы — жалгыз эле
өзүнүн эмес, жалпы кыргыз поэзиясынын, кыргыз
калкынын жылдызы, социалдык жана рухий кайра
жаралуунун, көкөлөөнүн өзүнчө бир символу:

Жаркырай бер, менин маяк жылдызым!
Сенин демиң — менин талант көрөңгөм.
Менин бактым — тууган элдин тилинде,
Сенин улуу ысмың менен төрөлгөн.
Азаттыктын мүрөгүнө айланды,
Дүйнө жүзүн дүңгүрөткөн жөрөлгөн.
Даңктана бер, менин өчпөс жылдызым!

Таалайынын так төрүнө баратат,
Өзүң төрөп, өзүң баккан кыргызың!

(А. Токомбаев. «Жылдызым», 7-бет)

Басаңдабаган чыгармачылык ышкы, партиялык
бийик дух башка аксакал акындарыбыздан да таасын
байкалат:

Жол жакынын мен тандап чала элекмин,
Иш оңоюн эптүүлөп ала элекмин,
Мен алиге каламдын солдатыймын,
Кайратыман солдаттык жана элекмин!

(К. Маликов. «Ленин жана Ысык-Көл», 110-бет)

Мен — большевик карылыкты жолотпогон,
Алтымышты анчалык көп тоготпогон.
Мен акынмын күрөш отун жалбырттатар,
Сезим күчүн түк эч качан жоготпогон!
Мен ленинчил акындардын өзүнөмүн,
Көрө билген партиялуу сөздүн өңүн.

(Т. Үмөталиев, «Жүрөк үндөйт», 39-бет)

Ушуну менен бирге эле мына бул акыйкатты айта
кетүү кажет: аксакал акындарыбыздын акыркы он-
он беш жылдык чыгармачылыгында кандайдыр са-
паттык жаңылануулар, олуттуу көркөмдүк жылыш-
тар байкалган жок. Алардын көркөм ойлоосунда али
да болсо инерциянын издери, дидактикага, штампка
жетеленип кеткен учурлар кездешет. Сыягы, мурдатан
биротоло калыптанып калган идеялык-эстетикалык ус-
тановкалар жаңы материалга жана мазмунга туш кел-
генде оңойчулук менен жаңылана койбойт көрүнөт.
Ал үчүн ошол көнүмүш көз караштын (сөз эстетика-
лык көз караш туурасында баратат) өзүн кескин өз-
гөртүү зарылдыгы туулат эмеспи. А бул оңой-олтоң
иш эмес да... Бирок ал таптакыр кол жеткис, орун-
далгыс да иш эмес: А. Жами өзүнүн атактуу «Бахар-
станын», В. Гете «Фаусттун» экинчи бөлүгүн жети-
миштин нар жагында жазышпады беле.

Ошол эле Т. Үмөталиев «Бир майрамы. 1972» ге жарыяланган бир ырында («Билбеймин») өз муунунун атынан кийинки кыргыз акындарына карата мындайча кайрылат:

Үмүт менен иштедик иштин баарын,
Эгин жайга айлантык түздүн баарын.
Таалайы үчүн балдардын татынакай,
Тартынбастан жумшадык күчтүн баарын.
Үмүт менен өстүрдүк балдарды да,
Түшүнөрүн билбеймин балдар буга...

Азыркы кыргыз поэзиясында улуу муундагы сөз чеберлеринин ушундай эмгегин түшүнүп, баалап, үмүттөрүн, осуяттарын тиги же бул даражада актап жаткан, өздөрүнчө орто жана кенже деп аталган муундарды түзгөн акындардын зор отряды бар экени жумурай журтка маалым. Атап айтканда, кыргыз китепкейлөрү чыгармачылыкты кан майданда жүрүп баштаган С. Эралиев менен С. Жусуевдин, элдик поэзиянын духу менен поэтикасына өзөктөш жазышкан Б. Сарногоев менен Ж. Садыковдун, шыгы кечирээк «ойгонсо» да «Паризаттай» дастанды тартуулаган Т. Байзаковдун, поэзиясын улгайганда «жашарткан» Т. Адышеванын, бийик граждандуулук менен анык лирикалуулукту ыктуу кыйыштырган Р. Рыскулов, О. Султанов, Т. Кожомбердиев, М. Абылкасымова, Ж. Абдыкалыков жана башкалардын ыр, поэмаларын жакшы билет. Булардан соң Н. Жаркынбаев, С. Тургунова, Ж. Мамытов, К. Ташбаев, С. Акматбекова сыяктуу таланттуу акындар чыгармачылык жаштыктан өтүп, азыр кадыресе таанымал болуп калышты. 70-жылдардын ичинде поэзиябызга шыктуу, билимдүү жаш акындар кошулуп, алардын алды экиүч, арты бирден жыйнактарын чыгарууга үлгүрүштү: А. Өмүрканов, Т. Самудинов, К. Жуманазаров, Ж. Бекниязов, Р. Мукашева, А. Дегенбаева, А. Жакшылыков, Т. Муканов, Р. Карагулова, К. Калдыбаев, К. Са-

быров, А. Рыскулов, Э. Кылычев, Ж. Абдылдаев, Ш. Келдибекова, А. Тыналиева, К. Сариева, Э. Эрматов ж. б. Демек, поэзиябыздын азыркы панорамасы «жакшы жана ар кандай» (В. Маяковский) акындардын аракетинен түзүлүүдө. Ушуга жараша бул панорамада ар кандай кеңдиктеги, бийиктиктеги же жапыздыктагы кубулуштардын болушу өзүнөн өзү түшүнүктүү. Эмесе, биз ушул панорама менен жакындан таанышып чыгалы, анткени поэзиябыздын азыркы жана эртеңки деңгээлин жогорулатуу, беделин көтөрүү, Союзга таанытуу (андан ары дүйнөгө жетсе кана, атаганат!) муундардын жана традициялардын өтмө катгыштыгы боюнча түздөн түз акыркы эки муундун милдети болуп калганы азыр көз көрүнөө иш. Анын үстүнө бул милдет поэтикалык өнүгүштүн келечегине, перспективасын эске алганда ого бетер күчөйт.

Кыскасы, төмөндө сөз кийинки муундардын поэзиясындагы урунттуу учурлар, мүнөздүү тенденциялар жагдайында жүрөт. Алды менен бул поэзиянын идеялар чөйрөсү, проблематикасы, тематикалык башкы багыттары каралат.

1. ӨТКӨНДҮ ЖАНА АЗЫРКЫШЫ АНДАП..

1. Тарых бүгүнкү күндүн көзү менен. Жогоруда көрсөтүлгөн мезгилдеги (кийинки жыйырма жыл) кыргыз адабий процессине мүнөздүү белгилердин бири — элибиздин өткөн турмушуна, тарыхына кызыгуунун күч алышы. Бул кубулуштун бир катар объективдүү жана субъективдүү себептери бар. Ошолордун ичинен негизгиси — элибиздин социалисттик улуттук аң-сезиминин жана өзүн-өзү аңдоосунун (самосознание) жетилиши. Деги эле жетилген, коомдук-саясий жана экономикалык-маданий жактан өнүккөн ар бир эл өзүнүн өткөн турмушун, тарыхын мүмкүн болу-

шунча жакшы билүүгө, прогрессчил адамзаттын жалпы жолу менен салыштырууга кызыкпай койбойт. Бирок бу жерде бир негизги кыйынчылык келип чыгат: ошол тарых кандай көз караштан туруп бааланат? Ким канчалык туура ачкычты таба алат — ийгилик ошого жараша болот. Бул жагынан советтик адабият менен искусствонун ишенимдүү ориентири — тарыхка жана коомдук кубулуштарга мамиле жасоонун марксчил-ленинчил методологиясы, чыныгы тарыхыйлык принциби бар. Кеп ошол тарыхыйлык принципти (илимий историзмди) көркөм чыгармачылыктын ырааттуу принцибине — көркөм историзмге жеткире колдонууда турат. Бул жагынан да биздин адабиятыбызда айрым жетишкендиктер жаралды. Атап айтканда, сөздүн накта маанисиндеги тарыхый роман — Т. Касымбековдун «Сынган кылычы», Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести элге кеңири белгилүү болуп калды. Ушул багытта драматургия да кай бир кадамдарды шилтеди (Ш. Садыбакасовдун «Ак боз ат» драмасы, М. Байжиевдин «Байыркы жомок» трагедиясы). Бул чыгармалар теманын жалпылыгы аркылуу гана жакындашпайт, айрымдары («Ак кеме» менен «Байыркы жомок») проблематикасы, поэтикасы боюнча да жакындашып кетишет. Албетте, сөз бу жерде чыгармалардын идеялык-көркөмдүк деңгээлдери жөнүндө жүргөн жок — андай деңгээл, сөзсүз, ар биринде ар башка.

Поэзияга кайрылсак, ал тээ илгертен эле тарыхтын жолдоруна кызыгып келгени белгилүү. Биз сөз кылып жаткан мезгил боюнча алганда, бул кыймыл төмөнкүчө көрүндү: С. Эралиевдин «Ак Меөрүнөн» (1959) ушул эле акындын «Жаңыл Мырзанын керээзи» поэмасынан. Муну жөн жайынча чечмелейин.

Биздин профессионал поэзия жаралгандан бери элдик оозеки поэзиядан же жөн эле оозеки баяндамалардан белгилүү сюжеттерди, образдарды «кайра иш-

теп чыгуунун» айрым мыкты үлгүлөрүн жана терс көрүнүштөрүн бербедиби.¹ Ошо мыкты дегендердин бири — А. Осмоновдун айтылуу «Толубай сынчы», «Карагул», «Мырза уул» поэмаларынан кийин С. Эралиевдин «Ак Мөөрү» болгон. Кыргыз поэзиясында жаңычыл көрүнүш катары бааланган бул чыгарма ырасында эле 50-жылдардагы поэма жанрынын өнүгүшүндөгү башкы нокот катары көрүнгөн. Экинчиден, ал жалпы эле поэма жанрынын кырк жылдык өсүшүнүн конкрет натыйжасын көрсөтүп тим болгон жок, кайра бул жанрдын андан аркы өсүшүнүн потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн ишенимдүү ачып берди.

Ушул жолдо 1960-жылдары Т. Байзаковдун «Паризат» аттуу дастаны жаралды. Ал «Ак Мөөрдү» кайталап калган жок, башкача айтканда, эгер элдик мураска бүгүнкү күндүн көз карашынан жана эстетикалык талаптарынан туруп чыгармачыл мамиле жаса-са иш ойдогудай чыгарын кайрадан ырастады. «Ак Мөөрдүн» авторунун адилет пикирине караганда: «Элге кеңири таркап, муундан муунга, ооздон оозго өтүп келе жаткан «Паризат», «Ак Саткын», «Ак Зыйнат» сыяктуу сюжеттерге кайрылып, алардын белгисиз жактарын таап, жаңыча көрк берип, окурмандардын жаңыча кызыгуусун арттырып дастанга айландыруу... оңой-олтоң иш эмес. Мындай жагдай акындык көрөгөчтүктү, тапкычтыкты, чеберчиликти жана чоң эргүүнү талап кылат. «Паризатты» жазууда Т. Байзаков алдына коюлган талаптардын бийигине көтөрүлө алган. Ошондуктан бул дастан биздин адабияттагы тарыхый темаларга жазылган поэмалардын эң көрүнүктүүлөрүнүн бири болуп калды» (С. Эралиев. Акын жөнүндө бир-эки сөз. Китепте: Түмөнбай Байзаков.

¹ Бул кубулуштун өнүгүшү диалектикасы С. Жигитовдун «Жазма поэзиябыз жана фольклор» деген көлөмдүү макаласында жакшы көрсөтүлгөн. Караңыз: С. Жигитов. Ырлар жана жылдар. Фрунзе «Кыргызстан», 1972.

Ыр башат. Тандалган ырлар жана дастандар. Фрунзе, «Кыргызстан», 1977, 6-бет).

Тарыхый теманы өздөштүрүүгө ошол эле мезгилде жаш акындар да кызыгат. «Биз тарыхыбызды терең билбей туруп, келечекти, заманыбызды толук баалап, сүйө албайбыз. Эмесе, бул поэма биринчиден, ич арадагы байларга, экинчиден, сырттан келген басып алуучуларга каршы кашык каны калганча күрөшкөн, ыза көргөн, ыйга жуулган, кээде үзүм нанга зар болгон, бирок эч убакта бакытты, эркиндикти издөөдөн талыкпаган, меймандос, эр жүрөк кыргыз калкымдын тарыхынан үзүндүлөр» — дейт Турар Кожомбердиев өзүнүн «Оттон өскөн кызыл гүл» поэмасына жазган баш сөзүндө.

Замандаш, тарых бетин ачып көргүн,
Көрөсүң тайманбаган эчен эрди.
Өмүрүн эл эрки үчүн сайып коюп,
Толтурган толбой калган кенемтени.

Келген жок ушул турмуш оңой менен,
Буга деп кызыл кандар керектелген.
Эрк түсүн, эл намысын ошол канды,
Көрөсүң алоолонгон желектерден.

Кысталып далай көздөр жумулаарда,
Түбөлүк арман үнү угулаарда,
Күн көзүн сур булуттан арылтышкан,
Кай алкоо ылайыктуу улууларга?!

Ал бүгүн көңүл куунак, сайран өмүр,
Күн жаркып киргиле жок көк көгүлтүр.
Мынабу биз жашаган бакыт заман,
Күрөштө, кан кечиште төрөлүптүр.

Баштаган күрөштөрдү Ленин ата,
Мен ырдайым чарчаганча ырым барда,
Карачы жаркыраган Ленинизм,
Баратат кылымды аттап кылымдарга!

деп кайталайт.

Омор Султанов («Жылдыздуу түндөр» жыйнагы, 1965). Мындагы идея М. Абылкасымованын «Сен билесиң мени, мекеним» аттуу белгилүү поэмасында өзүнчө улантылып, революциячыл салттардын жана аларды алып жүрүүчү муундардын ажырагыс байланыштуулугуна өзгөчө басым жасалат.

Н. Жаркынбаев мындай милдетти аткарууда бир кыйла үнөмдүүлүктү көрсөткүсү келип, «Кыргызстаным — тарыхый музейде» аттуу триптихинде «музей үч залдан турат»: 1. Зал — байыркы кыргыз доору. 2. Зал — кыргыздардын Россияга кошулушу. 3. Зал — «Советтик доор» деп бөлүштүрөт (Н. Жаркынбаев. Өмүрлөр тоодон башталат. Ырлар жана поэма. «Кыргызстан» басмасы, 1970). Ж. Абдыкалыков 1973-жылы жарык көргөн жыйнагына («Дүйүм дарак») «Тоодогу өмүрлөр (Поэмадан фрагменттер)» чыгармасын киргизип, кыргыздардын өткөн турмушуна экскурс жасап чыккан. Ырасын айтсак, аталган «фрагменттерден» айрым драмалуу картиналарды, көңүлгө уюрлук образдарды тапсак болот, бирок кыргыздардын тарыхы жөнүндөгү поэтикалык бүткөн концепцияны, эпикалык-көркөм жалпылоолорду көрүү кыйын. Анын үстүнө ушул тематикадагы биздин лирикалык поэзиябызга мүнөздүү принципалдуу кемчиликтер буларга да мүнөздүү. Алар кандай кемчиликтер? Бул — баарынан мурда чыныгы граждандуулукту жалган пафоско, жармач патриоттуулукка айырбаштоо.

Көпчүлүк кыргыз акындарынын китептеринде: «кыргызым, сен канча кылымдарды басып, канча кордуктарды көрдүң, эми болсо жыргал турмушка батып отурасың, миң-мертебе даңк сага, мен сага кагылам!» деген даяр рецепт боюнча курулган декларациялар, шаан-шөкөткө толгон одалар, ыксыз салтанатка балкыган панегириктер арбын. Аларды карап туруп ойлойсуң: жок, бул ырлар (чубалжыган ырлар!) жандуу ой, жандуу сезим эмес — сөздөр, сөздөр жана

да сөздөр! Ушундан келип, биз илгери муун акындардан кийинки эки муунга өткөн «салтка» — «улуттук орнаментке» кирип баратабыз.

Бир китептерде «Манас» баштаган эпостордон тартып комуз (күүлөрдүн интерпретациясы менен), боз үй, ак калпак, кыз куумай, көк бөрү, ат чабыш, бүркүт салуу сөзсүз түрдө тоо, Ала-Тоо, тууган айыл сыяктуу тарыхый-этнографиялык, географиялык жана турмуш-тиричиликтин (быт) атрибуттары менен символдору көп орунду ээлеп жатат. Сөз жок, мындай орнаментика элдин тарыхый жактан түптөлгөн психологиясына тыгыз байланышкан жана көркөм чыгармачылыкта колдонууга зарыл каражат болуп бере алат. Аны жерүүгө эч кимдин акысы да жок. Демек, пайдалануу керек, бирок кантип, кандай максатта — ушуну билүү керек. Тилекке каршы, традициялуу обр-раздар менен символдор кээде бир ырдан экинчисине, бир китептен экинчи китепке, бир акындан экинчи акынга, бир муундан экинчи муунга эч кандай өзгөрүүсүз сенек формада көчүп жүргөнүн, мазмунду жаңылабастан, караманча стилизацияга учурап жатканын көрөбүз.

Поэзиядагы декларативдүүлүк, «улуттук орнамент» жөнүндөгү сын пикирди материалдын поэтикалык призмадан, көркөм жалпылоодон өтпөй, ысыраптыкка учурап жатканынан улам айтып жатабыз. Ал эми кыргыз элинин өткөн турмушу менен азыркысын салыштырып, бүгүнкү күндөгү жетишкендиктерин искусствонун накта үлгүлөрүнө салып даңазалоо поэзиянын бирден бир милдети экени белгилүү. Мында көркөм сүрөттөөнүн штампка айланган каражаттары, улуттук сырткы гана белгилерди көкөлөтүү, түз эле айталы, ийгиликке алып барбайт.

Максат көркөм ой жүгүртүүнүн азыркы деңгээлинде туруп, улуттук психологиянын өзгөрүшүн тарыхый кыймыл менен тыгыз байланышта изилдөөдө

турат. Экинчиден, улуттук образ баарынан мурда ички мазмун аркылуу аныкталарын эске алсак, орнамент көркөм чыгармада сырткы белги, жөнөкөй эффект катары көрүнбөстөн, мазмунду, болгондо да интернационалдык мазмунду ачууга баш **ийдирилүүчү** керек. Ошондо гана каалагандай жыйынтыкка — кылымдардын мурасын (орнаменттерди) сактоочу жансыз музейге эмес, аларды жаңылоочу, өзгөртүүчү чыныгы поэзияга ээ болобуз. Бирок көп учурда акындарыбыздын ырларында андай болбой чыгат. Бир эле мисалды алалы: бизде кыргыздардын улуттук мүнөзүн, өзгөчө «меймандос пейилин» көкөлөткөн ырлар толуп жатат. Мына, С. Урмамбетовдун «Кыргыз портрети» деген ыры.

Кара тору, келте мурун, жайык бет,
Куду «жайыл дасторкондой» пейили.
Кыштын түнкү жылдызындай жылдызы,
Күлүк чабуу, бүркүт салуу сейили.

Даңк көксөбөйт, бирок ага баш урат,
Алдын ала калыс карайт дүйнөгө.
Бала кыял, тамашакөй, кыз жандуу,
Өзөк күйөт өз жеринде жүрбөсө.

«Сен билесиңби?» деген ырында да акын мындайча «табышмактантат»:

Сен курбум көрдүң бекен, көрбөдүңбү?
Атасын өлтүргөнгө энесин жуп,
Броолоп алып берген ата тутуп,
Бир эл бар, мен айтайын көргөнүмдү.

Ал кайсы эл экени ырда айтылбайт. Калган эки строфада да ушу мүнөздө бүдөмүктөнтүп кете берет. Анткен менен сөз кайсы улут жөнүндө болуп жатканы окурмандын «чыгармачыл» ой жүгүртүүсүн талап кылбайт, чу деген жерден эле белгилүү болуп калат. Э. Турсунов «Жигиттер» аттуу лирикалык китебинде жазат:

Чочуп турса шымын таппай калдаңдап,
Чоочун киши үй ээсине таң калмак.
«Кокуй, зайып, казан ас!» — деп ашыккан,
Конок жандуу кыргыз ошол ак калпак.

Бул акындын бир шилтеми. Кийинчерээк акын ушул темасына кайрадан кайрылып, «Кыргыз салты» аттуу төрт куплет ыр жазат. Кыргыздын салт-санаасын бир сыйра тегеретип мактайт.

Сый эмеспи эшик-төрү кыргыздын,
Сыртың салбай, ким болсоң да үйгө кир.
Доого келсең — теңидирсиң бир кыздын,
Жоого келсең — ээсисиң да дүйнөнүн.

Жүрө отуруп: «Кыргыз салты көп элде жок, түшүн-сөң» деп ток этерин айтат. «Болгон өңдүү күндө майрам, күндө той, береке көп кыргызымдын үйүндө» деп баштайт З. Сооронбаева «Кыргызымдын үйүндө» деген ырын. Андан ары кыргыздардын пейили «мартабалуу», «жөнөкөй», «берекелүү» экенине кезек берет, конокторго кандай тамак-аш берет — бул да унутта калбайт.

Бул «илдет» ошол эле калыбында азыркы жаш акындарга чейин келип жетет:

Жоолашып келсе бирөө бычак сунуп,
Жоодурап тосуп алат кучак уруп.
Эшиктен эрке талтаң кирсе дагы,
Энелер тура калат ызат кылып.

(А. Иманбаев, «Тоолуктардын пейили»)

Жалган сезимден жаралган ушул ырларда кыргыз мүнөзү не деген ретушка жана бурмалоолорго (вульгаризацияга) учурап жатканына окурман, мына, күбө болдуңуз. Поэтикалык историзмден жана реалдуу сезимден караманча алыс, интеллектуалдык дүрмөтү жок бул ырлар мазмун жактан да, көркөмдүк жактан да бизге эч убакта пайда бербейт. Ушунун өзүн «ак селделүү Ала-Тоонун», туулган айлынын же башка бир жердин «кереметин» көрүп, ошону медеп туткан

ырларга каршы жолдомолосо болот. Мындай мазмундагы ырларды ашкан таанымал акындарыбыздан тартып жаш калемдердин туңгуч жыйнактарына чейин жетишерлик санда жолуктурабыз. Маселен, С. Жусуевдин мыкты жыйнактарынын бири «Түрмөк булуттарда» (1969) «Мен тоолорго сыйынам» аттуу программалык ыр бар:

Мен сыйынсам, тоолорго сыйынамын,
Мен жыгылсам, тоолордон жыгыламын.
Бүтсө керек тоо менен боорум бирге —
Мен тоолорго тоорулуп кыйыламын.

.....
Тоого гана тирүүмдө багынамын,
Тоого гана тирүүмдө жагынамын.

Жаным менен тоолорду ыйык көрүп,
Жаным менен тоолорду сагынамын.
Мен жаңылсам, тоолорго тизе бүгүп,
Мен жалынсам, тоолорго жалынамын

.....
Тоого гана айгине сырымды айтып,
Тоодон гана айгине сыр угамын.

С. Жусуевдин ушул ырынын биринчи куплетин эпиграф кылып, жаш акын К. Сабыров «Козу-Баглан» аттуу туңгуч китебине кыргыз тоолору тууралуу атайын цикл кошкон. Ырларынын биринде ал: «Калгым келет Ала-Тоонун кырында, каткым келет статуя-таш болуп» дейт. Эмне демекчибиз?..

Байдылда Сарногоев бир ырында муну жалпылаштырып, «улуттук акындын» «кредосуна» жеткирет:

Чыкпасмын бүт дүйнөлүк аренага,
Чыкчудай ташкын талант кайда мага...
Кыңылдап ырдап жүрсөм ыраазымын,
Кымбатым, тууган элим араңарда.

Кийинки мезгилде олуттуу поэзияга караганда обон үчүн ырларды (песня) көбүрөөк жазып кеткен Т. Кожомбердиевдин «Ала-Тоом» деген ыры мына:

Аскасы көк мелжип, асманды тиреген,
Ал жерде бир гана бүркүттөр түнөгөн
Күзүндө карлары (?) даакыдай түлөгөн,
Ала-Тоом, Ала-Тоом, Ала-Тоом!
Сүйгөн энемсиң,
Чексиз кененсиң,
Ала-Тоом, Ала-Тоом, Ала-Тоом!

(«Кызгылтым кеч» жыйнагынан)

Бир андан ары ушул жүрүшү, кайрыктары менен улана берет. Аргасыздан Р. Шүкүрбековдун какшыгын эстейсиз:

Көлүң сонун Ала-Тоо, чөбүң сонун Ала-Тоо,
Өзүң сонун Ала-Тоо, сөзүң сонун Ала-Тоо.
Элиң сонун Ала-Тоо, демиң сонун Ала-Тоо,
Ала-ала-ала-тоо, тоо-тоо-тоо, оо-оо-оо...

Анын сыңарындай, таанымал эле акын С. Абдыкадырова жаңы жайнагын («Жер жыты», 1974) «Ар ким сүйөт өз эл-жерин бөпөлөп, жада калса көзүңө ысык көпөлөк», «Оо, Ата-Журт! Койнундан төрөлдүм, бөпөлөнүп мамыгыңа бөлөндүм» деп кадимки жамак сөздөр менен баштап отурса, андан ар жагын окууга ким батынсын. К. Жуманазаровдун, И. Исаковдун, Э. Ибраевдин, Т. Молдобаевдин, Т. Мияшовдун ж. б. ырларында да Мекенди ырдоого карата ушундай үстүрт мамиле байкалат.

Поэзиябыздын Союздук аренага жапырт чыга албай жатканына ушул көрүнүштөр — «улуттук орнаментке» жетеленүү жана ой жүгүртүүнүн провинциалдык чектелүүчүлүгүндө калуу бир кыйла даражада кедерги болууда.

Жогорудагы көрүнүштөргө байланыштуу мындай суроо туулушу ыктымал: Р. Гамзатов менен К. Кулиев деле өз жерин, туулган айылын жазып жатпайбы? Өтө орундуу суроо. Ооба, Р. Гамзатов деле Дагестаны менен Цадасын, К. Кулиев болсо Чегемин даңктап жүрөт. Бирок алар Цада жана Чегем менен чекте-

лип калышпайт да. Р. Гамзатовдун образдуу сөзү боюнча, маселен, Цаданы Кремль менен байланыштыра билишет. Демек, туулган жер, тоолор жөнүндө ыр жазса болот, ага эч ким каршы эмес. Кеп ошол улуттук турмуштун материалынан жалпы адамзаттык мазмунду таба, жалпы адамзатты толкунданткан проблемаларды көтөрө билүүдө го! Ушул мааниде кыргыз акындары али өз Мекенин, туулган жерин дүйнө элине жеткире чындап даңкташа элек. Азырынча бул маанилүү теманын чет жакаларында гана жүрүшөт.

Айтыла элек тоолорго сөздөр арбын,
Жазган болуп жүрөбүз бирдеме деп.
Бизге аны — Россиянын талааларын,
Есенин ырдагандай ырдоо керек, —

деп Омор Султанов туура айтат.

Кийинки он-он беш жылдыкта жалпы союздук поэзияда «тарых жана азыркы учур» темасында бир катар мыкты чыгармалар жаралды. Лирикалык поэзия тармагында Э. Межелайтистин, Я. Смеляковдун («День России» жыйнагы), Л. Мартыновдун, И. Абашидзеин («Руставелинин изи менен» цикли) ж. б. ыр жыйнактарын эстесек жетиштүү, ал эми поэма жанрында новатордук деп айтарлык чыгармалар пайда болду. Булар ириде Ю. Марцинкявичюстун «Сепил», «Миндаугас», «Собор», М. Каримдин «Салават Юлаев» аттуу драмалык поэмалары, С. Наровчатовдун «Василий Буслаеви».

Аталган поэмаларда улуттук тарыхтын эң эле оор, бурулуш учурлары алынып, көтөрүлгөн маселелер баарынан мурда тарыхый адамдардын тагдырына, эл менен ал каармандардын ортосундагы мамилелерге, адамдын тарых алдындагы жоопкерчилигине байланыштырылып изилденет.

Акыркы мезгилде бизде да ушул перспективалуу тенденцияга аздыр-көптүр катышы бар поэмалар пайда болду. А. Токтомушев «Алтын тоо» эпикалык дас-

таны менен бир убакта Ак Мөөрдүн тагдыры тууралуу жаңы поэма жазды. Таланттуу жаш акындарыбыздын бири Ж. Мамытов «Сепил» аттуу драмалык поэмасын сунуш кылды. Жаңыл Мырза жөнүндө бир муундун белгилүү акындары С. Эралиев менен Т. Адышева өз-өзүнчө поэма жаратышты. Бул поэмаларды кеңири талдоого алууга, албетте, бу жерде мүмкүндүк жок. Андыктан алардын ток этер жерлерин гана белгилеп кетүүгө туура келет. А. Токтомушевдин поэмасында окуяларга жана каармандардын мүнөзүнө «документтик» тактык берүү аракети бар — бул жакшы деңизчи, бирок көркөмдүк-эстетикалык күчү С. Эралиевдин «Ак Мөөрүнө» теңдеше албайт. Ушундан улам мурда белгилүү бир эстетикалык бийиктикте иштелген чыгармага кайра кайрылууда ошол тажрыйбаны эске алуу, аны менен чыгармачыл жарышка чыгуу, колдон келсе, анын деңгээлин дагы да жогорулатуу маселеси келип чыгат. Антпесе, белгилүү нерсеге кайрылуунун кажети не.

Ж. Мамытовдун поэмасында да Литванын көрүнүктүү акыны Ю. Марцинкявичюстун айтылуу «Миңдаугасынын» күчтүү таасири, ошону туураган учурлар байкалат, бери алганда поэма ошондой таасир калтырат. Ошо себептүү анда оригиналдуу жалпылоо формалары, чыныгы драматизмге каныккан кырдаалдар жана мүнөздөр жокко эсе. Мындай факт, балким, шыктуу жаш акыныбыздын дал поэма жаза тургандай абалга (ал эми эпикалык же драмалык поэма жаратуу андан бетер кыйын) жете электигинен кеткендир. Кантсе да лириканын жөнү башка, поэманын жөнү башка эмеспи.

Мына ушундай фактылардан соң мен Т. Адышеванын «Таалай» жыйнагына (1972) кирген «Жаңылдын элеси» поэмасынан тааныш материалга карата жаңыча мамилени көрдүм. Мында элдик дастандан белгилүү окуялар, этнографиялык майда-бараттар тиз-

мектелип калбастан, баарынан маанилүүсү — элдин өткөн тарыхы менен турмушу, жашоо тиричилиги, Жаңылдын тагдырын аныктаган социалдык жана психологиялык жагдайлар акындык ой жүгүртүүнүн объектисине алынат. Автор дайыма активдүү, сынчыл позицияны кармайт.

Кыргыздар кызык белем ал кезекте,
Сүйүүнү
Кур намыска арбаштырып,
Байлаган
Күлүк аттын күкүмүнө,
Кебезди
Найза учуна алмаштырып...

Ушундай шарттарда жашаган Жаңылдын тагдыры акын тарабынан өтө таамай, элестүү жыйынтыкталат:

Жаңыл кыз —
Жаңыл Мырза бирге өстү,
Экөөнүн өмүрлөрү бирге өттү.
Багынган тагдырына Жаңыл кызды,
Багынбай
Жаңыл Мырза ала кетти...

Бул жерде ой өтө сыйымдуу, ошол эле мезгилде көп маанилүүлүк менен айтылган: Жаңылдын образында трагедия да, баатырдык да бар, аларды жараткан ошо кездеги улуттук турмуштун өзгөчөлүү жактары.

Экинчи поэманын сюжеттик өзөгү да ушу жерге келип такалат.

Калматайлардын колунан амал менен эптеп качып чыккан Жаңыл туулган жерине келсе, эч ким жок. Бир убакта башка жакка көчүп кеткен элинен чабарман келип айтат: «Жиберди айтып кой деп, Нойгут урук: Келбесин! Жолобосун! Биз ал үчүн аз калдык боло жаздап тукум курут!.. Ойлонсун, бир убакта аккан дайра, Артына качан агып кайткан кайра?» Мына ошондо Жаңылдын трагедиясы кульминациялык чекитке жетет. Кантсин бечара: элинен айрылып ка-

лып жатпайбы! Деги эле тарыхый адабияттын борбордук маселелеринин бири — жеке адам менен элдин ортосундагы мамилелерди, алардын тарыхтагы ордун көрсөтүү. Мына, Жаңыл да ушундай абалга туш келди.

Чабарман:

— Турмушта ар ким ар кыл көрдү күндү:
Бирөө бар иши кайсы — эл бүлүндү?!
Кала бер кам санабай, а сен эже,
Эл сактап айтып калат эрдигинди.
Болбосо буга чейин биздин тарых,
Сен өңдүү баатыр кыздан берди кимди?!

Жаңылдын жообу:

— «Баатырлык», «эрдик» дейсиң иничегим,
Бар бекен менин анда илинчегим?!
Анык — чын «достук» кайсы, «кастык» кайсы?
Мен айрып билгенсиймин бүгүн чегин.
Сурап-көр, агызганмын кимдин жашын,
Сурап көр, тараткамын кимдин черин?

Бизге эмне, улут эмес, уруу керек,
Уруунун туусу алдында туруу керек.
Ал үчүн түлкү болуп жойуланып,
Ал үчүн бөрү болуп улуу керек.
Кеп эмес, тепселгени, кордолгону,
Бир келчү «өмүр» деген — улуу белек.

А демек, жеңип канга жуугандарым,
Ким алар? — Өз бир боорум, туугандарым,
Мейли мен көрүп, билип турсам дагы,
Кек менен мага кылыч сунгандарын...
Ошентип келген экен өз куралын,
Өзүнө каршы кармап турган жаным.

Мен неге башка кезде төрөлбөдүм,
Көрбөгөн эл кырылып, эр өлгөнүн!
Болбосо, баары менде бар эле го,
Жакшы аял боло турган жерөлгөнүн!..
Жок беле, эч жок десе ата журтка,
Бир бала белек төрөп берер жөнүм?!

Керек болсо, мына социалдык мазмун, көркөмдүк жалпылоо! Эч кандай кыйкырыксыз, улуттук сырткы

белгилердин жардамысыз эле тарыхый кубулуштун маңызы, дал «жүрөгү» табылып жатпайбы. Олуттуу поэзия адатта ушундай болот: кубулуштун сырткы белгилерине караганда ички өзөгүн, «жүрөгү» менен «жүлүнүн» табат.

Менин баамымда, Т. Адышева менен С. Эралиевдин Жаңыл Мырза жөнүндөгү поэмалары кыргыз поэзиясында олуттуу жаңылык болбосо да, өткөн турмушту көркөм чагылтуунун ыкмалары менен мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү жолундагы эске аларлык аракеттердин көрүнүшү катары бааланууга татыктуу. Экинчиден, С. Эралиевдин «Ак Мөөрдөн» он беш жыл кийин «Жаңыл Мырзанын керээзи» поэмасын жаратуусунда жалпы эле кыргыз поэзиясынын ушул аралыктагы кыймылын мүнөздөгөн башка да кубулуш бар — форма жана стиль маселесине түздөн-түз байланышкан ал жөнүндө кийинчерээк атайын белүкчөдө сөз болот.

1974-жылы С. Эралиев республикабыздын элүү жылдык юбилейине арналган жаңы поэмасын жарыялады. Стилдик жактан башкача ачкычта жазылган поэмада («Кыргыз жаны») акын элибиздин байыртан бүгүнкү күнгө чейинки карт тарыхына экскурс жасап, анын айрым жарык жана көлөкө жактарына токтолот, социалисттик улут катары калыптанышыбыздагы боордош элдердин ролуна, Улуу Октябрдын жеңишчил жүрүшүнө айрыкча көңүл бурат. Ушул пикирди улантып, биз тарыхый-революциялык темадагы поэтикалык чыгармаларды да учкай белгилей кеткени турабыз.

Бул багытта, албетте, адегенде эле эпикалык эки дастанды — А. Токомбаевдин «Таң алдында», А. Токтомушевдин «Алтын Мекеним» поэмасын эстейбиз. Элге кеңири белгилүү бул чыгармалар эчак эле сындын «кароолуна» алынып, тиешелүү бааларын алган. Андыктан аларга кайрадан кайрылып отуруунун за-

рылчылыгы жок. Кошумчаларым: бул темага түздөн-түз байланышы бар башка бир тема—Лениниана да биздин поэзиябызда өнүгүп отурду. Аксакал акындарыбыз Т. Үмөталиев менен К. Маликов акыркы мезгилде Ленинге арналган бир топ жаңы чыгармаларын жарыялашты жана китеп кылып чыгарышты. Соңку акындардан Р. Рыскуловдун «Ленин», О. Султановдун «Менин поэмам», С. Жигитовдун «Достук кеңеш» сыяктуу мазмундуу ырларын атап кетсе болот. Бул ырлардын негизги мазмуну мында: Ленинге кайрылуу—тарыхты, революцияны жана бүгүнкү күндү түшүнүү, өзүңдүн ички дүйнөңдү байытуу. Демек, кандай гана абалда болбогун: «Ленинди оку» (С. Жигитов), ал сага туура багыт көрсөтөт.

Корутундулай келгенде, азыркы кыргыз поэзиясында элдин өткөн турмушуна кызыгуу күч. Табияты, сүрөттөө мүмкүнчүлүктөрү кеңириби, айтор, бу багытта поэма жанры дурус өнүгүүдө. Ал эми лирика ал теманы бүгүнкү күнгө ачык байланыштырган учурларда гана өзүн көрсөтүп жатат. Бир чети, буга таң калып деле болбойт, анткени, лириканын спецификасы ириде өз мезгилинин мазмунуна түздөн-түз байланыштуулугунда, «бүгүнкүлүгүндө» эмеспи.

Ошону менен катар эки жанрда тең тарыхый тематиканы бийик искусствонун талаптарына ылайык диалектикалык үч бирдиктин (өткөндүн, азыркынын жана келечектин) ажырагыс байланышында чечмелеген, «тарых жана эл», «тарых жана жеке адам», «жеке адам жана коом» деген сыяктуу философиялык чоң маселелерди көтөрүп, аларды тарыхый перспективада, гуманисттик жана революциячыл умтулуулардын, жакшы келечек жана социалдык прогресс үчүн күрөшүүнүн жолунда көрсөткөн монументалдуу чыгармалардын жаралбай жатканы өкүнүчтүү.

2. «КЫРК БИРИНЧИ ЖЫЛДЫН ИЗИ ӨЧӨ ЭЛЕК»

Бизде да орус поэзиясындагы «согуш мууну» (М. Луконин, А. Межиров, С. Наровчатов, М. Дудин, С. Орлов ж. б.) сыяктуу «муун» бар: С. Эралиев, С. Жусуев, Т. Байзаков.

С. Эралиев С. Жусуевдин «Тандалмаларына» (1975) жазган баш сөзүндө мындай дейт: «Ал — кыргыз акындарынын Ата Мекендик Улуу согуштан кийинки муунуна кирет. Дүйнөгө чоң коркунуч туудурган ошол согушка ал өзү да катышып келген. Демек, жаштыгын жаңы эле таап, дүйнө, турмуш менен эми бетме-бет келип, анын толкундарына бой уруп жөнөлөрүндө, согуш кесепет болуп, жаштыгына эң оболу курал карматып, аны каардуу сыноолордон өткөрүп, бышыктырып кайткан. Согуш темасы кийин анын каламына шык жана кубат берген негизги булактардын бири болуп калышы да ошол себептүү». Ушул сөздөр бүт бойдон С. Эралиевдин өзүнө да тиешелүү. Анткени, экөө тең майданда болгон, чыгармачылыктарын болжол менен бир мезгилде (согуш жылдарында) башташкан. Тунгуч китептери да бир убакта (40-жылдардын аягында) жарык көргөн. Ошондон бери согуш темасы — булардын поэзиясындагы туруктуу темалардын бири. Эске алчу бир кызык учур: экөөнүн тең тунгуч жыйнактарында согуш жөнүндөгү ырлар азыраак, ал эми 60-жылдардан тартып кескин көбөйөт. Айталы, С. Жусуевдин «Көңүл күүлөрү», «Түрмөк булуттар», «Дабан», «Алтын чынар», «Суктануу», С. Эралиевдин «Сан тоолор», «Каркыралар», «Кыргыз жаны», «Айыл ырлары» аттуу соңку жыйнактарында согуш темасы — негизгилердин бири. Бул жылдары дагы бир майданчы акыныбыз Т. Байзаков согуш тууралуу чыгармаларды арбын жаза баштап, бир жыйнагын «Отуу курак» деп атады.

Мындай «парадокстун» сыры эмнеде? Менин оюм-

ча, мында: алар чыгармачылыктары адеп башталган жылдары согуш жөнүндө жазууга психологиялык жактан даяр болушканы менен, аны тиешелүү көркөм формаларда ишке ашырууга тажырыйбасыздык кылышкан. Көп учурларда декларативдүүлүктөн, артык-баш патетикадан кутула алышпаган. Ырларында душмандан өч алууга чакыруу мотивдери, эрдик жасагандарды үстүртөн даңктоо орун алган. А кийинчерээк «акыл азуулары» чыгып, поэтикалык маданияты жана тажрыйбасы өскөн соң теманы философиялык жактан аңдап-билүү, майдандык турмуштун ар кайсы жактарын талдап көрсөтүү, көбүнчө нравалык категорияларды жетекчиликке алуу алдыга коюлган өңдүү. Поэтикалык мындай переориентацияга азыркы мезгилде тынчтык үчүн күрөшүүнүн пафосу да өз таасирин тийгизбей койгон жок. Тема баягысындай эле актуалдуу бойдон кала берди (жана кала берүүгө тийиш). Ушундай шарттарда лирикалык ырларынан тышкары 60-жылдары «Жол», «Тирүүлөргө» сыяктуу окурмандарга кеңири белгилүү поэмаларын жаратышты. Булардын катарынан М. Абылкасымованын «Эстелик сүйлөйт», Ж. Садыковдун «Калча», Ж. Абдыкалыковдун «Жашоо бүтпөйт», «Ак толкундар» поэмалары татыктуу орун алды. Согуш темасына 70-жылдары С. Эралиев «Солдат жана жер шары», Т. Байзаков «Патрондогу каттар», С. Жусуев «Кызыл дептер» поэмаларын арнашты. Аталган поэмаларда теманын жалпылыгынан сырткары образдуу курулуш, стилистика жактан өз ара жакындыктар да, айырмачылыктар да бар. Маселен, Ж. Садыковдун поэмасында сюжеттик ырааттуулук мүнөз менен кырдаалдын ортосундагы диалектика аркылуу табигый нукта жайбаракат коштолсо, М. Абылкасымованын убакыт жактан мурдараак жазылган «Эстелик сүйлөйтүндө» жана С. Жусуевдин «Тирүүлөргө» поэмасында шарттуу сүрөттөө алдыңкы планга чыгып, баян «тиги дүйнө-

дегү» баатыр жоокерлердин азыркы урпактарга карата кайрылуу-монологу аркылуу жүрөт. С. Эралиев менен Ж. Абдыкалыковдун поэмаларында сюжеттик үндөштүктөр, полифониянын жакындыгы байкалганы менен, теманы чечмелөө, түпкүлүгүндө, көркөм ой жүгүртүүнүн башкача ыкмалары жана көркөм каражаттардын өзгөчө арсеналы, стилдик изденүүлөрдүн өз алдынчалыгы аркылуу айырмаланышат. С. Жусуевдин «Кызыл дептери» менен Т. Байзаковдун «Патрондогу каттары» да өзүнчө стилге — документтүүлүк менен эпистолярдуулукту айкалыштырууга ээ. Аталган поэмалардын баарынан Ата Мекендик согуш темасын иштөө боюнча кыргыз поэзиясында топтолгон мурдакы көркөм тажрыйбанын улантылышын, асыресе, Ж. Бөкөнбаевдин «Ажал менен ар-намысынан», А. Осмоновдун айтылуу поэмаларынан бери келаткан салттардын андан аркы тереңдешин, сапаттык жаңыланышын байкоого болот. Экинчиден, алардын кай бири духу, образдуу стилистикасы боюнча А. Твардовскийдин «Я убит подо Ржевом» деген атактуу трагедиялык-философиялык ыры, Е. Исаевдин «Акыл соту», Р. Рождественскийдин «Реквием» поэмалары менен типологиялык жактан байланышып кетерин байкоо анча кыйынчылык туудурбайт. Өз кезегинде, мен тажик акыны М. Каноаттын 70-жылдары жарык көргөн «Сталинград дабыштары» поэмасын окуганымда, ой жүзүндө кыргыз акындарынын жогорудагы поэмаларын эстей берем. Булардын ортосунда темага эстетикалык мамиле жасоодо жана аны ишке ашырууда ич ара жакындыктар, чыгармачылык алакалар жатат.

Согуш темасы биздин поэзияда негизинен эки багытта иштелүүдө: 1) согуштун өзүн жана андагы адамдардын абалын, нравалык турпатын сүрөттөө; 2) тылдагы турмушту, согуш алып келген кайгыны көрсөтүү (көбүнчө майдандан кайтпай калгандарды эстөө формасында). Сөзсүз, биринчи багытта «майдан-

ны» акындарыбыз жемиштүү эмгектенүүдө, ал эми экинчи багыт негизинен жаштардын чыгармачылыгынан айкын көрүнөт. Албетте, орун алмашкан учурлар да жок эмес—бу жерде кеп тенденция жайында гана баратат.

Кийинки багыт жөнүндө бир-эки сөз.

Азыркы жаш жана эң эле жаш акындарыбыздын дээрлик бардыгынын жыйнактарында согушту тиги же бул өлчөмдө эскерген ырлар, кээде поэмалар кездешет. Ушундан улам эрксизден бир нерсе эске түшөт.

Мындан бир нече жыл мурда «Литературная газетанын» эки санына жаш талапкерлердин (дебютанттардын) поэзиясына арналган талкуунун материалы жарыяланган. Ошондо чыгып сүйлөгөндөрдүн айрымдары «Жаш акындар согушту өз көздөрү менен көрбөгөн соң, ал жөнүндө ыр жазып эмне кылышат, жазса да анысы чындыкка жанашпайт да» дегендей ойлорун айтышкан. Өз кезегинде, бул көз карашка каршы чыккандар да болгон. Ушул дилемма бизде да анча-мынча көрүнө калып жүрөт. Буга байланыштуу биз минтип айтар элек: искусстводо тыюу салынуучу (эгер ал адамгерчиликтин жолуна жооп берсе) бир да тема жок. Кеп ал темага ким, кандай позициядан жана чен-өлчөмдөн туруп карады—мына ошондо. Эгер поэзияга келсек, акын—ал карыбы, жашпы, баары бир,—согуш жөнүндө канчалык деңгээлде эстетикалык чындыкты айтып бере алды—ушунда го кеп.

Биздин жаш акындар көбүнчө майдандан кайтпай калган ата, агалар, согуш кезиндеги катаал турмуш жана «бактысыз» балалык, согуштун азыр биз менен бирге жашап жаткан ветерандары жөнүндө жазышат. Ырлардын аталышына эле көңүл буруп көрөлү: «Согуштагы балалык» (Т. Кожомбердиев), «Мен жоокердин баласы», «Улуу Ата Мекендик согуштан кайтпай калган бир боорлорум жөнүндө ыр» (К. Калдыбаев), «Жоокер күтүү» (Р. Мукашева), «Жеңиш күнүн күт-

көнбүз» (К. Ташбаев), «Чал жана согуш», «Согуштун ветераны» (Н. Жаркынбаев), «Уулу согуштан кайтпай калган атанын акыркы монологу» (К. Сабыров) ж. б. Жеңиш күнүнө арналган ырлар А. Дегенбаеванын, А. Рыскуловдун, Э. Кылычевдин туңгуч жыйнактарында бар. Ушулардын баары жаш акындарыбыздын улуулардын эрдигин ыйык тутушарын, ырларында граждандуулуктун «тонусун» алып жүрүшөрүн айгинелейт. Бул, албетте, жакшы көрүнүш. Анткен менен мындай санак жаштардын чыгармачылыгында согуш темасы эстетикалык жактан кандайча иштелип жатканынан конкреттүү маалымат бербейт. Ал үчүн конкрет талдоо жүргүзүү зарылдыгы келип чыгат. Мен ушу багытта жалпы эле жаш поэзияга мүнөздүү эки тенденцияны көрсөткөн жыйнакты мисалга тартайын.

Ж. Абдылдаевдин «Сагыныч» аттуу биринчи жыйнагынын жарымын согуш жана тынчтык жөнүндөгү ырлар түзөт. Ошолордун бирин жаш акын мындайча баштайт:

Октор жаады, жааган ок жамгыр болду,
Аны тоскон денелер калбыр болду.
Снаряддар жарылса кең шосседе,
Жип кескендей үзүшөт даңгыр жолду.

Сиз, окуучум, ушул саптардан поэзияны—чыныгы толгонууну, кайгыны көрө алдыңызбы? Же «Октор жаады, жааган ок жамгыр болду, аны тоскон денелер калбыр болду» деп, тээ 40-жылдары эле айтылган тааныш тизмекти, ага кошумча «Снаряддар жарылса кең шосседе, жип кескендей үзүшөт даңгыр жолду» деген кадимки кунарсыз прозаны көрүп жатасызбы? Кийинкиси эле туура го. Макул, бул биринчи куплет экен деп коёлу. Кийинкисичи.

Чабуул жасап душмандар абадан да,
Күрүлдөшөт танкалар талааларда.
Ушул күчкө туруштук, кайрат берип,
Эне болду кең Мекен араңарда.

Андан ары Клочковдун эмне дегени айтылат, андан соң «керек эмес ар кимге жанын багыш, мындай кезде Мекен деп каныңды агыз» деп, Дүйшөнкул баатыр өлүмгө тике барат. Болду. Ушуга чейин автор тарыхтан белгилүү ушул окуя кандай болгонун айтып (ооба, айтып) бүтөт. Ошентип, буга чейин эчен ирет ырдалган ырды дал ошол жаңырыкта, прозалык баянда кайталайт. Кошкон бар жаңылыгы, кыялдануусу, поэтикалык сөзү, тыянагы бул:

Ажал менен кармашкан бүтүн кулап,
Апчыганын ал ажал күкүм кылат.
Бирок өзү өртүнө жүрөгүндүн,
Күйүп кетти «бурк» этип түтүн бурап.

Менимче, комментарийдин бу жерде кереги жок.

Көрдүңүзбү, инерцияга жетеленүү, традицияга, өзүнө чейинкилердин ишине чыгармачыл эмес мамиле жасоо, поэзиядан поэзия жаратуу кандай жагымсыз натыйжаларга алып келет. Ж. Абдылдаевдин согуш туурасындагы бир катар ырлары мына ушундай. Эми ушул эле автордун төмөнкү ырына назар салалы.

КОЛ

Бул кол менен кат жазып сулууларга,
Салам айтып сунчумун улууларга.
Бул кол менен биринчи кышты койгом,
Айлыбызга чоң мектеп куруларда.

Сүрөттөрүн кармалап Пикассонун,
Бул кол менен чертилчү күүлөр сонун.
Жердин үстү бешиктей термелүүчү,
Ат тизгинин кармаса ушул колум.

Ичиркенип укмуштай ысык денем,
Мен да уктум чыкканын согуш деген.
Эң биринчи майданга узай берип,
Эң биринчи ок аткам бул кол менен.

Туу көтөргөн майданда, туу сактаган,
Чалгындарда «тилдерди» тузактаган.
Ушул колум белорус, татарларды,
Досторундай айкалып кучактаган.

Бул кол менен кат жазып сулууларга,
Салам айтып сунчумун улууларга.
Азыр мына жашынат жең ичинде,
Саламдашкан досума сунуларда.

Катты жазып ал-абал сураганда,
Ушул колум баарына чыдаган да...
...Азыр жарым мүнөткө кол бүтсөчү,
Наристемди мандайдан сылаганга.

Образ, акындык толгонуу, таамай сөздөр, кайгылуу интонация — баары тең так, конкреттүү, чындыктуу. Декларациянын кыпындай да изи жок. Кыйкырыкчуусуз эле жаш акын бизди ишендире, кайгыланта алат. Демек, бул жолу акыйкатты акын башка жактан, тагыраак айтканда, өзүнүн дүйнөсүнөн издеген, таба алган, аны фронтовиктин дүйнөсү менен бириктире алган. Өз кезегинде мындай чыгармачыл актыга окурман да аралашып кеткен. Поэзиядагы жалпылоо дегенибиз бул ырда ушундайча ишке ашкан. Жаш акындын «Бут жөнүндө ыр», «Алакан» аттуу ырлары да ушул ачкычта иштелген. Мынабу бүтүмгө, маселен, ким ишенбейт:

Кайрадан жаңыртса да жарабызды,
Чындыкты жаап жашырып танабызбы?
Бул балдак сени чолок, мени соо деп,
Негедир бөлүп турат арабызды.

Демек, согуш жана анын кесепеттери жөнүндө ыр жазуу жашка карабайт экен. Искусствонун жол-жоболору (алардын башкысы—көркөм фантазия эмеспи) боюнча ошол акыйкатты көркөм чагылтууда ким канчалык туура жолду таба алды—кеп ушунда экен.

3. ПОЭЗИЯНЫН ОБЪЕКТИСИНДЕ — АЗЫРКЫ УЧУР

Азыркы поэзияны мүнөздөгөндө адатта ал илимий-техникалык төңкөрүштүн доорунда жаралып жатканын эске алышат. Ушундан улам бир убактарда (60-жылдардын баш ченинде) «атом кылымынын поэзиясы», «спутниктер доорунун поэзиясы» деген сыяктуу аныктамалар аябай «модада» эле. Акыйкатта да, өткөн жыйырма жыл ата мекендик жана дүйнөлүк илимдин таң каларлык жетишкендиктеринин күбөсү болду. Жасалма спутниктердин, андан соң адамдардын, автоматтык станциялардын космоско учушу, кибернетика менен электрондук-эсептөө техникасынын жемиштерин колдонуу, адамдардын жүрөктөрүн алмаштыруу, Айга конуу ж. у. с.—XX кылымдын кереметтеринен болуп калды. Дегеле аалам, мезгил жана мейкиндик жөнүндөгү көнүмүш түшүнүктөрдү илим тез эле өзгөртүп салды, дүйнө татаалданды. Акындын кабылдоосунда бул учур: «Татаал ойлоп, эң бир татаал жашаган, менин доорум сезгич, сергек жаш адам» (Ж. Мамытов). Ошо «татаалдыктын» башка бир жагына—ылдамдыкка О. Султанов менен Р. Рыскулов бир нече ырларында, поэмаларында назар салат. С. Урмамбетов болсо «Жыйырманчы кылым» деген ырында: «...биздин кылым менсинет, жалгыз гана атом менен сүйлөшүп» деп, боекторду бир аз коюулантып жиберет. Р. Рыскулов андан да ары барат: «Мезгилдин бул үстөм кылган, шаңы болгон бул атом» деп, ага «жандуу чекит» деген наам берет. Эгерде соңку эки ырда (бу жерде келтирилбеген айрым авторлордун ырларында да) илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерине өтө эле ашыкча баа берүү, «жүгүнүү» байкалса, тескерисинче, башка бир акындардын кай бир чыгармаларында (мисалы, Т. Сыдыкбековдун «Адамдарга кайрылуу» жыйнагында, Б. Сарногоевдин Э. Турсуновдун ырларында, ж. б.) андай жетиш-

кендиктерди «жериген», жактыра бербеген мотивдер учурайт же ошо көрүнүштөр жөнүндө өтө эле примитивдүү ойлор айтылат. Биз, сөзсүз, экөөнө тең кошулбайбыз. Бизге ХХ кылымды бүткүл татаалдыгында, карама-каршылыктарында, оң жана терс жактарында тарыхый оптимизмде туруп объективдүү көрсөткөн, образдуу чагылтуунун ошого төп келерлик формаларын жана каражаттарын таба алган поэзия керек. Ушул тарапта, менимче, 60-жылдары С. Эралиев бир кыйла жемиштүү эмгектенди, изденүүлөрүнүн акыбети кайтты. Муну менен башка акындар изденбей, жаңылык таппай туруп калышты дегим жок, кеп изденүүнүн натыйжасы жана даражасы, өлчөмү туурасында гана айтылды. Эмесе, конкрет мисалга кайрылсак, С. Эралиевдин кыргыз поэзиясы үчүн анча көнүмүш эмес формада жазылган поэмаларынын биринин («Ак жыттар») лирикалык каарманы бу жарык дүйнөнүн карама-каршылыктуулугун («Дүйнө тар!», «Дүйнө—кең!», «Дүйнө—жалган!», «Дүйнө—чын!»), татаалдыгын айтып, ошонун тегерегинде ар кайсы турмуштук катмарларды, кубулуштарды, мезгилдин ар кайсы бүктөмдөрүн байланыштыруу аркылуу ой жүгүртүп келип, баары бир андай «көп түстүүлүктөн» стихия таппастан, кайра табигый гармония табат: «...Мында жок стихия, мында бар жалаң гана кайталоолор, гармония, мында көп уйкаштыктар».

Бирок азыр «укмуштар да укмуш болбой баратат, улам бийик ылдамдыктар ачылып», «мына бүгүн таңырканы түгөндү, шумдук болдук өзүбүзгө өзүбүз» (О. Султанов). Ушундай шарттарда дале болсо адамзаттын аң-сезиминдеги түбөлүктүү категориялар (өмүр, өлүм, сүйүү, кайгы, кубаныч, Ата журт, жакшылык, жамандык ж. б.) кала берди, өнүгө берди. Демек поэзия бир эле мезгилде жаңы көрүнүштөрдү, түшүнүктөрдү да, туруктуу, түбөлүктүү эсептелген

нерселерди да, алардын ортосундагы карым-катнаштарды да чагылтып, өзүнүн боюна сиңирип отурду. Мына ушундай турмуштук жана идеялык-эмоционалдык мазмунуна жараша поэзиядан бир нече тематикалык багытты ажырымдап көрсөтүүгө болот.

1. «Жер—акыл-эстин бешиги, бирок анын кучагында өмүр бою эле термелип жата берүүгө болбойт». К. Э. Циолковскийдин ушул акылман сөздөрү ХХ кылымдын экинчи жарымынын башталышында эле жетекчиликке алынып, космосту өздөштүрүү башталганда, советтик поэзияда да «Жер—космос—аалам» маршрутунун ассоциативдүү байланышын көрсөткөн өзүнчө бир «трасса» жаралган. Ал жолдо Э. Межелайтис, Л. Мартынов, А. Вознесенский, Е. Винокуров, Р. Рза, И. Драч, О. Сулейманов, С. Эралиев, Р. Рыскуловдордун ар бири өзүнө таандык болгон поэтикалык көрүү бурчтары аркылуу изденишкен. Деги ошол учурда космосту өздөштүрүүгө байланыштуу ыр жаратпаган бир да советтик акын калбаса керек. Жалгыз эле кыргыз поэзиясынан ушу темада жазылган поэтикалык чыгармалардын өзүнчө антологиясын түзүүгө болор эле. Бирок, кеп санында эмес, сапатында.

Эгер Э. Межелайтис «аягы менен жер шарына таянчыктап, колу менен күн шарын кармаган» Адамдын (болгондо да коммунисттин) образын кеңири масштабда символиканын күчүнө таянып жаратса, анын тескерисинче, башка бир атактуу акын К. Кулиев: «Мен—жердин паашасымын жана да кудаймын түшкөн асмандан...» («Я—царь земной и бог, сошедший с неба...») деп, кадыресе турмуштук жагдайда эле романтикалуу кыялдагы поэтикалык формуланы сунуш кылат. Р. Рыскуловдун «Космостук манифести» «чылк» романтикалык мазмунга, көтөрүңкүлүккө кааныккан десек болот. Ал эми С. Эралиев «Жылдыздарга саякат» деген белгилүү поэмасында, орустун таанымал сынчысы Ал. Михайлов туура белгилегендей,

советтик акындардын ичинен биринчилерден болуп космосту өздөштүрүүнүн эки жагын тең—кубанычы менен кайгысын, баатырдыгы менен драматизмин, лирикалык каармандын реалдуу толгонууларын, чындык пафосун—өмүр, өлүм, эрдик, сүйүү жөнүндөгү ойлорун ишенимдүү сүрөттөй алды. «Эралиев,—деп жазат Ал. Михайлов,—советтик акындардын арасынан биринчи болуп илим үчүн жасалган эрдиктин драматизмин туйду, космонавттын образына биринчи болуп жерге болгон кумарлануусун, ой-толгоолорун, жогорку парзды баамдоодогу сыймыгы менен кубанычын сезүүсүн гана эмес, жакын адамынан айрылгандагы азаптануусун кайтарып берди. Кыскасы, чыккан даңкын пастатпастан, ал бул образды замандашыбыздын типтүү образына жакындатты, аны кадимки адамдардын чөйрөсүнө кошту»¹. Убагында поэма жөнүндө Ч. Айтматовдун, А Салиевдин, Р. Рзанын борбордук басма сөздө жазгандарын эске алсак, Ал. Михайловдун жалпы союздук поэзиянын контекстинде карап берген бул баасы С. Эралиев чынында эле жаңычыл көрүнүшкө тете поэма жаратканын, экинчиден, поэзиябыздын алдыңкы үлгүлөрү жалпы союздук аренага аздан болсо да чыгып калганын күбөлөйт.

Типологиялык жактан карай келгенде, жалпы пафосу, образдуу стилистикасы боюнча С. Эралиевдин ушул цикли Э. Межелайтистин «Адам» аттуу айтылуу китебине, Р. Рзанын «Жердин уулу», О. Сулеймановдун «Жер, адамга таазим эт!» поэмаларына жакын турат. Бир аз кийин ушул жолдо О. Султановдун «Аэропанорамасы» жаралат, бирок ал акындын жекече өсүш жолундагы жакшы көрүнүш болгон менен.

---

¹ Ал. Михайлов. «Человечеству хочется песен...», китепте: Литература созидания и борьбы. Сб. статей. М., «Советский писатель», 1973, 352-бет.

жалпы поэзиянын контекстинде резонанс туудура албайт.

2. Башка бир атактуу окумуштуу жазат: «Космостук учуулардын доору башталганы менен, бизге жана биздин урпактарга жерде жашоого туура келет. Андыктан жерди жана анын табиятын коргоо жана сүйүү керек» (академик А. Н. Несмеянов). Мезгилдин ушу чакырыгы менен үн алышкансып, бир кезде (1959-жылы) далай талаш-тартыштарды туудурган «Физики и лирики» аттуу ырдын (анда «лириктерге» караганда «физиктер» жогору коюлган болучу: «Что то физики в почете, что-то лирики в загоне...») автору Б. Слуцкий да кийинчерээк «Нужны новые тайны» деген жаңы ырында:

Космос осмотрели, одомашнили.
Как земля с покосами и пашнями,
Так луна — перенаселена.
Перестала тайной быть она.

Небо, что торжественно парило,
Нечто слишком важное тая,
Ныне больше не мерило,
Ни таинственности, ни небытия,

Небеса теперь простые слады,
Звезд, эфира, высоты...
Новые метафоры нам надо,
Подыскать для смерти и для пустоты...

деп, кантсе да эми поэтикалык жаңылануунун; ой жүгүртүүнү өзгөртүүнүн (акындар жана өзү үчүн) зарылдыгын туюнтат. Ушундай эле чакырык 1966-жылы кыргыз поэзиясы үчүн ташталат. А кезде таанылып калган жаш акын Т. Кожомбердиев кыргыз жазуучуларынын IV съездинин алдында «Советская Киргизия» газетасына минтип жазат: «Космос, аалам — акындар мындан чаканыраак категориялар менен ойлонбой калышты. А жерди — билишпейт. Турмушту — билишпейт». Боек бу жерде да бир аз коюуланганы менен,

акын, түпкүлүгүндө туура эле: колунан келсе да, келбесе да айрым акындар «космос» деп ураан чакырып туруп алышканы баарыбыздын эсибизде.

Ошентип, окумуштуу менен акындардын бир жерден чыккан ойлору поэзияда да жетекчиликке алынат, өзүнчө бир тематикалык-стилдик багытты түзөт. Бул багытты баарынан мурда жердеги турмуш, адамдардын реалдуу дүйнөсү, кайгы-кубангычы, сүйүүсү, жер-энинин турпаты, адам жана табият ортосундагы катнаштар кызыктырат. Орус поэзиясында бу тарапта В. Федоров, С. Орлов, С. Викулов, А. Жигулин жемиштүү эмгектенет, айрыкча, дүйнөдөн эрте кайтыш болгон Н. Рубцовдун поэтикалык таланты ажарын ачат (мен анын «Звезда полей», «Последний пароход» жыйнактарын эске алып атам). Бизден С. Жусуев, Б. Сарногоев, Ж. Садыков, Т. Кожомбердиев, С. Жигитов, С. Акматбекова, Т. Самудинов, ж. б. ыр, поэмаларын белгилеп кетер элем. Баса, бир кезде космосту багындыруу тууралуу бир нече поэмаларды жазган С. Эралиев акыркы жылдары «Айыл ырлары» аттуу көлөмдүү китебин чыгарбадыбы. Айтор, аталган авторлордун мыкты чыгармаларында жогорудагы маселелер терең жалпылоолорго, философиялык ой жүгүртүүлөргө, калтаал реалисттик талдоого алынат. Ошол эле мезгилде алардын, аты аталбаган башка акындардын ыр китептеринде чолок философчулук кылган (өзгөчө экологиялык маселелер ушундай жазмышка туш келип жүрөт), же примитивдүү чечилген, тайыз стилизацияга учураган чыгармалар аз эмес учурайт.

3. Өйдө жакта Ата журтту, туулган жерди тар түшүнүктө даңктаган поэтикалык чыгармалар сынга алынганы окурмандын эсиндедир. Белгилүү сынчы Т. Аскарров мындан он жыл ашык мурда кыргыз поэзиясында жаратылышты сүрөттөөнүн «эпидемиясы» бар экенин айтып, анын төмөнкүдөй себептерин көрсөткөн болучу: «Биринчиден,—дейт сынчы,—жаз,

кыш, тоо көркүн сүрөттөөгө көңүлдү оодарып жибергенде, адам жанынын «пейзажын» тартуу жагы экинчи планда калып кала тургандыгы байкалат... Экинчиден, акындарыбыздын пейзаждык ырларында оригиналдуу образдар, ойлор аз жолугат... Үчүнчүдөн, биздин акындарыбызга тоо-токойдун көркүн сүрөттөө менен бирге эле, азыркы күндүн өнөр жайлык, техникалык пейзажына чечкиндүү бет бурууга убакыт жетти. Минтип айтуу менен биз тоону, айылды шаардык, же техникалык пейзажга каршы коюп, урбанизмдин жаман үлгүлөрүн жактап жаткан жокпуз. Маселе теңирээк коюлат. Биздин оюбузча, кыргыз поэзиясында азыркы күндүн ритминин, белгилеринин күрдөөлдүү көрүнбөй жаткандыгынын бир себеби—индустриялык пейзаждын акындардын ырларынан кадимкидей орун ала электигинде»¹. Мына ушул үчүнчү жагдай биздин поэзиябыз үчүн даале болсо эң эле актуал маселе катары коюлушу зарыл. Анткени коомдук эмгектин, индустриялык келбеттин өзүндө эле эстетика болот эмеспи. (Эгер «дизайнды», «өнөр жайлык эстетика» деген жаңы түшүнүктөрдү эске алсак). Андай болсо кыргыз акындары да ошол эстетиканы көрө, чыгармаларында чагылта билиши керек. Антүү үчүн отузунчу же элүүнчү жылдардагы «өндүрүштүк» ырлардын стилинде жазуу болбой калды, не дегенде азыр өндүрүштүн өзү, мүнөзү, анда эмгектенген адамдардын социалдык жана психологиялык абалы өзгөрдү, демек, мазмун жаңыланды. А мазмун жаңыланган жерде сөзсүз форманы, поэтикалык тилди да жаңылоо муктаждыгы келип чыкты. Мына ушул муктаждык, тилекке каршы, биздин поэзиябызда күнү бүгүнкө ойдогудай ишке ашпай жатат. Өтө мүнөздүү мисалга кайрылалы.

Дал биз сөзгө алып жаткан мезгилде—60—70-жыл-

¹ Т. Аскар о в. Поэтикалык эстафета. «Ала-Тоо», 1967, № 7.

дарда өнөр жайлык жана чарбалык мааниси аябай зор Токтогул ГЭСи курулду. Ушул курулуш, анын адамдары жөнүндө мурда кыргыз акындары негизинен лирикалык ырларды жана очерк, репортаждарды жазып келишсе, акыркы жылдары көлөмдүү эки поэма пайда болду. 180 бет китептен турган (жети басма табак) биринчисинин (сөз Т. Кожомбердиевдин «Токтогул ГЭСи» аттуу поэмасы жагдайында баратат) жарымынан көбүн кыргыздардын революцияга чейинки турмушу, улуу Токтогулдун өмүрү, чыгармачылыгы, Нарын дарыясы менен Кара-Көл шаарынын көрүнүшү, климаты, Мекен, партия жөнүндөгү лирикалык сыр төгүүлөр, публицисттик ой жоруулар, азыраак бөлүгүн—курулушчулардын айрым өкүлдөрүнүн (алар дагы уйкаштык, үндөштүк закону боюнча алынат: «монтажник Мараттын», «атактуу мастер Акматовдун», «Кыш кынагыч Кымбатбектин», «жылкычы жигит Жыргалбектин», «бульдозерист Бугаевдин» ж. б.) «сөздөрү» ээлейт. Ал эми ГЭСтин өзүнүн курулушу, адамдарынын иштөө процесси, ич дүйнөлөрдөгү ар түркүн абалдары, жашоо жагдайлары сыяктуу эң башкы нерселер жок. Ырас, чыгарманын формасы, курулуш ыгы-композициясы, ыр өлчөмдөрү бир кыйла даражада көңүл бурууга арзыйт, анткен менен алар башкы мазмунду—«Токтогул ГЭС» деп аталган атайын проблеманы терең жана кенен ачууга кызмат кылбай, өз-өзүнчө, келки-келки үзүктөрдөй таасир калтырат.

Экинчи поэма—С. Жусуевдин «Суктануусу»—сюжеттүүлүккө жана эпикалык баяндоого негизделгени менен, теманы көркөм чечмелөөдө өз алдынчалыкка, нукуралыкка жана табигыйлыкка жетише албаган, башкача айтканда, мында белгилүү өлчөмдө схемалуулук жана жасалмалуулук орун алган: поэманын башкы кейипкери—Жеңишбек ГЭСке өз каалоосу менен эмес (ал онунчуну бүткөн башка классташтары менен

бирге университетке барууга камынып жаткан), ата-сынын буйруусу боюнча барат: кыйналып-кысталуусуз эле ишке тез көнүп, акыры алдыңкылардан болуп чыгат; ГЭСтен фронтто бирге жүргөн жолдошун жолуктурган атасы дагы бул жерге иштөөгө которулат. Экинчиден, мында дагы өндүрүш процесси, «индустриялык пейзажды», андагы адамдардын психологиялык абалдарын сүрөттөөгө караганда жаратылыш көрүнүштөрү, каармандардын эс алуу убакыттары, конок күтүү каадалары көбүрөөк орун ээлейт.

Чынын айтсам, поэзияда жаралган ушул эки поэмага караганда искусствону таптакыр карама-каршы түрүндө—документтүү кинодо жаралган А. Видугирстин «Нарын күндөлүгү» жана «Тынчы жок Күндүн жылы» фильмдери көрүүчүлөргө көбүрөөк эстетикалык каниет берет: аларда Токтогул ГЭСинин тарыхы менен панорамасы ушунчалык таамай, элестүү, керек болсо — драмалуу жана поэзиялуу берилген! Ушундан улам ойго кетет экенсиң: биздин акындарыбыз, жазуучуларыбыз жаңы материалдарга карата жаңыча мамилелерин тезирээк иштеп чыгышса кана, атаганат!

Бактыга жараша, азыркы поэзиябызда, айрыкча жаш акындардын чыгармачылыгында, айрым оң аракеттери байкалбай койбойт. Мен, маселен, Р. Рыскуловдун, О. Султановдун, С. Тургунбаевдин, Ж. Мамытовдун; Н. Жаркынбаевдин жыйнактарынан айылдан келип, шаардык турмушка аралашуунун ар кандай нюанстарын, психологиялык өзгөрүүлөрдү табам. Азыркы күндүн ритми, шаар турмушунун этикасы менен эстетикасы эң эле кенже муундагы акындарыбыздан Р. Мукашеванын «Жылдызым», Э. Кылычевдин «Үндөр», А. Рыскуловдун «Мезгилдин жебеси», Э. Эрматовдун «Ак дил» аттуу жыйнактарын кадимкидей ажардантып турат.

Акырында азыркы поэзиябыздын «географиялык»

чектери бир кыйла кеңейгенин, интернационалдык мазмуну байыганын кошумчалай кетүү кажет. Тээ 20-жылдардагы «Ленин жолунун», 30-жылдардагы «Ук, жер жүзү!», «Туткун Марат», «Кызыл Туу» поэмаларынын салты азыр жаңыча сапатта, башкачараак деңгээлде улантылууда. С. Жусуевдин, О. Султановдун, М. Абылкасымованын, Ж. Абдыкалыковдун, Н. Жаркынбаевдин акыркы жыйнактарында чет өлкөлөрдө жана боордош республикаларда жүрүп, ошо жактар, андагы адамдар тууралу жазылган мотивдер (а түгүл «дептерлер» пайда болду) арбын. Поэма жанрынан «Украина дептери», «Латвия дептери» ж. у. с. аталган Т. Кожомбердиевдин «Африка», «Тайманбастары», Б. Карагуловдун «Аалам магелландарын», Т. Адышеванын «Жүрөк сырын» жана Ж. Мамытовдун «Кайгыга Африкалык комментариясын» белгилей кетсек болот.

Кыскасы, поэзиянын музасы коомдук өнүгүүнүн жаңы кырдаалында изинен тайбастан өз ишин иштей берди. Ал элдин байыртан азыркыга чейинки тарыхын духовный «таразадан» өткөрүүгө, азыркы учурдун бүткүл карама-каршылыктарын (өнөр жайлык жана илимий прогресстин ар кай жактарын, экология маселелерин, шаар менен кыштактын ортосундагы мамилелерди, ушундай шарттарда жашап аткан адамдын психологиясын, ж. б.) көркөм чагылтууга жана келечегине көз чаптырууга бар мүмкүнчүлүктөрүн жумшады. Маселен, акыркы жылдарда жарык көргөн төмөндөгү жыйнактардын аталышында эле өзүнчө логика бар: «Мезгилдин элеси» (Ж. Мамытов), «Мезгил бийиги» (Н. Жаркынбаев). «Мезгил тулпар» (К. Ташбаев), «Мезгил жебеси» (А. Рыскулов) ж. б. Ушундан келип, анын мурдагы мезгилдеги поэзиядан айырмаланган белгилери, сапаттык көрүнүштөрү болду. Андай айырмачылыктардын ирдүүсү катары мен азыркы поэзияда философиялык-интеллектуалдык дең-

гээлдин күчөшүн, чагылтылуучу кубулуштарга карата аналитикалык мамиленин үстөмдүк кылышын айтар элем. Мындай сапаттык белгилер, арийне, лирикалык конфликттердин табиятынан (жогору жакта сөз негизинен ушу багытта болду), демек, башкы интонациялардан, формалык, жанрдык, стилдик изденүүлөрдөн, поэтикалык сөздүктөн да керүнүүгө тийиш.

II. ПОЭТИКАНЫ ЖАҢЫЛОО ЖОЛУНДА

*«Эгер мезгилдин идеялары бар болсо,
анда, мезгилдин формалары да болот».*

(В. Белинский).

*«Поэзиянын тарыхы дегенибиз — бул поэзиянын
каражаттарынын акырындап өрсүндөшүнүн тарыхы го».*

(В. Я. Брюсов).

«Сын жана адабият таануу практикасында ушуга чейин көпчүлүк орунду — ага карата тоотпогондук жана какшык мамиле болсо да — идеялык-тематикалык деп аталган анализ, ошондой эле өлчөмдө анын бутактарынын биринен болгон проблемалык-тематикалык анализ ээлөөдө»¹ деген тезисти коюп, академик М. Храпченко андан ары адабиятка системалык анализди колдонуунун ар түрдүү жолдору жана мүмкүнчүлүктөрү жайында ой жүгүртөт. Макаласынын жыйынтыктоочу бөлүгүндө: «Виздин илимибиздин өсүшүнүн азыркы этабында жазуучунун, адабий багыттардын, агымдардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн тарыхый доордун өзгөчөлүктөрүнө көз каранды экенин табуу менен гана чектелүү жеткиликсиз.

¹ М. Храпченко. Размышления о системном анализе литературы. «Вопросы литературы», 1975, № 3.

Эстетикалык системалардын жаралышын жана өнүгүшүн, аларды бири менен экинчисинин өз ара аракеттешүүлөрүн, ошол эле кезде алардын карама-каршылыктарын, кагылышууларын ачуу зарыл». Маселени ушундай койгондо, чыныгы жазуучунун ар бир чыныгы чыгармасы, бүткүл чыгармачылыгы, адабий багыттар өзүнчө эстетикалык система катары каралат, изилдөөчүнүн милдети дал ошо эстетикалык системанын татаал катнаштарын, каршылыктарын ачууга келип такалат.

Кыргыз сынында жана адабият илиминде система тиякта турсун, чыгарманын ички структуралык түзүлүштөрүн, составдуу бөлүктөрүн, көркөмдүк компоненттерин изилдеген теориялык эмгектер жок. Жанр, көркөм форма, стиль категорияларын изилдөө такыр колго алына элек. Ал эми тарыхый-адабий процесстин тиги же бул мезгилинде тематикалык-проблемалык же жанрдык-стилдик жактан айырмаланган, өз алдынча белгилүү бир жалпылыкты түзгөн багыттар бизде таптакыр болбогонсуп жүрөбүз. Кыскасы, биздин адабият илимибиз дал теориялык маселелерди чечмелөөгө азырынча бечелдик кылып жатканы далилдөөнү талап кылбайт. Ошол маселелерди, айталы, поэзиянын азыркы тажрыйбасынын мисалында деле «чөп башылап» болсо да көрсөтсө болот.

Эң оболу мазмун жана анын компоненттери сыяктуу эле форма, жанр, стиль, көркөм чагылтуу принциптери да тарыхый, өзгөрүлмө категориялар экенин көңүлгө тутуп коюу зарыл.

1. Поэзия түр (род) катары эсептелип, өз кезегинде лирикага жана поэмага ажыратылары белгилүү. Кийинкилер өз алдынча жанр аталат. Түр жана жанр бир кыйла туруктуу болушат. Ал эми жанрдын ички көрүнүштөрү (жанровые разновидности) дайыма кыймылда, өзгөрүүдө турат. Маселен, кыргыз элинин оозеки лирикасы жанрдык жактан абдан бай (арман,

кошок, кордоо, айтыш ырлары ж. б.) болсо, профессионал лирика адепки учурларда анчалык көп түстүү боло алган эмес (оозеки лириканын жанрларынын жаңы мазмунду туюнтууга жарамдуулары гана пайдаланылган). Социалдык турмуштун алгалаган көп кырдуу кыймылы жана акындарыбыздын профессионал поэзиянын дүйнөлүк тажрыйбасын тынымсыз өздөштүрүп отуруусу бара-бара лириканы жанрдык көп түстүүлүккө жетелеп отурган. Азыркы учурда лирикада кыргыз ырынын традициялуу жанрларынан тышкары, дүйнөлүк поэзиянын тажрыйбасынан өздөштүрүлгөн эпиграмма, эпитафия, баллада, романс, элегия, гимн, ода, пародия ж. у. с. жанрдык жаңы көрүнүштөр көп кездешет. Маркум С. Шимеев болсо кыргыз акындарынын ичинен биринчи болуп «Сонеттер» китебин жазды.

Поэма жанрында эпикалык (К. Маликовдун «Алтын жиби», А. Токтомушевдин «Алтын тоосу», Ж. Садыковдун «Калчас»), лирикалык (С. Эралиевдин «Аккасымованын «Эстелик сүйлөйт», С. Жусуевдин «Тирүүлөргө», О. Султановдун, Т. Кожомбердиевдин, Ж. Абдыкалыковдун, Н. Жаркынбаевдин поэмалары) бутактарды айырмалоого болот. Поэма-драма, поэма-монолог жазуу далалаттары да жок эмес. Бирок, бутарапта атайын бөлүп көрсөтүүгө арзырлык чыгарма азырынча жок. Ал эми Ж. Мамытов «Мезгил элеси» аттуу «фантастогориялык киришмеден, эки жыйындан, кездешүүдөн жана сүйлөшүүдөн», А. Дегенбаева монологдор менен диалогдордон турган «Түйүн» поэмаларын жарыялашты. С. Эралиев «Литературное обозрение» журналынын азыркы поэма туурасында жүргүзгөн талкуусунда азыркы учур үчүн поэма-репортаж ылайыктуу болор эле деген ойду айтты. Чынында эле С. Эралиевдин өзүнүн «космостук» циклинде, «Кыргыз жаны» поэмасында Р. Рзанын, О. Сулеймановдун космос жөнүндөгү белгилүү поэмаларында

поэма-репортаждын белгилери жокпу? — Поэма-репортажды Е. Евтушенко «ызылдатып» эле жазып жатпайбы. Өзбек акыны Р. Бабажандын «Диалог» аттуу жаңы поэмасы да ушундай ойго алып барат. Өзүбүздүн О. Султановдун «Жер титирөө», «Магистраль» деген поэмалары да ушундай.

Демек, биздин поэзиябыз кийинки мезгилде жанрдык жактан да жаңыланып, өзгөрүүлөргө учуроодо. Бирок бул кыймылдын жалпы табияты, конкреттүү жактары, сапаттык белгилери кандай? Бул өзүнчө изилдөөнү талап кылат.

2. 60-жылдар сынчылардын, акындардын өздөрүнүн арасында форма жагдайындагы кызуу талаш-тартыштардын учуру болбодубу. Ошо талаш-тартыштарды карап отурсаңыз, кеп барып-келип эле традициялык уйкаш жана традициялык эмес (бейуйкаш) ырлардын тегерегинде жүргөн экен — ал үчүн поэтикалык практиканын өзү да аздыр-көптүр аңыз болуп бериптир. Анан калса полемиканы акындардын өздөрү баштап жибериптир: ал убакта биздин поэзияда бейуйкаш ырлар тарай элек болсо да 50-жылдардын аяк ченинде Т. Үмөталиев аларды алдын алып жерип чыгыптыр. 1963-жылы С. Эралиев анын тескерисинче: «Уйкашсыз ыр көп эле адабияттарда болбой келген. Бирок кийинки мезгилдерде аз-аздан кире баштаганы байкалат. Ал эмне үчүн биздин поэзиянын салтына кирүүгө акысы жок»¹ деп жазып чыгат. Сынчылардын ичинен бу маселеге биринчи болуп К. Артыкбаев кийлигишип, ошол эле жылы С. Эралиевге жооп кайтарат: «Ошентип, уйкашсыз ыр С. Эралиевдин ою боюнча биздин поэзияга сөзсүз кирүү керек. Биздин оюбузча, бул али поэзиябыздын лабораториясындагы терең сыноодон өтө элек, али элге жет-

¹ С. Эралиев. Поэзиядагы изденүүлөр жөнүндө. «Ала-Тоо», № 2, 1963.

киликтүү, туруктуу, далилдүү бай тажрыйбаларга таяна элек, шашылышыраак чыгарылган корутунду болууга тийиш»¹. Бир аз жүрө отуруп сынчы: «Акыркы мезгилдерде кыргыз поэзиясында, асыресе, жаштардын поэзиясында бирин-серин уйкашсыз ырлар, эркин ритмика менен рифмага умтулуу сыяктуу көрүнүштөр пайда болуп баратат. Аракеттин өзүн күнөөлөөгө болбойт. Бирок ошол жаңы форманы табуу далалаты мазмундун керектөө муктаждыгынан улам пайда болуп жатабы, поэзиябыздан өз ордун табууга жарамдуубу, байыртан поэзияны урматтап, төрдөн орун берип келген элибизге түшүнүктүү, жеткиликтүү болуп жатабы же тескерисинчеби?» деген суроону таштайт да, акырында ошо «жаңы форманы табуу далалатына» —деги эле биздеги бейуйкаш ырларга терс мамилесин билдирет. Мындай позициясын К. Артыкбаев «Акын С. Эралиевдин изденүүлөрү» аттуу сын макаласында («Ала-Тоо», № 12, 1965) ого бетер «тереңдетип», конкрет «талдоо» аркылуу «бекемдемиш» болот.

Ошол бойдон 1967-жылы сынчы С. Жигитовдун «Бардыгы бүркүт эмес» (поэзиядагы форма менен мазмундун карым-катнашы туурасында) деген макаласы «Кыргызстан маданияты» газетасына жарыяланып, менимче, маселени туура түшүнүүгө жана чечмелөөгө бир кыйла тактык киргизди. Анда төмөнкүдөй акыйкат ойлор бар: «С. Эралиевдин, Р. Рыскуловдун, М. Абылкасымованын, О. Султановдун, Т. Кожомбердиевдин кээ бир дурус чыккан поэтикалык тажрыйбалары кыргыз тилинде деле уйкашты пайдаланбай, эркин ритмикалык өлчөмдө жазып, чыныгы поэзияны жаратуу мүмкүнчүлүгү толук бар экенин белгилүү даражада айгине кыла алат. Эгер адабиятчылар

¹ К. Артыкбаев. Поэзиядагы мазмун жана форма жөнүндө. «Ленинчил жаш» газетасы, 1963, 8-май.

ды уйкашсыз ыр менен чыгарма жаратса болоруна ынандыра албаса, анда келечектеги алардан таланттуу, алардан маданияттуу дагы бир акын толук ишендирер.

Деги уйкаштуу жана уйкашсыз ыр формаларын бири-бирине каршы коюу таптакыр туура эмес. Алар бирин-бири жоюп жибербейт, бири-бирине эч кандай жолтоо кылбайт... Кыргыз акындары ал эки формада тең поэзиябыздын нускалуу традицияларын уланта алышат, новатордук кыла да алышат. Алардын ар кимиси өзүнүн чыгармачылык табиятына жараша мазмундун өктөм талабына жооп берген форма менен жаза берсин. Деги кайсы формада жазышса да турмуш прозасынан чыныгы, поэзиянын алтын күкүмдөрүн таап, жалпы поэзиябыздын байлыгын көбөйтүшсө болгону!» Адилет сөздөр! Демек, кеп формада эмес, ал форманы ким кандай максатта колдонот — ушунда.

С. Жигитов башка бир макаласында жогорудагы-макаласынын башталышындагы пикирге каршы чыгат: «Сүйүнбай Эралиевдин өжөр демилгеси менен азыр бизде уйкашсыз ырлар мурдагыдай оюн учурабай, кадыресе көнүмүш ишке айланды, а түгүл жаңыдан ыр жаза баштагандардын калем сынап ойногон майданы болуп калды...»¹ Орундуу суроо туулат: уйкашсыз ырларды жалгыз гана С. Эралиевдин активине ыйгаруу туура болор бекен? Жок, албетте. Эркин өлчөмдөгү ырлардын көнүмүш болуп калышы — коллективдүү күч аракеттердин, изденүүлөрдүн жемиши. Бу жолдо, С. Жигитовдун өзү жогоруда белгиленгендей, Р. Рыскулов, М. Абылкасымова, О. Султанов, Т. Кожомбердиевдер күч сынабады беле. Соңку

¹ Салижан Жигитов. Жаңычылдык жолунда. (Адабий сын макалалар жыйнагы). Фрунзе, «Кыргызстан» басмасы, 1975, 186-бет.

жаш акындардан Н. Жаркынбаевдин, С. Тургунбаевдин, К. Калдыбаевдин, Т. Муқановдун ж. б. тажрыйбаларын кошо көңүлгө алуу керек.

Ошентип, мезгил-мезгили менен талаш-тартыштарчыга калып турса да (анын улантаылышы катары «Кыргызстан маданиятындагы» 1968-жылкы «Акындарга үч суроо» жана 1974-жылдагы «Кыргыз поэзиясы: азыркы ал-абалы, проблемалары» деген талкууларды көрсөтүүгө болот), азыркы кыргыз поэзиясында уйкаш ырлар менен катар бейуйкаш ырлардын отурукташып баратканы факт. Бул кубулуштун түркүн себептерин териштирип отурууга бу жерде мүмкүндүк жок, бир учурга гана көңүл буруп кетели.

XX кылымда Батыштын поэзиясында эркин ыр үстөмдүк абалды ээлейт. Чоң акындардын дээрлик көпчүлүгү ушу формага кайрылышат. Ал азыркы турмушту адекваттуу чагылта алчу бирден-бир ылайыктуу форма катары кабыл алынат. Мунун ар түрдүү себептери бар экен, ошолордун ичинен негизгиси — азыркы дүйнөнүн татаалдыгы, окуялар менен процесстердин масштабдуулугу. Мындай объект сөзсүз өзүнө ылайык татаал, мүмкүнчүлүктөрү көп, көп кырдуу форманы талап кылат. Ийкемдүүлүгү жагынан андай формага эркин ыр жакын турат. Бу жолдо эң эле күчтүү чыгармаларды бунтардык жана революциячыл поэзиянын өкүлдөрү, адегенде экспрессионисттер, андан соң В. Маяковский, П. Неруда, Н. Гильен жаратат.¹

XX кылым эмненин заманы — массалык информациянын заманы. Демек, белгилүү бир мазмундан келип ырдын структуралык жана формалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү ниетиндеги жогорудагыдай таж-

---

¹ Караньз: Ф. Адмони. Поэтика и действительность. Из наблюдений над зарубежной литературой XX века. «Советский писатель», Ленинградское отделение, 1975, 256—283-беттер.

рыйбалар жалпы журтка, прогрессчил маданияттарга тарайт. Кыргыз акындарынын адабий-көркөм кругзорунун бара-бара кеңири чабыттоосунун натыйжасында аз-аздан бизге да келип жетет. Географиялык чекти билбөө — прогрессчил искусствонун айныбас бир закону. Анан калса мазмун эле эмес, ал «катылган» форма дагы интернационалдык мааниге ээ. Биз ушу кийинки жагдайга анча маани бербей жүрөбүз.

Экинчиден, муну көңүлгө тутуу керек, — Поэзиянын өнүгүшүндө форма сенейип, жаңы тематика салыштырмалуу өнүгүп кеткен мезгилдер болот. Тескерисинче, андоо чөйрөсү анчалык кеңейбесе деле форманын кескин «секириктери» болушу ыктымал. Литвалык сынчы Ю. Стяпшистин пикиринче, азыркы советтик поэзияда так ушундай эксперименттерди жасап, жаңычылдыкка жетишип жаткан акындардын (аларды Ю. Стяпшис¹ «экспериментчи» акындар деп атайт) өзүнчө тобу, «экспериментчил» багыт бар. Андай акындарга сынчы Э. Межелайтисти, Л. Мартыновду, П. Антокольскийди, С. Кирсановду, А. Вознесенскийди жана литвалык бир нече жаш авторлорду кийирет. Бул багыттын «лидерлеринин» бири Э. Межелайтистин верлибр жазуудагы адабий таянычы катары У. Уитмендин, Г. Аполинердин, В. Маяковскийдин, П. Неруданын чыгармачылыктарын көрсөтөт. Литвалык сынчынын ой жүгүртүүлөрүнүн башкы багытына кошулуп, мен ал түзгөн жогорудагы «тизмени» толуктар элем: армян П. Севак, грузин О. Чиладзе, казак О. Сулейманов, кыргыздардан — өйдө жакта саналгандар.

Бирок 70-жылдардагы поэзиябызда көңүл бурарлык кызыктуу көрүнүш бар. Аны Т. Үмөталиев да

¹ Ю Стяпшис. В поисках лирического образа современника (К проблеме новаторства в советской поэзии). Китепте: «Идейная борьба и вопросы литературы и искусства на современном этапе» изд. «Мысль», М., 1973, 256-бет.

байкаган көрүнөт, сынчы К. Асаналиев экөөнүн азыркы кыргыз поэзиясы туурасындагы диалогунда ал мындайча жазат: «...ак ырды баштаган Сүйүнбай Эралиев азыр толугу менен кайра Пушкиндин силлабикалык ыр түзүлүшүнө өтүп алды. Бир учурда Сүйүнбайды ээрчип, ак ырга кызыга башташкан Майрамкан Абылжасымова, Турар Кожомбердиев, Совет Урмамбетов жана башкалар да кайра өз короосуна келишти. Ак ырлардын короосунда Рамистен башка эч ким калган жок.

Мына дал ошон үчүн кыргыз поэзиясында ак ырдын келечеги аз го деп ойлоймун. Калганын ай, жылдардын күзгүсү көргөзөр» («Кыргызстан маданияты», 17-апрель, 1975-жыл). Чынында эле С. Эралиевдин «Каркыралар», «Кыргыз жаны», «Айыл ырлары», О. Султановдун «Көз ирмем», «Аралдар арасында», Т. Кожомбердиевдин «Нурлуу терезе» деп аталган соңку жыйнактарын барактап көрүңүз — ырлардын басымдуу бөлүгү кадимки кыргыз ырынын поэтикасында жазылган. Жазылганда да кандай дейсиз: муун өлчөмдөрү так, кыска, жыйынтыктуу, миниатюра сыяктуу.

Айтмакчы, Т. Үмөталиев, Р. Рыскулов жөнүндө да «адашып» алды: башынан эле элдик поэзиянын салттарына жакын Р. Рыскулов эркин ырлар менен тең катар уйкаш ырларды жазат. Буга анын «Шаттуу ырлар» (1973), «Дилбар», (1975), «Күлкү чачам» (1977) жыйнактары кепил болуп турбайбы. Анын үстүнө акындын өзүнүн «Уйкаштуу ырды сүйүш» деген бир ырында: «Уйкаш кээде тушаса да көп жактан, мен да уйкашты күсөйм, сүйөм, жаратам», деп моюнга алганы бар.

Эркин ырдын бизде аша таанылган үч өкүлүнүн чыгармачылыгындагы мындай кубулуштун себептери, эртеңи, жалпы эле диалектикасы тууралуу кандайдыр корутундуларды чыгаруу азырынча эрте, би-

рок, ошентсе да, бир нерсе мен үчүн дайын: эркин ыр алардын мүмкүнчүлүктөрүн чектеп таштаган эмес, кайра, көркөм туюнтуунун ар кыл ыкмалары менен каражаттарын колдонууга, аларды ыктуу кыйыштырууга, деги чыгармачыл кыймылда болууга мажбурлаган. А мүмкүн, азыр, «укмуштар да укмуш болбой баратканда», жаңы болмуштарга «мына бүгүн таңыркануу түгөнгөндө» «укмуштар да укмуш болбой», «таңыркануу түгөнүп» бараткандыр, кайра эле ырдагы классикалык ачыктык, муундардагы тактык жана уйкаштык өзүнө тарткандыр. Ушуга окшогон кубулуш азыркы орус поэзиясында деле байкалууда (В. Федоровдун, В. Соколовдун, Н. Рубцевдин ырлары). А сында «Пушкинди көздөй алга!» (Ст. Рассадин) деген чакырыктын ташталганына көп болуп калды. Же ушул логиканы улантып божомолдосок болот, бир кезде Батыш поэзиясына ашкере кызыгып, катуу таасирленген акындарыбыз кийинчерээк Чыгыштын ажайып поэзиясына (азыр дегеле Чыгыштын тарыхы менен маданиятына кызыгуу күчтүү), өзүбүздүн фольклорго кайра көңүл бурушкандыр, аны ар кимиси өзү үчүн кайра ачып чыккандыр. Дегеним, бул авторлордун жана мурдатан эле традициялык формада эмгектенген айрым акындардын чыгармачылыгында кездешкен өтө туюмдуу, кыска жана табигый ырлар кытай жана япон, араб жана фарсы-тажик поэзиясындагы айрым ыр формаларын эске түшүрбөй койбойт. Дегеле азыр «Батыш-Чыгыш адабий синтези» (И. С. Брагинскийдин термини) өтө ыкчамдап, орустун блегилүү акыны Н. Ушаковдун таамай туюнтуусу боюнча «Батыш поэзиясынын формалары Чыгышка, Чыгыштыкы Батышка жүрүп жатканын» эстен чыгарбоо керек. Ушул мааниде азыркы тажик акыны Лоик Шералинин Чыгыш поэзиясынын байыркы формасы — рубайге кайрылышы, өзбек поэзиясында орто кылымдык түрк жана араб поэзиясынын ай-

рым формаларын кайра жандандыруу боюнча аракеттердин болуп жатышы анчалык таң калыштуу эмес. Эмесе, өйдө жакта кыргыз поэзиясынын (асыресе, поэманын) белгилүү бир тема (фольклордук сюжетке жана тарыхка кызыгуу) боюнча кыймылы форма жана стиль жактан да ошо адепки башатына кайрылып келгендей болду деп, ага мисал иретинде С. Эралиевдин «Ак Мөөрүнөн» анын «Жаңыл Мырзанын керээзине» деген жолду көрсөткөнүмдүн бир чети ушундан болучу. Анткен менен Т. Үмөталиев да эле болсо жаңылууда: С. Эралиев да, О. Султанов да, Р. Рыскулов ж. б. акындар да бейуйкаш чыгармаларды жазууну улантышууда — буга мен жанараакта эле атаган жыйнактары күбө. Айталы, ошол эле С. Эралиев «Жаңыл Мырзанын керээзине» жазган баш сөзүндө өзүнүн оппоненттерине төмөнкүдөй калыс жооп берет:

Көп айтышат: «Жадабадың ак ырдан...»
Аны укканда сыздап чыгат кабыргам.
А чынында ак ыр менин ар дайым,
Калам оозун коё берчү агылгам.
Анда жалаң ат көтөргүс мазмундар,
Анда сөздөр — жалт-жулт учкан чагылган.

Көз жүгүртүп а бүгүн бу дастанга,
Сын такчулар болбос бекен аз санда?
«Көрдүңөрбү, жүрүп-жүрүп акыры,
Кайра келди ал «эскиче жазганга...»
Менин сүйүүм экиге тең бөлүнгөн,
Жер керекте — керек өңдүү асман да.

Азыр эркин ыр жаатында изденип жүргөн жаш акындар да бир канча: С. Тургунбаев, Н. Жаркынбаев, Р. Мукашева, К. Калдыбаев, Т. Муканов, А. Жакшылыков ж. б. Айтор, деги чукулунан тыянак чыгарып болбойт...

Жыйынтыктап айтканда, азыркы кыргыз поэзиясында уйкаштуу ырлар да, уйкашсыз ырлар да бар. Экөө тең боло берсин, ылайым. Анткени, поэзиянын

табияты — канон эмес, дайыма жаңыга умтулуу, мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү;

3. Эгер стиль жана ага байланыштуу маселелер советтик филологияда жана сында белсемдүүлүк менен иштелип, толгон-токой талаш-тартыштарды туудуруп жатса (В. Виноградовдун, М. М. Бахтиндин, Л. Тимофеевдин, Г. Н. Пospelовдун, А. Чичериндин, А. Соколовдун, Я. Эльсбергдин, М. Б. Храпченконун, О. В. Ларминдин, В. Ковалевдин, А. Эльяшевичтин, ж. б. эмгектери), кыргыз тилинде бул тармакка арналган монография тиякта эле турсун, жөн эле журналдык же газеталык макала жок. Адабий стилге караштуу айтылган пикирлерди сын эмгектерден да жолуктура албайсыз. Кыскасы, индивидуалдуу стиль, чыгарманын стили, стилдик багыттар — мунун баары бизде али «дыңы» бузула элек маселелер.

«Стиль маселеси, — деп жазат сынчы В. Гусев, — биздин адабиятыбызда (поэзияда жана прозада) 60-жылдарда мурда эч болуп көрбөгөндөй курч коюлду... Стилдик маселелердин күчөшү (Эгер ушинтип айтууга мүмкүн болсо) бул жылдары духовный мүнөзгө ээ болот, стилдик тенденциялардын артынан адамдык позициялар... ачык көрүнөт.¹

Бизде бу тарапта пикир айткан автор болбоду? Шүгүр, бирөө бар экен. Болгондо да азыркы поэзиядагы «стилдик багыттар» жөнүндө айтыптыр: «Кыргыз поэзиясында азыркы учурда эркин ырды жаштар да, карылар да ылайыгына жараша колдонуп жүрүшөт. Ошого жараша эки стилдик багыт — традициялык жана эркин ыр формалары жашап жатат.²

Поэзиядагы стилдик багыттарды ажыратуу араке-

¹ Владимир Гусев. В предчувствии нового. О некоторых чертах литературы шестидесятых годов. Советский писатель. М., 1974, 110-бет.

² А. Садыков. Чеберчиликтин мүмкүнчүлүктөрү чексиз. «Кыргызстан маданияты», 29-май, 1968-жыл.

ти жакшы, бирок бу жерде илимий калпыстыкка жол берилген. Себеби, стиль, стилдик багыт деген категориялар ыр формалары аркылуу өлчөнбөйт да, түшүндүрүлбөйт да. Стиль — бул дүйнөнү образдуу-көркөм чагылтуунун ыкмасы, белгилүү бир идеялык-эстетикалык мазмунга байланышкан сүрөттөө-туюнтуу каражаттарынын жыйындысы (системасы деп айтсак да болот). Традициялык ырдын, эркин ырдын (ырдын башка формаларынын да) ар биринде ар башка стилдик изденүүлөрдүн жүрүшү толук ыктымал.

Ал эми стилдик багыт (тенденция) дегенибиз индивидуалдуу стилдердин ортосундагы идеялык-көркөмдүк белгилүү бир жалпылыктардан түзүлөт. Ал кайсы бир даражада чыгармачыл багыттар жана көркөм метод менен байланышта болот. Маркум Б. Сучковдун бир макаласында турмушту көркөм чагылтуунун ар башка формаларын «жактырган» чыгармачыл багыттар туурасында адилет пикирлер айтылган болучу. «Алардын бири турмушту объективдүү, чындыктын өзүнөн келип чыгуучу формаларда чагылтат. Экинчи багыт турмуш процесстерин шарттуу метафоралык сүрөттөө аркылуу берет. Акырында, ички дүйнөнүн өзгөчө абалдарын туюнтуп, адатта романтикалык деп аталуучу, бирок чын-чынына келгенде романтизм менен эч катышы жок үчүнчүсү — сүрөттөө объектисине лирикалык-патетикалык мамилеси, анын поэтизациялоосу менен айырмаланат».¹ Белгилүү адабиятчы А. Метченко да чыгармачыл таланттарга карата кандайдыр жалпы ченден туруп баа берүүнү четке кагып, аларга дифференциалдуу мамиле жасоого, ошол эле мезгилде алардын ортосундагы орток белгилерди көрө билүүгө чакырат: «Художниктердин бир даарында турмушту өтө субъективдүү кабылдоо, өзүнүн

¹ Б. Сучков. Ленинизм и современный литературный процесс. «Коммунист», 1969, № 10, 62-бет.

ички дүйнөсүнө көңүл топтоо, башкаларында — окуялуулукка берилүү, үчүнчүлөрүндө драмалык кагылышууларды курч туя билүү өз ордун табат. Ошондуктан жекече интонацияларды гана эмес, кандайдыр типологиялык тенденцияларды да айырмалоо керек».¹

Таанымал адабиятчылардын жалпы адабий процесстеги жана жеке таланттардын дүйнө кабылдоосундагы айырмачылыктар, типологиялык тенденциялар туурасындагы пикирлери тиги же бул адабий түр, жанр, форма, стиль тараптарда да ырааттуу колдонулушу, ырасталышы максатка ылайыктуу болор эле. Ошол эле В. Гусев, мисалы, поэзиядагы стилдик эки тенденцияны ажыратат. Бир акын «турмуштун өзүнүн формаларына» турмуштун өзүндөйлүгүнө умтулат. Ал өз өлкөсүнүн, улутунун көпчүлүк адамдарына, өз чөйрөсүнө тааныш жана көнүмүш объектилерди, деталдарды тандайт; ал ырааттуулукка, табигыйлыкка, композициядагы тышкы логикалуулукка, сүйлөшмөчүлдүккө, сөздүн жандуулугуна умтулат, ал образды «жасалма» күчөтүүнүн ар кандай каражаттарын: тропторду, татаал ыргактарды ж. б. жактырбайт. Албетте, метафорасыз иш өтпөйт дечи, бирок, метафора тиги же бул ыкма аркылуу табигый речтин жалпы системасына тутумдашат жана сырттан бөлүнүп турбайт. Стилдин «жөнөкөйлүгүнө», табигыйларына — жалпы багыт ушундай... Андыктан поэтиканын бул тибин «табигый...» деп атоого болот.

Экинчи тенденция буга тескери. Акын деталдардын сүрөттөмөчүлдүгүнө, композициялык контрасттарга жана бурулуштарга, стилистикалык каныгууга — субъективдүү троптордун күчөшүнө, ритмика менен фониканын туюмдуу күчүнө умтулат. Жалпы тулкунун ар бир жекече «образы» ар бир «клеточкасы»

---

¹ Алексей Метченко. Кровное завоеванное. Из истории советской литературы. Издание второе. М., «СП», 1975; 424-6.

(Багрицкий) чоң мааниге ээ болот... Ошо себептүү бул типти «стилистикалык», «интенсивдүү», деп айтууга болот.

Мындай типологиялык кубулуштардан азыркы кыргыз поэзиясы да четте калмак эмес. Менин баа-мымда, андан деле бир нече стилдик багыттарды ажырымдоого мүмкүн.

1) Турмушту, ар кайсы кубулуштарды, окуяларды, алардын ортосундагы байланыштарды, тарыхтын кыймылын лирикалык каармандын, акындын өзүнүн ички дүйнөсүнүн өсүшү менен биримдикте жайбаракат изилдеген, кыскасы, объективдүүлүккө таянган, табигыйлыкты түшүнүктүүлүктү, «жөнөкөй» каражаттарды колдонгон ыкма. Муну реалисттик стиль катары аныктоого болот (А. Токомбаев, К. Маликов, Т. Үмөталиев, А. Токтомушев, С. Жусуев, Б. Сарногоев, Ж. Садыков, Т. Кожомбердиев, С. Жигитов, Ж. Абдыкалыков ж. б.).

2) Дүйнөнү, замандаштардын жана акындын өзүнүн иш-аракеттерин, ой-сезимдерин, умтулууларын жалпыланган символдук образдар, шарттуу-метафора-лык каражаттар, ассоциативдик байланыштар аркылуу чагылткан ыкма — романтикалык же субъективдүү стиль. Бул стилдин башаттары А. Токомбаевдин 1920-жылдары фольклордук сюжетке жана поэтикага негизделип жазган поэмаларында, А. Осмоновдун «Махабаты» менен Ж. Бөкөнбаевдин «Ажал менен ар намысында» жатат. Азыркы акындардан С. Эралиевдин, Р. Рыскуловдун, М. Абылкасымованын ж. б. бир катар чыгармалары ушундай стилдин үлгүлөрүн берет.

3) В. Гусев көрсөткөн ушул эки багыт ар кайсы эле улуттун поэзиясынын азыркы тажрыйбасын толук камтый албайт. Менимче, Б. Сучков белгилеген үчүнчү багытты — лирикалык-патетикалык (мен бир аз башкачараак, «лирикалык-публицисттик» деп атаар

элемент) ыкманы да көңүлгө алуу керек. Биздин поэзияда бул тарапта А. Токомбаев, Ж. Турусбеков, М. Элебаев, К. Маликов 20—30-жылдары дурус эмгектенишкен, алардын салтын азыр О. Султанов, Н. Жаркынбаев, Ж. Мамытов, К. Жуманазаров сыяктуу акындар улантып жатышат.

Баамчыл окурман ушул бөлүштүрүүдөн төмөнкүдөй кызык нерсени көрөт: традициялык поэтикада эмгектенгендер реалист экен да, «эркин ырчылар» романтик же лирик-публицист имиш. Жок, бүкүлү боюнча эле мындай эмес. Поэтикалык ар кыл фактыларды текши карай келгенде «аралаш» учурлар да байкалбай койбойт. Айталы, ошол эле С. Эралиев, Р. Рыскулов, О. Султанов кадимки эле уйкаш, же бейуйкаш ырларды жазышканда сөздүн толук маанисиндеги реализмди көрсөтүшөт. М. Абылкасымованын «Эстелик сүйлөйт», С. Жусуевдин «Тирүүлөргө» поэмаларында шарттуу сүрөттөө, символдук образдар алдыңкы планга чыгат. Т. Кожомбердиев менен Ж. Абдыкалыков айрым ыр, поэмаларында романтик да, публицист да болушат. Демек, жогорудагы бөлүштүрүү өтө шарттуу, тенденцияларды гана ажыратууга жарамдуу. Маселенин мынчалык татаалдашып кетиши барып-келип эле искусстводо объективдүүлүк менен субъективдүүлүктүн бизге билинбеген жиптер аркылуу ичкериден тутумдашып кетерине байланыштуу. Эмесе, абсолюттук чоңдуктагы стилдер, стилдик системалар болбойт, аларды айырмалоо — салыштырмалуулук принцибинин гана иши. Бирок стилдерди айырмалоо, жиктөөнү өтө эле чаржайыттуулукка айландыруу, майдалоо маанисинде түшүнүү да жарабайт. Муну эмне үчүн айтып жатам?

Ленинграддык адабиятчы Арк. Эльяшевичтин концепциясы боюнча, идеологиялык багыты бир болгон совет адабиятында стилдер, стилдик багыттар жана стилдик агымдар эң эле көп. Ал, атап айтканда, көр-

көм ой жүгүртүүнүн жана образдуулуктун эки тиби (объективдүү стиль жана «субъективдүү стиль» деп) мүнөздөйт, андан ары стилдерди ого бетер дифференциялайт: объективдүү, лирикалык, экспрессивдүү, конструктивдүү, эксцентрикалык, лирико-романтикалык, экспрессивдүү — романтикалык, объективдүү — романтикалык (жалпысынан романтикалык) стилдер ж. б. у. с. Ушундай эле ыңгайда адабиятчы стилдик багыттарды жана стилдик агымдарды бөлүштүрүп чыгат. Минте бергенде, менимче, совет адабиятынын формалык жана стилдик байлыгы өзүнүн реалдуу чектеринен ажырап, плюралисттик «түс» алып калышы ажеп эмес. Кантсе да, дифференциация менен бирге эле көркөмдүк-эстетикалык принциптердин жалпылыгын, биримдикти (монизм) эстен чыгарбоо зарыл.

Эми өйдө жакта белгиленген стилдик үч багыттын ар бирине мүнөздүү болгон кемчиликтер тууралуу бир-эки сөз.

«Объективдүү стиль» айрым акындардын чыгармачылыгында натуралисттикке өтүп, чыгармачыл-поэтикалык ой, кыялдануу жокко эсе болот, көбүнчө турмуш-тиричиликтин сырткы көрүнүштөрүн каттоо үстөмдүк кылат. Мындай учурларда акындын эстетикалык көз карашы, граждандык позициясы ачык көрүнбөй калат.

Образдуулуктун субъективдүү формаларына кызыккан акындарда кээде субъективизмге өтүп кетүү, жалган романтикага жана өңчөй поэтикага берилүү, карандай абстракцияга жетеленүү сыяктуу көрүнүштөр бар. Алардын каармандары конкреттүү белгилерден ажырап, «жалпылыкка» умтулат. Бул учурда да социалдык так позицияны жоготуу коркунучу келип чыгат.

Демек, өлчөө сезимин кармап билбесе, мээнет менен тапкан стили, форманы, көркөм каражаттар-

ды жокко чыгарып коюу кыйын эмес. Тескерисинче, ар бир стилдеги, формадагы жакшы көрүнүштөр аларды (стилди, форманы) ырастап, ордун бекемдеп олтурат.

Баятан бери айтылгандардан төмөнкүдөй табигый жыйынтык чыгат: кыргыз поэзиясы кийинки мезгилде социалисттик жаңы мазмунга, идеялык-тематикалык умтулууларга ылайык жанр, форма, стиль жактан да кыймылда болду; поэзиябыздын көркөм сүрөттөө жана туюнтуу каражаттарынын арсеналы кеңейди. Жалпысынан алганда, мындай изденүүлөр максаттуу, аң-сезимдүү жана диалектикалык карама-каршылыктуу мүнөздө жүрдү.

Поэтика жаатындагы мына ушул изденүүлөрдөн улам дагы бир маселени ортого сала кетүүгө туура келет. К. Артыкбаевдин жогоруда эскерилген, ал гана турсун бир-эки мерте цитаталанган макалаларында поэзияга карата дембедем коюлган орчун талаптардын бири — анын «жөнөкөй», элге «жеткиликтүү», «ачык түшүнүктүү» болушу. Ушул өңдүү ойлор адабиятчы Б. Маленовдун «Адабияттагы традиция жана новатордук маселеси жөнүндө» деген макаласын¹ баштап аяк аралап өтөт жана «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын «Акындарга үч суроосу» боюнча жүргөн талкууда (1968-жылы) талашка түшөт. Ошондо белгилүү сынчы К. Асаналиев туура жазыптыр: «Ак ырдын оппоненттери салмактуу аргумент катарында чыгарманын түшүнүктүүлүгү, жөнөкөйлүүлүк жөнүндөгү маселени коюшту. Албетте, бул белгилер чыгармага коюлуучу негизги талаптардан. Бирок жөнөкөйлүүлүк менен жөнөкөйлөтүүнүн ортосунда жаткан зор айырма бар. Аны эсепке албай коюшка болбойт». Сын-

¹ Караныз: Байдылда Маленов. Адабияттагы партиялуулук жана кыргыз совет адабиятындагы кээ бир маселелер. «Кыргызстан» басмасы, Фрунзе, 1969, 127—189-беттер.

чы андан ары классикалык далилди келтирет: «В. И. Ленин «Согуш жана тынчтыктын» деңгээлин карапайым дыйкандын деңгээлине түшүрүү эмес, тескерисинче, карапайым дыйкандын кабыл алуусун «согуш жана тынчтык» эпопеясынын мазмундуу бийиктигине көтөрүү керектиги жөнүндө айткан». Ак сөз. Баса, улуу көсөмдүн К. Цеткин менен болгон айтылуу маегинде мына мындайча ой айтылбады беле: «Искусство түшүнүктүү болуш керек» жана «искусствону түшүнүү керек».

Кийинки пикирди убагында К. Маркс да айтып кеткени ар бир сабаттуу кишиге маалым: «Эгер сен искусстводон ырахат алгың келсе, сен көркөм билими бар адам болушуң керек». Демек, искусство чыгармаларын кабылдоону маркскчил-ленинчил эстетика эки тараптуу, өз ара бирдиктүү процесс катары түшүндүрөт: искусство элге, эл искусствого жакындашы керек.

К. Артыкбаев менен Б. Маленовдун ошол макалаларында, эркин өлчөмдөгү ырларга «чоочун короого кирген жат эчкидей» (Т. Үмөталиев) караган жолдоштордун пикирлеринде ушу жобонун кийинки жагы — окурмандын көркөм аң-сезими, билим деңгээли, эстетикалык-теориялык камылгасы эске алынбаган. Алардын пикиринче, акындын жазганы бүт бойдон окурманга жетиши, түшүнүктүү болушу керек. Бирок акылман С. Маршактын айтканын эстейличи: «Адабиятка таланттуу жазуучулар сыяктуу эле таланттуу окурмандар керек... Художник-автор иштин жарымын гана алат. Калганын художник-окурман өзүнүн кыялдануусу менен толтуруусу кажет». Бул аз келсе, В. И. Лениндин Д. Бедныйга «окурманды ээрчибестен, андан бир аз алдыда жүрүү керектигин» эскерткенин эске алсак, биз, сынчылар, догматтык кылбай, акындарыбыздын кандайдыр убактылуу, күнүмдүк ийгиликтерге кызыкпастан, өз окурмандарынан дайыма

алдыда жүрүшүн талап кылганыбыз максатка ылайыктуу. Сындын жанакыдай «жагымдуу» шарт түзүп бериши, тилекке каршы, биздеги айрым таланттуу акындарды (Б. Сарногоев, Э. Турсунов, Т. Кожомбердиев ж. б.) да азгырып, «жөнөкөйлүктү» өтө эле жөнөкөйлүккө, примитивдүүлүккө айырбаштаган «ортозаар» окурмандардын чөйрөсүнө багышталган поэзия жаратууга жетелеп кетти. Мен ушул учурду өтө тынчсыздануу менен белгилегим келет. Анткени, бизге, кыргыз окурмандарына, көрүүчүлөрүнө, угуучуларына искусствонун татаал формаларын жана жанрларын кабыл алууга көнүгүүнүн өктөм зарылчылыгын чындап моюнга алуу жоопкерчилиги дале болсо жүктөлөт. Антпесек, С. Эралиевдин, ж. б. кыргыз акындарынын «татаал» ырлары бу жактагы эле кеп дечи. Рембрануттун, Ветховендин, Стравинскийдин, Ван Гогдун, Уитмендин, Блоктун, Пикассонун, Элюардын, Брехттин көркөм өнөрүн каяктан түшүндүк. Ушул мааниде К. Артыкбаевдин: «Дүйнөдөгү эң улуу акындардын ырларындагы башкы касиет — бул алардын жөнөкөй жана түшүнүктүүлүгүндө» дегенине мен: «дүйнөдөгү эң улуу акындар, алардын ырлары ар кыл: жөнөкөй да, татаал да, түшүнүктүү да, көп маанилүү да», деп түзөтүү киргизер элем. Кеп, кайрадан эле өлчөө сезиминин сакталышында: өтө эле жөнөкөйлөтүүгө жана да өтө эле татаалдаштырууга жол берилбесин, жашасын табигый гармония!

Мен буга чейин соңку мезгилдеги кыргыз поэзиясынын өнүгүшүн ар тараптан алгалаган кыймыл катары негизинен оң планда карагандай болдум. Керек учурларда кайсы бир мүчүлүштөр менен үзгүлтүктөргө да көңүл бурдум. Бирок бул мүчүлүштөр кантсе да поэзиябыздын ошо өсүш жолуна, оң багыттагы изденүү перспективаларына байланыштуу болучу. (Муну орус агаиндер «болезни роста» деп коюшат го). Ал эми азыркы поэзияда аоёсуз сынга, келишпес ма-

милеге муктаж терс көрүнүштөр бар экени да жашыруун эмес. Эмесе, алардын айрымдарынын да бет пардасын ачып көрөлү.

ЫР «СЕЛИНЕ»: ЖАЗМАКЕРЛИККЕ ЖАНА ЖАЛГАН ЫРЛАРГА КАРШЫ

«Цель творчества —
самоотдача.
А не шумиха, не успех.
Позорно, ничего не знача,
Быть притчой
на устах у всех».

(Б. Пастернак).

«Мен дилимдеги бир орчун нерсени айтсам: эгер биздин өлкөдө ыр жыйнактар азыркысындай ыкчамдыкта жана өлчөмдө жарыяланса, эгер журналдарда, альманахтарда, газеталарда жана радио-телеберүүлөрдө ырлар ушундай эле чексиз санда жарык көрө берсе, эгер газеталар менен журналдардын редакцияларына анда иштеген кызматкерлердин көөнүнө көк таштай тийген бейкасиет ырлардын агымы адаттагыдай эле келе берсе, — эгер мындай кубулуштар улана жана, кайталап айтайын, сан жагынан өсө берсе, мунун баары эгер азыр андай боло элек болсо да, чоң кырсыкка айланары шексиз... Ырлардын ченемсиз көбөйүшү — бул, жан кашайганда айтат экенсиң, биздин поэзиябыздын өсүшүн дегеле көрсөтпөйт. Бул — поэзиянын инфляциясы, анын наркынын төмөндөшү», («Вопросы литературы» журналында азыркы поэзия жөнүндөгү 1968-жылкы талкууну баштаган М. Исаковскийдин «Качанга чейин?» макаласындагы башкы тезис).

«Ыр сели азыр үрөй учурчудай өлчөмдөргө жетти... Сөз, албетте, жакшы ырлар жөнүндө жүрүп жат-

кан жок — алардан эч ким чочуркабайт, кайра кубанат дечи. Сөз азайып бараткан начар ырлар жагдайында эмес. Не дегенде азыр текши эле жакшы жазып калышты. Кеп ошо жакшы жазылган, бирок түк да маңызы жок жана майда ырлар жөнүндө баратат». («Литературная газетанын» беттеринде поэзиянын мазмундуулугу жөнүндө жүргөн 1971-жылкы талкуунун баштоочусу Вас. Росляковдун «Айтчы» артында кандай из калат?..» макаласынын башкы тезиси).

«Россияда — «ыр сели». Литвада — «ыр сели». Молдавияда, Грузияда, Белоруссияда — «бардык жерде» — деп, аны бир нече цитата менен бекемдеп келип, азербайжан сынчысы Эльчин өз республикасы да «ыр селинен» кур эместигине атайын макала арнайт (Эльчин. «Поток стихов... Что делать?» — «Дружба народов», № 6, 1975).

Бул адабий кубулуш башка социалисттик өлкөлөрдө да кызуу талкууланып жатыптыр: «Ортозаар агым» дегенбизде биз басмалардын пландарынан орун тапкан китеп дүкөндөрүнүн текчелеринде турган жана окурмандардын да колуна тийген кадимки ортозаар адабий чыгармаларды түшүнөбүз. Алар көбүнчө мыкты ойлонуштурулат, тематикалык туура багытты көздөйт, ыктуу кыналыштырылат, бирок... кантсе да аларга чыгармага автордун таланты гана берчү нерсе, — көркөмдүүлүк жетишпейт. Алардын арасында үмүттөндүрүүчүлөрү дегеле жок эмес, кээде алгылыктуулары да табылып калат — алар, арийнеге, модага ылайыкташкан утурумдук нерселер деңизчи. Бери болгондо «орто» деп аталуучу мындай адабият эмне үчүн жаралат жана анын авторлору кимдер?» (Ефрем Каранфилов. Писатель, критик, читатель — «Вопросы литературы», № 3, 1976). Көрүнүктүү сынчы, Болгариянын «Литературен фронт» газетасынын башкы редактору андан ары ушу акыркы суроосун кең-кесири териштирип чыгат.

Ар кай жерде тамыр алган бул кубулуш бизде барбы, жокпу? Эми ушу жакка кайрылып келели.

Келсек, маселенин айрым жактары (албетте, биз азыр сөз кылып жаткан түшүнүктө болбосо да) кыргыз сынчыларынын кээ бир эмгектеринде мурдатап эле коюлган өңдүү (К. Укаевдин, К. Асаналиевдин, К. Бобуловдун, С. Жигитовдун 1950-жылдардагы, К. Даутовдун 60-жылдардагы бир катар макалаларын эске алып жатам). Анткен менен маселенин олуттуулугуна чындап көңүл буруу кийинки жылдары гана жаш адабиятчылардын (А. Токтогуловдун, О. Сооровдун, К. Ботояровдун, С. Байгазиевдин, К. Эдилбаевдин ж. б.) макалаларында көрүндү. Атап айтканда, А. Токтогулов «Поэзияга мамиле» аттуу тунгуч сын китебинде «ортозаарчылык», «бир түстүү агымга» өзгөчө басым жасап, бир жеринде «Литературная газетадагы» жанакы талкуудан улам минтип кескин жазып чыкты: «Пушкин, Лермонтовдон тартып Маяковскийге чейинки адабият алптары бар, поэтикалык нускалуу салтка эгедер поэтикалык түркүн багыттарды, агымдарды баштан кечирген, формалык өнүгүшү жагынан да мүмкүнчүлүктөрү көп, биздин ишенимдүү ориентирибиз болгон орус адабиятында көркөм сөздүн профанациясы, «жугумсуз ырлардын агымы» жөнүндө кеп болуп, мазмунга кескин умтулуу күн тартибине коюлуп жаткандан кийин, негизинен экстенсивдүү түрдө, бир калыптагы эволюцияда бараткан кыргыз поэзиясынын алдында канчалык олуттуу маселелер турганы өзүнөн өзү түшүнүктүү». Акыркы саптарда боёк бир аз коюуланганы менен, автор, түпкүлүгүндө адилет. Ошондой олуттуу маселелердин бири—кайра эле ошо «ортозаарчылык», «бейтүстүк».

Бизде В. В. Радловдон соң көп эле айтылып жүрбөйбү: «Кыргыздар илгертен эле сөзгө жакын болгон, куюлуштура ыргактуу сүйлөгөн». Мында канчалык акыйкат бар,—билбейм, бирок азыркы поэзиянын

баш-аягына көз туткан киши буга бир чети какшык иретинде болсо да ишенип кетерине түк да шек кылбайм. Өзүңүздөр эле күбө болуңуздар: республикабызда жыл сайын орто эсеп менен 30—35 ыр китеп чыгат, мындан тышкары 6—10 ыр китеп балдарга арналат. Бир нече ыр жыйнак орусча которулуп чыкса, өз кезегинде, айрым ыр китептер башка тилдерден которулуп, кыргыз окурмандарына сунуш кылынат. Дагы бир жаңы көрүнүш—кийинки жылдары «Бир майрамы», «Учкун», «Темир канат», «Байчечекей» сыяктуу альманахтар жыл сайын же эки жылда бир ирет чыгып келет. Ырларга мезгилдүү басма сөздөн, радиодон жана телевидениеден арбын орун берилип жүрөт. Адабий басма сөздү айтпай эле коёюн, жалгыз гана «Ленинчил жаш» газетасында (мында ырлар эң көп жарыяланат) мен билгенден төмөнкүдөй поэтикалык рубрикалар бар: «Ырлар», «Дилдеги сырлар», «Студенттер жазган ырлар», «Жазгы саптар», «ЛЖЖнын ыр почтасынан», «Бир дептерден», «Чынар терек», «Жаңыдан жазып жатат», «Бир гүлүн ачат», «Мекенге—алгачкы ыр саптарым», «Тоолор менин махабатым», «Мен терметкен ойлор», «Калем төшөлтүү» ж. б. Булардан тышкары дайыма «Адабият жана искусство» бети чыгарылат. «Чыгармачылык клубу» иштейт. Радиодон болсо «он мүнөт поэзия» уктурулат, телевидениеден «поэтикалык экран» көрсөтүлөт. Жарыяланбай, ар кайсы жерде чаң басып жаткан башаламан ырларды эсепке албай эле коёлу. Кыскасы, поэзия сан жактан армансыз өсүп, ырлардын «самантопонун» ажыратуу кыйындап калган кез. Он жыл мурда:

Кыргыздын баары акын айта келсек,
 Чынында кубанарлык андай нерсе.
 Бирок да акындардын башын чырмап,
 О, чиркин турмуш татаал алда нече.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Жардам бер, сактап калчы сынчы турмуш,
Туш-туштан жайнап акын келет селдеп, —

деп, эртелеп дүрбөп алган Р. Рыскулов азыркы кубулушка кандай ыр арнар экен?

Не десек да, башка жактардагыдай эле бизде туштуштан ыр «жаап», «селге» айланып жатканы—факт. Ал «селдин» авторлору кимдер, чыгуу булактары кайсылар? Алар, албетте, таланттуу, идеялык-көркөмдүк жактан күчтүү чыгармалардын авторлору эмес. Болгондо:

1) табигый шыктан бүдүрү да жок, анысын жаап-жашырыш үчүн жетишерлик билим алган, ыр жазуунун техникасын кынтыксыз өздөштүргөн, бул иште атүгүл чебер да болуп калган авторлор. Бул топтун экинчи бир канатын түзгөн авторлор дайыма граждандык поэзияга (актуал темага, коомдук-саясий олуттуу идеяларга) жармашат, бирок аны толук, жогорку көркөмдүктө чечмелөөгө чамасы жетишпейт. Анткен менен аларга көркөм сын адатта тийише албайт. (идеясы түз, темасы жайында болуп жатпайбы). Ошентип, алар өмүр бою «бейпил» жашай берет. Чыныгы поэзия деген эмне—өмүрү түштөрүнө кирбейт. Буларды жалпы жонунан талантсыз дилетанттар деп атаса болот;

2) тиги же бул өлчөмдө табигый талантка эгедер акындар бар. Алардын шору—ошо талантына гана топук кылып, билим алууга, эстетикалык маданиятын арттырууга түк да кам көрүшпөйт, азаптана мээнет кылуу, зарыл болгон жападан-жалгыз гана сөздү табуу— алар үчүн жат. Жөн салды ыр жазып, китеп чыгара беришет, демек, таланты бар дилетантка айланшат;

3) дагы бир топту аты таанымал, а түгүл атакка да жетишип калган айрым акындар түзөт. Алар белгилүү деңгээлге жетип алгандан кийин, ошонусуна манчыркап чыгармачылык «чыңалууну, бошондогуп жи-

беришет, карандай инерциянын жардамы менен жазып калышат. Ошонусу менен адабиятка да, өздөрүнө да, жаш авторлорго да залал келтиришет.

Мына ушу үч булактан келип «топон» үйүлө берет. Поэзиянын коомдук бедели, көркөмдүк-эстетикалык күчү төмөндөйт.

«Ыр селинин» пайда болушунда башка себептер да бар. Алардын бири, Эльчиндин ою боюнча, тематикалык алешемдикте. Ал, атап айтканда, төмөнкүдөй үч вариантты көрсөтөт:

а) «азыркы фактураны үстүртөдөн санактоо. Спутниктер, космос, информация, интерференция, кыскасы, жалган «азыркычылык» же «булбулдар» менен «розанын» жаңы келбетке келиши;

б) жалган философчулук: азыркы турмуштун кадырасы эле көрүнүштөрүнө таңырктоо, жок жерден уучу чыгаруу;

в) «түбөлүктүү» дөөлөттөрдүн дүйнөсүнө көз көрүнөө кеткендиктөө; сүйүктүүсүнүн бетиндеги калына каадаланып туруп алуу, жалган «традициялуулук» же «булбулдар» менен «розалардын» кедерине кетиши.

«Ортозаар» поэзияда ушулардын баары кездешет дечи, бирок сынчы, менин баамымда, даде болсо маселенин негизги өзөгүнө, тамырына жете бербеген. Ал үчүн В. Белинскийдин: «Сынчынын биринчи милдети — поэтикалык чыгармалардын пафосун иликтөө» дегенинен чыгуу керек болучу. Чыгарманын жалган же чындыгы — ошондо кашкая көрүнмөк. Улуу сынчы (андан мурда Гегель өзүнүн «Эстетикасында: «пафос — бул обочолонгон бойдон өз алдынча көрүнбөгөн, адамдын дилинде жашаган жана жан дүйнөсүн түпкү те-реңдикте кыймылга келтирген жалпы күчтөр», «пафос... искусствонун накта өзөгүн, чыныгы асылын түзөт») убагында моминтип жазбады беле: «Искусство дарексиз философияны, карандай акылдан туулган идеяны жанына жуутпайт: ал поэтикалык идеяны га-

на жактырат, поэтикалык идея дегенибиз силлогизм да, догма да, эреже да эмес, жалындаган кумарлык, ал—пафос... Пафосто акын кооздукка, сүйкүмдүү жанга ашык болгондой идеяга да ашык болот, ошого жандили менен кумарланат, аны ал карандай акылы, баамы, сезими же өзүнүн жан дүйнөсүнүн кайсы бир кыры аркылуу эмес, өзүнүн нравалык турпатынын бүткүл болмушу, ажары менен жаратат, ошондуктан гана анын чыгармасындагы идея кургак ой да, жансыз жандуу ажайып формасы бар бүтүн зат»¹. Ал дал ушул чен-өлчөмдөн туруп Пушкиндин поэзиясындагы улуу гармонияны, Бенедиктовдун ырларындагы данексиздикти, Баратынскийдин мыкты делген поэтикалык чыгармаларындагы рационализмдин элементтерин тастайта ачып көрсөткөн. Бул жобо акыркы жылдары советтик адабият илиминде бекеринен кубатталып жаткан жок. Мисалга алсак, көрүнүктүү теоретик проф. Г. Н. Поспеловдун «Адабияттын тарыхый өнүгүшүнүн маселелери» деген китебинде (М., «Просвещение», 1972) көркөм адабияттын табиятын, идеялык-эмоционалдык өзгөчөлүктөрүн, көркөм чагылтуу принциптерин, тематикалык жана жанрдык бөлүнүштөрүн баарынан мурда пафос жана анын тарыхый өнүгүшү аркылуу түшүндүргөн жаңы концепция ырааттуу өөрчүтүлгөн. Адабий чыгармалардагы пафосту изилдөөнүн актуалдуулугу акад. М. Б. Храпченконун «Адабиятты системалык анализге алуу тууралуу ой жүгүртүүлөр» аттуу макаласында да баса белгиленген.

Биздин республикада алды кыргыз жана орус тилдеринде ондогон ыр жыйнактарын чыгарып, ошонусу аркылуу ысмы (чыгармачылыгы эмес) адабий журтка аздыр-көптүр таанылган ал турсун дежур тизмеге ки-

---

¹ В. Беллинский. Собр. соч. в трех томах. Т. 3., М., 1948; 387-бет.

рип жүргөн, арты бир нече китептердин автору болгон, бирок эки учурда тең чыгармачылыгы калың окурмандардын да, профессионал сындын да жактыруусуна ээ болбогон, тагыраак айтканда, калыс жана олуттуу талдоого түк түшпөгөн акындардын (бул жолку талкууда да ушундай болду) өзүнчө тобу бар: К. Жунусов, А. Токтакунов, М. Турсуналиев, К. Акаев, М. Жангазиев, Н. Байтемиров, И. Исаков, С. Абдыкадырова, М. Буларкиева, С. Маймулов, А. Белеков, Т. Мияшев, Т. Молдобаев ж. б. у. с. Ырас, бул авторлордун айрымдары көркөмдүк-эстетикалык табити төмөн кайсы бир рецензенттердин, илимий-теориялык билими жана адабий-көркөм түшүнүгү пас сынчы сөрөйлөрдүн, эмне деп жатканына өзү отчет бербеген айрым басма сөз жана радио, телекөрсөтүү кызматкерлеринин мүнөздөөсүндө жылуу-жумшак макталып, кээде «жаңычыл» акындардын катарына кошула түшөт. Бир ганакей факт келтирейин. Кыргыз телекөрсөтүүнүн «Поэтикалык экран» деген көрсөтүүсүнүн биринде акын С. Маймуловдун ырлары комментарий менен кошо окулуп жатты. Алып баруучунун бир айтканы ушул (күнү бүгүнкө жадымда жүрөт): «...акын С. Маймулов да кыргыз поэзиясына жаңылык жаратып жүрөт. Мисалы, анын кыргыз поэзиясы үчүн анча мүнөздүү эмес 15—16 муундан турган ырларды жазышы ушундай». Андан ары акындын ошондой ырларынан окулган. Мен буга кызыгып калдым да, кийин караштырып көрдүм. Ошо ченде кыргыз акындарынын тандамал граждандык ырларынын чакан томдугу («Мекенимди ырдаймын») чыккан. Андагы тандамал ырлардын арасында С. Маймуловдун да «Мекеним» аттуу ыры бар экен. Болгондо да жогоруда айтылган «жаңычыл» ырлардан экен. Бир куплет келтирейин:

Мекеним — секетим сага каалайм бүт жарыктын өмүрүн,
Өзүмө — көзүмө ыраа көрүп кара кочкул көмүрүн.

Мекеним — өз элим, сага каалайм бейпилдиктин нурларын,
Өзүмө, колуна алып келип кум-таш баскан кырларын...

Мына, «тандалма» ыр, «жаңычыл» ыр. Эки эпитетти кошо айтканды кой, жөн эле ыр деп айткың келбейт. Дегинкисинде, кудай ушу ырды талдап бер дегенден сактасын! С. Маймуловдун жалпы чыгармачылыгына карата мындай милдетти жаш адабиятчы О. Сооронов моюнга алып, «Кыргызстан маданиятына» жарыяланган «Китептен-китепке» деген макаласында жөндөп ишке ашырды—мен аны чын дилимден кубаттаймын. Ошол эле учурда бул авторлордун жаңы китептери басмалардын пландарында кезек күтүп турат. Ошол эле учурда «же ысыгы, же суугу» жок мындай «майда-бараттар» менен эмне ишим бар»—деп, көркөм сындын айтылуу лидерлери бейтараптыкта турат. Ошол эле учурда андай китептер «селдин» агынын көбөйтүп баратат.

4) Баарынан кейиштүүсү— «селге» кээ бир учурларда профессионал поэзиянын чеберлери да «аралашып» кетет. «Акындар жөнүндө сөз» деген макаламда¹ мен орто муундагы белгилүү акындарыбыз С. Эралиевдин, С. Жусуевдин, Б. Сарногоевдин, Ж. Садыковдун поэзиясындагы айрым принциптүү кемчиликтер жөнүндө жазган элем. Ошондой эле кемчиликтерди Т. Байзаковдун ыр китептеринен кездештирип жүрөбүз. Булардан кийинки муунду түзгөн О. Султанов, М. Абылкасымова, Т. Кожомбердиев, Ж. Абдыкалыковдун кийинки беш-алты жылдык чыгармачылыгында кандайдыр тыныгуу, мурдакы жетишкендиктерин кайталоо байкалат. (Ушул муундун поэтикалык өнүгүүсү кандайча жүргөнү, азыркы абалы жөнүндө атайын макала, менимче, өтө кажет). Атап айтканда Т. Кожомбердиевдин «Кызгылтым кеч», «Нурлуу терезе», «Токтогул ГЭСи», Ж. Абдыкалыковдун «Ташта-

¹ «Кыргызстан маданияты», 1974, 6-июль.

гым, менин Таштагым», «Дүйүм дарак», М. Абылкасымованын «Ата-журт», «Менин бүтпөс ырларым», О. Султановдун «Көз ирмем», «Аралдар арасында» жыйнактары мага куду ушундай таасир калтырды. Орто жана бир кезде кенже деп аталып жүргөн муундардын бул таланттуу өкүлдөрүнүн негизги кемчилиги—өздөрүнө өздөрү алымсынып калгандыгы, жекече стилдин инерциясына жеңдирип ийишкен.

Акыркы сөз калды: биздин жаш жана эң эле жаш поэзиябызда да «селге» жетеленген көрүнүштөр жок эмес. Барабанды ургулаган куру кыйкырыктар, тематикалык кайталоолор, эпигондук кылуу жаш поэзиядагы мүнөздүү көрүнүштөрдөн.¹

Жыйынтыктай айтканда, «ыр сели»—бир катар жагдайлардын натыйжасы. А негизгиси, аныктоочусу кайсы дегенде: «азгантай гана адамдын колунан келчү ишке өтө эле көп кишинин аралашып алгандыгы» деп жооп берүү чындыкка жакын келет, анткени «талант—сейрек нерсе» (В. И. Ленин) эмеспи. Демек, поэзияда талантсыздыктын ар кандай формаларынын (кайдыгер жазмакерликтин, фактографиянын, эпигондуктун ж. б.) көрүнүшү, жатак табышы—«селдин», инфляциянын түзүлүшү. Бул—поэзияга карата олуттуу мамиленин жоктугу.

Ушундан улам башка бир маанилүү суроо коюлат: жакшы эле дегенде «орто» деп аталуучу мындай поэзиянын, «селдин» кереги барбы? Буга түрдүүчө жооп берилип жүрөт. Эң эле кеңири таралган, көз караштардын бири мына: «...адабиятта чыгаан жазуучулардан кийин толуп жаткан катардагы жазуучулар деле эмгектенишет, алардын эмгектери да эч кандай манчыркоосуз эле адабий чыгарма деп аталат». (К. Маликов. Акындык өнөр—акындык өмүр.—«Ала—Тоо»,

---

¹ Бул жөнүндө менин «Жаштар үнү кандай?» деген полемикалуу макаламды караңыз: «Учкун» альманахынын 5-чыгарылышы, 1976.

№ 10, 1974). Мындан бөлөк дагы бир далил: «орто» жана жалган аталган адабият эзелтеден эле болуп келген. Тээ Петрарка жазган тура: «Жазгандардын саны күн санап өсүүдө, бирок алар күн санап начар жазууда... Бир дагы заманда алардын саны мынчалык көп болбогон...» Жаштыгын эскерип Некрасов жазыптыр: «Руста мурда ыр жаза беришкен, уйкашка сан жетпеген...» Лев Толстой бир катында айткан: «Кийинки беш жылда мен күн сайын авторлору ыр деп эсептеп, беш жыгынын артышына» жардам берүүнү жана чыгармасын басма сөзгө жарыялатып коюуну өтүнгөн, иш жүзүндө сөздөрдү эптеп эле кураштырып койгон экиден кем эмес кат алам. Ырлары менен келген мындай каттарды эсептегенде миңге жетер эле. Ушундай эле иш менен алектенип, бирок мага жибербегендер канча дейсиз? Дегинкисинде жазмакерлик (стихотворство) элде зыяндуу эпидемия өңдүү болуп кетиптир, аны колдобостон, тескерисинче, колдо бар мүмкүнчүлүктөрдүн бардыгы менен күрөшүү зарыл». Көрсө, ал ырлардын дээрлик көпчүлүгү «жаман эмес, бирок кызыгарлык эч нерсени жок, көнүмүш» экен. Валерий Брюсов 1911-жылы жазыптыр: «үч-төрт гана айда он алты жаңы ыр жыйнак чыгыптыр! Бул өтө эле көп эмеспи?» Айтор, мисалдар чыга берет жана абал азыр М. Исаковский айтканчалык өлчөмдөргө жетет. Эмне кылуу керек?

Эльчин айтат: «Сел» менен эч бир иш жүргүзбөө керек. Ишти профессионал поэзия менен гана жүргүзүү керек. Менин оюмча, ишти экөө менен тең чечкиндүү жүргүзүү керек. Кандай себептерден улам? Башкы себеп төмөнкүчө. Өнүккөн социалисттик коомдун азыркы өсүш шарттарында адабияттын алдында жаңы адамды тарбиялоо боюнча жооптуу милдеттер коюлган. Андай озуйпаларды идеялык-көркөмдүк сапаты жогорку адабият гана аткара алат. Анткени К. Маркс айткандай, башкаларга таасир бериш үчүн

ириде өзүндүн алгылыктуу сапаттарың болушу кажет. Демек андай сапаттарга ээ болбогон ар кандай «орто» жана «жалган» («псевдо», «халтура») адабияттын эч бир зарылдыгы жок. КПСС БКнын «Адабий-көркөм сын жөнүндөгү» тарыхый токтомунда адабият менен искусстводогу идеялык-көркөмдүк бракка келишпес мамиле жасоо талабы бекеринен айтылбаган. Анан калса партия азыр ар бир иштин сапаты менен натыйжалуулугун алдыңкы планга коюп жатканда, бул талаптар адабияттан дагы суралышы, идеялык-чыгармачыл үзгүлтүктөр принциптүү сынга алынышы керек.

ЖАҢЫЧЫЛДЫКТЫН ЗАРЫЛДЫГЫ ЭМНЕДЕ ЖЕ ЖАКЫНКЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАР ЖАГДАЙЫНДА

60-жылдардагы кыргыз поэзиясы тууралуу айтылган сын пикирлерди кайрадан эстейли:

«Кыргыз поэзиясы ушул күнгө чейин кээ бир даражада провинциализмдин туткунунда жаткандыгын... айтууга тийишпиз. Кыргыз прозасынын жана драматургиясынын мыкты чыгармалары бүткүл союздук аренага, сахналарга кадимкидей чыгып калды. Тилекке каршы, поэзиябыздагы абал өзүбүзгө өзүбүз ыраазы болуу сезимине алданууга али укук бербейт». (Т. Аскаров. 1967-жыл).

«...Биздин поэзиябыздын мезгилдин талабынан арта калып келаткандыгын белгилеп кетким келет. Ал өз туурунан Бүткүл союздук аренага Чыңгыз Айтматов сыяктуу залкар фигураны учура элек...» (К. Булов. 1968-ж.).

Ушул макаланын жалпы пафосу, проблематикасы, конкрет талдоолору менен жалпылоолору, менимче, бул пикирлерди белгилүү өлчөмдө ырастады, бирок бүт бойдон акыйкат катары тааныган жок. Себеби, кыргыз поэзиясынын деңгээли бүткүл союздук поэзиянын жалпы деңгээлине бирдей теңелбесе да, анын

улуттук өзгөчөлүү белгилерге ээ алдыңкы үлгүлөрү союздук поэзиянын алгалоочу тенденциялары, жаңычыл көрүнүштөрү менен кадимкидей үн алышып, поэтикалык жалпы байлыкты көбөйтүүгө өз салымын кошту. Анткен менен биздин поэзия а кездеги жаш адабиятчы К. Даутов үмүт кылганчалык деңгээлге, анын прогнозун ырастай алчу абалга көтөрүлгөн жок. Эсиңиздедир, К. Даутов 1968-жылы «Акындарга үч суроо» деген талкууда минтип жазган: «Кыргыз поэзиясы азыр провинциализмдик чектелүүдөн бошонуп жалпы союздук аренага чыга баштоонун алдында турат. Поэзиядагы бир секирик жасоонун босого-сунда... «Кайталайм, поэзиянын акыркы жети-сегиз жылдагы өсүш тажрыйбасы бул бүтүмдү ырастап чыккан жок, айрыкча секирик жасоо маанисинде. Бул жагынан К. Укаевдин пикирин эстөө ылайыктуу—ал жалпысынан туура болуп чыкты: «Ушу тапта традициялуу ырда да, эркин ырда да изденүүлөр жүрүп жатат. Бирок азырынча жаңычылдык жарала элек» (1968-ж.). С. Жигитов муну бир кыйла тагыраак формада айткан: «Кийинки жылдары поэзиябыздын формалык мүмкүнчүлүктөрүн, туюнтуу каражаттарын, поэтикалык сөздүгүн жаңылоо жана байытуу жагынан бир кыйла аракеттер жасалганы белгилүү... Албетте, ушул багыттагы чымырканган изденүүлөр поэзиябызды жаңы сапатка ээ кылбаса да, бир далай жаңы белгилер менен байытты» (1972 ж.). Экинчиден, маселеге диалектикалык мамиле жасай келсек, өткөн мезгилде поэзиябыз жалаң гана жаңы белгилер менен байыбастан, мурдатан келаткан салтында бар айрым баалуу касиеттеринен ажыраганын, кашыктап чогултулган поэтикалык дөөлөттөрдү башка бирөөлөр чөмүчтөп чачып, саман-топонду көбөйтүп жатканын моюнга алууга тийишпиз. Атап айтканда биздин поэзиябызда көптөн бери А. Осмоновдукундай философиялык-элегиялык добуштар, Р. Шүкүрбеков менен

М. Алыбаевдин поэзиясындагыдай жагымдуу жыл-маюулар, күлкүлөр угулбайт. Брас, кийинкилердин салтын уланткан Б. Сарногоев, Ж. Алыбаев, М. Турсуналшев сыяктуу акындар бар, бирок бу жерде кеп таланттын масштабы жана берген реалдуу түшүмү туурасында баратпайбы... Мындан тышкары поэзиябызда дал кийинки мезгилде жаралып жаткан жагымсыз көрүнүштөр (жазмакерлик, «ортозаарчылык», «селдин» түзүлүшү) жалгыз эле бизде эмес, башка улуттардын поэзиясында, жалпы Союзда жана дүйнөдө бар экен. Демек, жалпы союздук поэзиянын деңгээли да конкреттүү кырларына (оң жана терс) түшүнүү зарыл экен...

Ошентип, 1960—70-жылдардагы поэтикалык өнүгүштүн башкы сабактары кайсылар?

1. Өз мезгилинин социалдык жана рухий керектөөлөрүн чагылтууга аракет кылуу;

2. Улуттук аң-сезимдин жана өзүн-өзү аңдоонун өсүшүнүн натыйжасында Ата мекендик тарыхка кызыгуу, аны бүгүнкү күн, жалпы адамзаттык маселелер менен байланыштыруу;

3. Салттагы поэтиканын өнүгүшү, аны менен катар жаңы ыр формаларынын (ак ырдын, верлибрдин), жанрлардын пайда болушу, кыргыз тилинин көркөм туюнтуу жана сүрөттөө мүмкүнчүлүктөрүн, эстетикалык нормаларын кеңейтүүгө умтулуу;

4. Стиль маселесинин аң-сезимдүү коюлушу. Стилдик дифференциация (реалисттик, шарттуу-романтикалык, лирикалык-публицисттик стилдер).

5. Бир жазгандардын санынын эпсиз көбөйүшү. «Бир сели», «ортозаарчылык» жана жалган ырлардын (халтуранын) улантылышы.

6. Поэтикалык башкы фигуранын жоктугу (айталы, А. Твардовский, Р. Гамзатов, К. Кулиев, Э. Межелайтис сыяктуу).

70-жылдардагы кыргыз поэзиясында 60-жылдарга

салыштырганда кандайдыр «жымжырттык», «тыныгуу» өкүм сүрүүдө. (Бул дагы жалпы союздук поэзияга мүнөздүү кубулуш экени дембе-дем айтылууда). Мунун башаты ошо 60-жылдарда жатат. С. Жигитов айткандай, а кезде «изденбегендер, жаңыча жазганга умтулбагандар акынмын деп жүргөндөрдүн арасында сейрек эле болду окшойт. Түп көтөрө изденүү пафосу жалаң гана жаңылыкка ынтызар жаштарды эмес, калеми төшөлгөн салабаттуу акындарды дагы азгырып жиберди». Бирок умтулуу, каалоо — бир нерсе, реалдуу натыйжага ээ болуу — башка нерсе экен. Анын сыңарындай, ошо түп көтөрө изденген акындардын чыгаандары гана белгилүү натыйжаларга жетишсе, калгандары «көптүн карасында, көчтүн арасында» болушту. Бир аз убакыт өткөн соң (болжол менен 70-жылдардын башталышынан тартып) жанакы чыгаан, таанымал акындардын (орто жана кенже муундардагы) айрымдарынын чыгармачылыгында стилдин инерциясы күчтүү сезиле баштайт. Бул ортодо поэзияга жаш акындардын жаңы толкундары келип кошулат. Жалпы поэзиянын алдына тике же кыйыр түрдө «эме не кылуу керек?» деген суроо кайрадан коюлат — аны баарынан мурда жаңы мезгил, коомдук-рухий жаңы талаптар коёт. Адабий-көркөм сын жанданып, «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын, «Ала-Тоо» журналынын беттеринде поэзия жөнүндө бир нече талкуу өткөрүлөт. Ушундай шарттарда, шексиз, жаамы акындардын арсында өткөн тажрыйбаны жыйынтыктоо (тандалма жыйнактардын чыгышы буга далил), өз мүмкүнчүлүктөрүн кайрадан эсептөө, мындан аркы жолдорду белгилөө, түркүн ыкмаларга, формаларга, стилдерге жана салттарга кайрылуу, кыскасы, «чалгынчылык» жүрөт. «Ичкериде» жүрүп жаткан бул татаал процесстин эң эле айкын көрүнүшү катары бейуйкаш ыр формаларында эмгектенип жүргөн акындардын кайрадан уйкаш ырларды жазып жатканын көр-

сөтсөк болот. Башка бир кызык мисал. Тенти Адышеванын чыгармачылыгына адабий сын эч бир маани бербеген. Акындын адепки эки китеби («Заманым», «Жарык дүйнө») чындыгында эле көңүл бурарлык китептер эмес. Бирок үчүнчү жыйнагын («Таалай», 1972) окуп көрүңүзчү! Мында акын кадимкидей алга жылыш жасаган: маанайы куунак, шаттуу; ырларынын ритмикалык-интонациялык түзүлүшү, өлчөмдөрү, синтаксистик курулмалары так, кыска, эркин. Кээде бейуйкаш өлчөмдөргө да жол берет. «Жаңылдын элеси» деген поэмасы да жылуу кабыл алууга арзырлык. Дегеле ушул абалын акындын өзү баамдап, өзүн өзү кайрадан ачат:

Мен ишимди жаңы гана баштадым,
Кеч калыпмын ойгоно албай эртелеп.

«Басымдардын» мындай алмашуусу мазмун жаатындагы изденүүлөргө да мүнөздүү. Айталы, бир кезде космос темасына кызыгып жүргөн С. Эралиевдин жана Р. Рыскуловдун кийинки мезгилдеги чыгармаларында көбүнчө жердеги эле турмуш, адамдардын реалдуу ойтолгоолору чагылтылат. Б. Сарногоев менен Ж. Садыковдун айрым ырларында, термелеринде азыркы доордун татаалдыгы, илим менен техниканын жетишкендиктери туурасында ой жүгүртүү далалаты байкалат.

Айтор, 60-жылдарга караганда азыр изденүүнүн мүнөзү өзгөрдү. Эгер 60-жылдарды анализдин, жаңы жолдорду издөөнүн, атырылып чыгуунун жылдары болду десек, азыр поэзияда мазмун жактан да, форма, стиль жактан да синтезге умтулуу, «тымызын, изденүү тенденциясы күч. Бул айрыкча жаш акындардын (С. Тургунбаевдин, Ж. Мамытовдун, Н. Жаркынбаевдин, С. Акматбекованын, Р. Мукашеванын, Т. Мукановдун, Э. Кылычевдин, А. Рыскуловдун, Р. Карагулованын, ж. б.) чыгармачылыгында даана байкалат. Бирок тээ «ичкериде», «түпкүрдө» жүрүп жаткан бул

процесс азырынча олуттуу чыгармаларды, жаңычыл көрүнүштөрдү бере элек. Ошондуктан бир кездеги сууроо деле болсо күн тартибинде турат: «Өкүнткөн бир нерсе, 70-жылдардын ичинде жалпы союздук окурмандардын оюн бурган, чыныгы адабий окуяга айланган чоңураак поэтикалык чыгарманын болбой жатышы» К. Даутов менен маегинде С. Эралиев айткан кеп. («КМ», 24-апрель, 1975-ж.). Ооба, азыр 60-жылдардагыдай кызуу талаш-тартышка түшкөн, Союздук басма сөздө кепке алынган поэтикалык чыгармалар жок.

Белгилүү го, адабият менен искусствонун ар башка түрлөрү менен жанрларынын өнүгүшүндөгү бир кылка эместик—бул тарыхый закон ченемдүүлүк, мисалы, ушул эле кыргыз поэзиясы жалпы эле дүйнөлүк поэзиянын тажрыйбасын кайталап, прозадан мурда пайда болгон, бир канча убакыт бою андан алдыда жүргөн, профессионалдык сапатка да эрте жетишип, эстетикалык-көркөм секирикти (А. Осмонов) прозадан мурда жасаган. Азыр болсо бир гана бизде эмес, өнүккөн адабияттардын дээрлик бардыгында проза алдыга өткөн. Бирок төмөнкүдөй бир аша кеткенкке мен кошула албайм: «...азыркы поэзиябызга жалпысынан серп салган адам идеялык-көркөмдүк мазмуну жагынан бири-биринен анча айырмаланбаган ырлардын өзүнчө бир агымына туш келет, жаш акындарыбыздын көпчүлүгү өз алдынча «материк» болуп калууга умтулуунун ордуна, өзүнчө жашап жаткан «планеталардын» орбитасынан чыга албай, тегеренип жүргөнүн көрөт, жакын арада новатордук көрүнүш болууга прогноз берген поэтикалык потенциалдын басма бетинде жок экендигине көзү жетет. Мунун баары, албетте, өкүнүчтүү». (А. Токтогулов. «Поэзияга мамиле», 17-бет). Буга караганда башка бир адабиятчынын образдуу сөздөр менен «Азыркы кыргыз поэзиясы дагы бир сапаттык секирик жасоо үчүн «күч булчуңдарын»

«жыйрып жаткан сыяктуу...» (С. Карымшаков. Поэзиябыздын бир күнү. «КМ», 11-апрель, 1974) дегени мага туурадай көрүнөт. Поэзиябызда жүрүп жаткан мындай кубулуштар эртедир-кечтир жаңычылыкка алып барарына ишенем. Кандай гана болбосун поэзия азыр жаңы этапты башынан кечирүүдө. Ал эми «поэзия канткенде жаңыланат?» деген суроого ар ким ар башка жооп берип келген, адамдын психологиясына тереңдөө, доорду философиялык жактан аңдап-билүү, салтка айланган канондордон бошонуу, сүрөттөө-туюнтуу каражаттарын өркүндөтүү... Ушунун баары керек. Бирок поэзияны чыныгы жаңычылдыкка алып баруучу, улутка, Союзга жана дүйнөгө таанытуучу жол бирөө гана — турмуштун өнүгүшүнүн башкы багытын туура көрө билүү, доордун негизги проблемаларынын социалдык жана эстетикалык маңызын түшүнүү жана жогорку көркөмдүктө чагылтуу. Эмесе, поэзиябыздын ушул жолдогу изденүүлөрүнүн акыбети кайтсын!

Анткени:

Поэзия! Жаңылыктын жан досу сен,
Жаралгандан дайыма жаңысың сен!

(С. Чиковани).

Анан калса кыргыз поэзиясынын түбүн түптөп, кышын койгон биринчи муундун кийинки акындарга калтырган керээзи, осуяты дале болсо күчүндө калып олтурат:

Ырас, курбум, акын болдуң жашыңдан,
Ырас, курбум, акындыгың ашыңган.
Бирок, курбум, ал талантың уялчаак,
Ала-Тоонун аскасына жашыңган.
Байрон, Пушкин, Лермонтовдон эмнең кем?
.....
Бирок, курбум, чыга албадың айылдан!

(Ж. Бөкөнбаев).

АКЫРКЫ СӨЗ

Мына ушинтип, кыргыз поэзиясынын соңку жыйырма жылкы кыймылы бир жактуу жана түз сызыктуу эмес, көп катмарлуу, карама-каршылыктуу жана ички-тышкы байланыштуу, бир сөз менен айтканда, диалектикалык өнүгүштөгү процесс болуптур. Аны жөнөкөйлөштүрүп же жасалма татаалдаштырып, кандайдыр жалпы ченге, белгилүү калыпка салуунун, айрым авторлорчосунан: «Биздин поэзиябызда эч нерсе жок» деп текеберденүүнүн же тескерисинче: «поэзиябыз чоң таланттарга укмуш бай» деп алакан чабуунун эч кереги жок. Милдет—турмуштун жана аны көркөм образдар аркылуу чагылткан поэзиянын өнүгүш диалектикасын таамай аңдай билүүдө жана ишенимдүү далилдер, идеялык-эстетикалык так өлчөмдөр менен түшүндүрүп берүүдө турат. А бул оңой-олтоң иш эмес: «Турмуш алдыга карама-каршылыктар аркылуу жылат; бул карама-каршылыктар адамдын акылы адеп аңдай билгенге караганда алда канча бай, ар тараптуу жана мазмундуу» (В. И. Ленин). Улуу даанышмандын ушул сөздөрү поэзия менен сындын ортосундагы диалектикага, асыресе, биздин ушул макалабызга да толук тиешелүү. Демек, макалада көптөгөн башка фактылар менен маселелер камтылбай, ал эми сөзгө тартылгандары ойдогудай талданбай жана жалпылаштырылбай калса—ушул диалектиканын дагы бир айкын көрүнүшү деп билүү керек.

ИЗДЕНҮҮНҮН, ЖОГОРУЛООНУН ЖОЛУ

Сүйүнбай Эралиев—азыркы кыргыз поэзиясынын эң эле дасыккан чеберлеринин бири. Анын отуз беш жылдык поэтикалык тажрыйбасы (алгачкы ырлары-

нын бири 1939-жылы «Кыргызстан пионери» газетасына жарыяланган экен) — бул баарыдан мурда бышып жетилген коомдук-адабий муктаждыктарга өз мөөнөтүндө жооп берүүнүн, өз мезгилинин духу менен мүнөзүн туура чагылтуунун, өнүгүш багытына карай алганда, ар убак изденгич, жаңыга умтулгуч поэзия жаратуунун татаал да, өнүмдүү да жолу болду. Биз бул чакан макалада дал ушул поэтикалык кыймылдын бардык жактарын болбосо да, урунттуудай көрүнгөн айрым учурларын белгилөөгө, ыңгайдан пайдаланып, акындын чыгармачылык жолуна карата өзүбүздүн көз карашыбызды кыскача болсо да билдире кетүүгө ниеттендик.

Көптөгөн кыргыз акындары сыяктуу эле С. Эралиев ыр жазууну эрте (мектепте окуган жылдарында) баштаган. Өйдө жакта айтылгандай, 1939-жылы жарыяланган адепки ыры да ушул мезгилге таандык. Анан Улуу Ата Мекендик согушу башталып, акын кан майданга аттанды. Четтен келген душманга каршы ок менен да, ыр менен да күрөштү. Бу мезгилдеги жана согуштан кийинки жылдардагы чыгармалары 1949-жылы өзүнчө китеп («Биринчи жаңырык») болуп басылып чыкты. Кийинки жылы «Тууган жер» жыйнагы жарык көрдү. Аталган жыйнактарды бүкүлү бойдон алып караганда, мурдатан келаткан пикирге кайсы бир даражада кошулуу менен, акындын чыгармачылыгындагы алгачкы учур — адабий шакиртчиликтин мезгили катары мүнөздөсө болот. Булардан поэзиянын табиятын, көркөм мазмундуулукту аңдап билүүгө караганда, көбүнчө анын сырткы белгилерин тайыз өздөштүргөн көрүнүштөрдү, ошо мезгилде жаңыдан гана тарай баштаган Осмоновдук таасирди айкын көрө алабыз. Бирок ошону менен бирге эле адилдик үчүн айтыш керек. С. Эралиев көркөм ой жүгүртүүдөгү ымыркайлыкка көпкө чейин кармалып калган эмес — жаңыча ою, ритмикалык-интонациялык ты-

кан курулушу, образдуу каражаттары бар бир катар ырлары («Майдан айы», «ГЭС курабыз» мектеп окуучуларына да кеңири белгилүү «Улуу Ленин жаккан от» ж. б.) аркылуу кыргыз поэзиясынын ошо кездеги деңгээлине теңеле түшкөн, анын мыкты жетишкендиктерин өзүнө бекем сиңирген. Акындын 60-жылдардагы изденүүлөрү жөнүндө кеп козгогондо, зарыл шарттардын бири катары ошол баштапкы учурга, алгачкы тажрыйбаларга көз сала кетиш керек эле. Дегеним, эркин өлчөмдөгү ырлардын поэтикасын өздөштүрүү боюнча кыргыз поэзиясында мурдатан эле аздыр-көптүр башталып калган тажрыйбага таянып, С. Эралиев 40-жылдары эле бул багытта кайсы бир аракеттерди жасаган. Андай аракеттин жакшы үлгүсү катары жана эле аталып кеткен «Улуу Ленин жаккан от» ырын көрсөтүп кетсе болот. Тилекке каршы, акындын 60-жылдардагы жаңыча изденүүлөрүн иликтеген макалалардын басымдуу бөлүгүндө кызуулуктан, адепки көз караштан улам келип чыккан бир беткей пикирлерге көбүрөөк жол берилип, поэтикалык кыймылдын башаты менен кийинки өнүгүшүнүн ички байланышы эске алына бербеген болучу.

С. Эралиев ошо бойдон 1959-жылы гана жаңы китебин—айтылуу «Ак Мөөр» поэмасы менен бир канча жаңы ырлары топтолгон жыйнакты сунуш кылды. Орундуу суроо туулат: буга чейинки он жылга созулган аралыкта акын эмненин үстүндө иштеди? Бул суроого «Ак Мөөрдөгү» лирикалык чегинүүлөрдүн биринде өзүнүн психологиялык абалын («Бир отуна ышкысы алсыз тутанып» жүргөнүн) айтуу аркылуу акын мындайча жооп бергени бар:

Мен ал жакта шилтеп көрүп аз кадам,
Жол таба албай тырмалама аскадан,
Анын түрдүү мээнетинен жан безип,
Көңүлүм калып таштап кете жаздагам...

Жылдар өтүп... келдим ага кайрылып,
Бірларым бул — дале жарпың жазбаган.
Эй, достор ай, айткылачы кимиң бар,
Алгач минтип менче там-туң баспаган?

Демек, поэтикалык өнүгүш түз сызыктуу болбойт экен. Ошо себептүү кадимки акындык сыпайыгерчилик менен айтылган бул саптарда баарынан мурда акындын денеси (натурасы) менен көңүлүнөн чыккан, нравалык жана эмоционалдык тажрыйбасын туюнткан, тээ ичкери жактагы толгонууларын ачыкка чыгарган саптар катары кабыл алганыбыз абзел. А андай абалды башынан кечирген художник өзүнөн өзү эле жалпы маданияты менен эстетикалык сабатын көтөрүүгө, көңүлүнө жаккан кайсы бир чыгармачылык мектептен өтүүгө бар аракетин жумшаары айтса-айтпаса белгилүү. С. Эралиев үчүн жогорку көркөмдүктүн андай көрөңгөлүү мектеби көркөм котормочулук, биринчи иретте А. Твардовскийдин даңазалуу «Василий Теркинин» кыргызчалатуу болду. А. Твардовскийдин бул поэмасы чынында да С. Эралиев тарабынан эч бир жерине доо кетпей, чыпчыргасы коробой которулду. Кыскасы, «Ак Мөөрдөй» поэманы жаратууга акын ар тараптан (психологиялык жактан да, эстетикалык жактан да) камылгалуу болуп калган эле. Анда поэманын идеялык-көркөмдүк баалуулугу кандай болду? Эмне үчүн кийинки «Түнкү сыр», «Уяң жылдыздар» жыйнактары тиги сыяктуу ийгиликтүү чыкпай калды? Мындай суроолорго, менимче, адабий сын жетишерлик эле жооп берген. Айрыкча «Ак-Мөөр» поэмасы өз тыгына ылайык бааланган. Биз мурдатан айтылып келген негиздүү пикирлерди кайталап отурбастан, поэманын жалпы системасындагы эки учурга көңүл бура кеткибиз келет.

Биздин оюбузча, чыгарманын негизги ийгилиги — кай бир сынчылар тарабынан тегиз макталып чыккан саптардын, көркөм каражаттардын, ширелүү тилдин

түздөн-түз башкы проблемага—өткөн замандын социалдык мазмунун, таптык карама-каршылыктарын ачууга баш ийдирилгенинде жана ушунусу аркылуу А. Осмоновдун айтылуу поэмалары сыяктанып, элдик поэзиянын салттарына чыгармачыл мамиле жасоонун жаңыча үлгүсүн көрсөткөнүндө. Экинчиден, башка бир адабиятчы-изилдөөчүлөр, алардын ичинде поэма тууралуу кезегинде эң сонун макала жазган сынчы К. Укаев да чыгармадагы кемчиликтердин бири катары «...Ак Мөөр менен Болоттун булактай таза сүйүүсүнүн чыккан башаты ачылбай калгандыгын» айтышты. Биз буга кошула албайбыз. Себеби, ар кандай чыгармада негизгиби, көмөкчүбү—иши кылып, кандай болсо да, ошол кубулуштун башатын ачууга дайыма эле бирдей даражада көңүл бурула бербейт. Ал чыгарманын максатына, идеялык-тематикалык багытына байланыштуу болот. Ушул мааниде алганда, «Ак-Мөөрдө» махабат линиясына караганда, жогоруда айтып кеткенибиздей, социалдык мазмундун, таптык мүдөөлөрдүн кагылышы алдыңкы планга коюлган. Махабат болсо ошол борбордук проблеманын тегерегинде чечмеленүүчү ар кандай мамилелердин негизгилеринин бирөөсү гана. Элдик поэзиябыздан белгилүү сюжеттин С. Эралиевдин поэмасында жаңыча жашоо алышын биз дал ушул чоң жалпылоодон көрөбүз жана жалгыз дооматыбызды да ошол жалпылоого байланыштырып айтабыз. Ушунчалык ийгиликтүү келаткан социалдык изилдөө пафосу чыгарманын экинчи жарымына келгенде бир аз чыйралып, каармандардын иш-аракетине берилген психологиялык талдоолор бошондоп кеткен (Мөөрдүн өзүн-өзү көлгө таштоого жасаган аракети, Жантайдын аны алып кетиши, атанесинин боздоп кала бериши ж. б.).

Ошентип, мындан кийин эле убагында далай талаш-тартыштарды туудурган «Жылдыздарга саякат» поэмасына келебиз да.

Өзүнүн накта баасы, жандуу адабий процесс менен катышы тууралуу калыс, ары далилдүү сынчыл пикир эшитүүгө дале муктаж бул чыгарманын тегерегинде сөз козго азыр мындан он жыл мурдакыга караганда белгилүү өлчөмдө жеңилдеп калды. Анткени, а кезде кызуулуктан айтылып калган каршы-терши пикирлерди (бу бир чети табигый иш көркөм чыгарма жаралган, чыккан эле күнү баасын алып, сатууга түшчү материалдык буюм эмес го, акыры) азыр сабырдуулук менен салыштырып баарынан да поэманын өзүн бүгүнкү күндүн көз карашынан туруп кайрадан окуп чыгуу, анан аны (дегеле ар кандай нукура поэтикалык кубулушту) жалгыз гана кыргыз поэзиясынын алкагында карабастан (албетте, улуттук өзгөчөлүктөрдү эстен чыгарбастан), мүлдө советтик (колдон келсе, дүйнөлүк) поэзиянын эстетикалык тажрыйбасы, акындын өзүнүн кийинки кездеги чыгармачылык изденүүлөрү менен байланыштырып кароо, кыскасы, кеңири перспективадан туруп баа берүү бирден-бир өнүмдүү жол экенине биз шек кылбайбыз.

С. Эралиев поэтикалык жаңы формаларга, бейуйкаш ырларга, айрым сынчылар айткандай, «монотондуулуктун тутумуна кабылып, айласы кетип» тургандыктан, же болбосо, таптаза адабий булактардын таасиринен улам эмес, эң оболу 60-жылдардын турмушу талап кылган нерселерди, жалпы адамзатты толкундаткан проблемаларды жаңыча поэтикалык көз караштан туруп аңдап-билүүгө ынтызарлыктан—демек, ички муктаждыктан улам кайрылды. «Ак Мөөрдөй» эң мыкты поэманы жараткан, угуту жагынан ашкан лирик акын традициялык ырда деле чыгармачылыгын ийгиликтүү уланта берүүгө толук мүмкүнчүлүктөрү бар болучу, бирок ал «орустун белгилүү окумуштуусу К. Э. Циолковский» «жер—акыл-эстин бешиги, бирок анын кучагында өмүр бою эле термелип жата берүүгө болбойт» деп айткан сыңары, бизде да улуттук поэ-

зиянын стихиясынан чыгып, анда жаңы жолдорду, багыттарды ачкысы» (А. Садыков), ошол жылдарда совет поэзиясында жүрүп жаткан жаңы изденүүлөр, «космизм» менен үн алышкысы келди жана тилекке жараша, ошенте алды. Баса, ушу жерде К. Э. Циолковскийдин космосту өздөштүрүүнүн мааниси жөнүндө айткан жанагы сөзүнө ошондой эле мазмунда, бирок поэзияга тийиштүү айтылган башка бир нерсе эске түшөт. Поэзиянын даанышман өкүлдөрүнүн бири А. Блок 1916-жылы өзүнүн күндөлүгүнө мындайча жазуу калтырган экен: «На днях я подумал о том, что стихи писать мне не нужно, потому что я слишком умею это делать. Надо еще измениться (или — чтобы вокруг изменилось), чтобы вновь получить возможность преодолеть материал». Көрдүңүздөрбү, акын өзүн, өзүнүн поэтикалык көз карашын жаңылап турбаса, алдыга жыла албайт турбайбы (муну тар мааниде түшүнбөө керек). Демек, С. Эралиевдин жаңы формага кайрылышынын бир себеби, мүмкүн мына ушундадыр...

Жалпыга маалым, 60-жылдары советтик көп улуттуу поэзияда «жер—космос—аалам» маршрутунун ассоциациялык байланышын көрсөткөн өзүнчө бир «трасса» жаралган. Ал жолдо Э. Межелайтис, Л. Мартынов, А. Вознесенский, Е. Винокуров, И. Драч, О. Сулейманов, С. Эралиев (кыргыз окурмандары Р. Рыскуловдун «Космостук манифестин» да жакшы билет) ж. б. акындардын ар бири өзүнө таандык болгон поэтикалык көрүү бурчтары аркылуу изденишкен. Деги ошол учурда космос жөнүндө ыр жазбаган бир да советтик акын калбаса керек эле. Айталы, Э. Межелайтис «аягы менен жер шарына таканчыктап, колу менен күн шарын кармаган» Адамдын салтанатын, анын акыл-эсинин салтанатын кеңири масштабда символикалык күчүнө таянып даңктайт го. А анын тескерисинче, башка бир атактуу акын К. Кулиев: «Мен жер-

дин паашасымын жана да кудаймын түшкөн асман-дан...» («Я — царь земной и бог, сошедший с неба...») — деп, кадыресе турмуштук жагдайды эле романтикалуу кыяздагы поэтикалык формуланы сунуш кылат. Биздин С. Эралиев болсо, орустун таанымал сынчыларынын бири Ал. Михалков туура белгилегендей, советтик акындардын ичинен биринчилерден болуп космосту өздөштүрүүнүн эки жагын тең — кубанычы менен кайгысын, героикасы менен драматизмин, сүйүү менен өлүм жөнүндөгү ойлорун сүрөттөп алды. Далил катары космосто жүргөн адамдын мына бул монологун окуп көрөлү:

Жер — апам,
Алыскы менин жылдызым
Сен азыр кайдасың?
Мени угуп жатасыңбы?
Ооба,
Ооба,
Мен да сени жаңыдан уга баштадым:
Аты жакшы апам ай,
Кубангандан муунуң бошоп дирилдеп,
Эмне айтарың билалбай,
Аптыгып — шашып жатасың.
Менин дагы чымырап эрип бүт денем
Кайра өзүңө тама жаздап араң-араң барамын,
Бу дүйнөдө мага кымбат сезилип
Сенин гана карааның.
Жөнөөрүмдө өзүң жолго чыгарып
Башымды жөлөп төшүңө.
Кыйылып да, кыйналып да турдуң көпкө жибербей:
«Бала энесин таштайт деген эмне!
Адам улуу из сала элек кыйын жол,
Кандайча болот тагдырың —
Жиберип коюп сени анда
Көргөн күнүм не болот?!»
Мен да болбой туруп алдым көшөрүп:
«Эч нерсе эмес, коркпо эне!»

. . . . .

Поэманын негизги өзөк мааниси да ушул монологдо ачык болот:

Түшүнгөм, апа, мен деле:
Биринчи болуп жол ачуу —
Баарынан кыйын экенин,
Баарынан сүрдүү экенин,
Биринчи болуп жол ачуу —
Баарынан сыймык экенин.

Брас, космоско чыгуу—бул кош колду чапкылап, жайдары күлүү эмес. Ал баатырдык менен бирге курмандыкты, ошонусуна жараша канча бир түйшүктүү, камылганы талап кылат. Сөзсүз ал үчүн илим менен техниканын шайма-шай болушу шарт. Бирок, эң негизгиси, аларды башкара турган адамдын камылгасы болуш керек. Андай болсо, ошол адамдын көркөм образын түзмөкчү болгон поэзия да белгилүү бир камылга көрүшү керектир. Поэзия үчүн да белгилүү бир таяныч, идеялык-эстетикалык өбөлгөлөр зарылдыр. Ушинтип, адабияттагы салт жана жаңычылдык маселеси өзүнөн-өзү эле чыга келет: С. Эралиев кандай көркөм салтка таянды? Кылычтар ушул жерде чабышып, сыр найзалар ушул жерде кагышты: поэма талашка түштү да калды. Албетте, андай, ар кыл көз караштарды иликтеп чыгууга бул макаланын көлөмү мүмкүнчүлүк бербейт, биз бир гана калпыстыкты төгүндөп кетмекчибиз.

Айрым сынчыларыбыз (К. Артыкбаев, Д. Укаев ж. б). С. Эралиев «...негизинен... Э. Межелайтис айтып койгон ойду кайталады», «анын арка сүйөр тиреги Эдуардас Межелайтис болду» деп айтышкан эле. Эми ушул логиканы улантып мына мындай суроону да коюш керек эле да: ошо Э. Межелайтистин өзү эмне деген тажрыйбага, кандай адабий-көркөм салтка таянды экен? Тилекке каршы, андай жүйөөлүү суроо коюлган эмес бул авторлор тарабынан. Эмесе, буга өзүбүз жооп табууга аракеттенип көрөлү.

Өзүнөн мурда бир чыйыр болбосо, ким эле алдыга тетик кадам таштап кетсин. Анын сыңарындай, Э Ме

желайтис да жок жерден «аягы менен жер шарына таянчактап, колу менен күн шарын кармаган» лирикалык каарманды түзбөптүр. Анын да таянар тоосу, «таканчыктар жери» бар экен. Искусство өзүнүн байыркы формасы болгон мифологиядан тартып эле Аалам, космос жөнүндөгү түшүнүктөрдү камтып, өзүнчө чечмелеп келгени айтпаган күндө да, Э. Межелайтистин «Адамынын» жаралышы үчүн омоктуу таяныч болуп берген көркөм тажрыйбанын бар экени жакшы белгилүү. Ал жөнүндө Э. Межелайтис өзүнүн ырларында, да, лирикалык баяндамаларында да ачык эле айтып, а түгүл атайын изилдөө ишин жазып жүрбөйбү. Сөз Э. Межелайтистин мекендеши, атактуу сүрөтчү жана музыкант Микалоюс Константинас Чюрленис (анын талантынын күчүнө, романтикасы менен учкул фантазиясына заманында М. Горький менен Р.Роллан куштарланышкан экен) жөнүндө баратат. Биздин кылымдын башталышында жашаган бул адам өзүнүн бир далай полотнолорунда, айрыкча он үч картинадан турган «Дүйнөнүн жаралышы» аттуу бүтпөй калган циклинде космостун фантастикалык элесин тартса (кызык жери, жаркыраган шарларды, жылдыздарды, белгисиз мейкиндиктерди тартууга сүрөтчү көп көңүл бурган), анын замандашы болгон япон акыны И. Такубоку да: «Хрустальный шар—вот все, что я хочу! Чтоб был передо мной большой хрустальный шар, когда я думаю о людях»—деп жазган. Булардын тажрыйбасын эске албай Э. Межелайтистин «Адамын» түк да элестетип болбойт. Э. Межелайтистин жаңычылдыгы—кечээ жакында гана, 50—60-жылдарда, илимий-техникалык төңкөрүштүн натыйжасында кадыресе реалдуу болуп калган космос жөнүндө поэзиянын тили аркылуу философиялык масштабдуу баян жасаганында, теманы конкреттештирип, ага бүгүнкү күндүн мазмунун бергенинде. Бул эстетикалык ачылыш өз кезегинде бүткүл советтик поэзияга жагымдуу

таасирин тийгизди, «жаңы жээк» ачты. Мында таң каларлык же жерий турган эч бир көрүнүшү жок эле: социалисттик бир улутта жаралган идеялык-эстетикалык чоң жеңиш азыркы учурда сөзсүз түрдө калгандарынын да жеңиши болуп калат. Демек, С. Эралиев да өзүнүн изденүүлөрүндө ошондой көрүнүшкө «монотондуулуктан», туурайын дегендиктен эмес, аң-сезимдүү түрдө туура ориентация жасаган жана баарынан маанилүүсү, ошол көрүнүштүн эстетикалык байлыгын арттырууга өз салымын кошо алган. Ал жөнүндө жогоруда учкай болсо да кеп кылганбыз. Кыскасы, С. Эралиевдин жаңы формага кайрылышы ириде поэтикалык жаңы мазмунга түздөн-түз байланыштуу болгондугу менен өзүн актай аларын айтуу менен бирге, башка бир жагынан, совет адабиятындагы типологиялык жандуу байланыштарды, адабий салттардын өткөөлдүгүн эстен чыгарбаганыбыз абзел. Биз «Жылдыздарга саякат» поэмасынын кыргыз поэзиясы үчүн принципиалдуу жаңылыгын мына ушул эки булактан, улуттук көркөм салттарды өнүккөн поэтикалык маданияттардын жетишкендиктери менен ыктуу жалгаштырганынан көрөбүз.

Экинчиден, ушу багытта улуттук поэзиябыздын тематикалык-эстетикалык диапазонун арттырууга, сүрөттөө-туюнтуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жасалган аракеттин, алгачкы тажрыйбанын кемчил жактары, өксүк жерлери шексиз боло турганын—каалайбызбы, каалабайбызбы,—моюнга албай кое албайбыз. Ушул мааниде айтканда, «Жылдыздарга саякатта» идеялык-саясий чаташуулар жок (поэмага түп көтөрө каршы чыккан сынчыларыбыз ушул жагынан да дооматтарды коюшкан эле), мүчүлүштөр стиль, композиция, көркөм каражаттардын колдонулушу жагынан кеткен жана поэманын идеялык-көркөмдүк жалпы баалуулугуна белгилүү даражада доо кетирген андай кедерги көрүнүштөр ошол эле оппоненттер тарабынан

терип-тепчип жакшы эле айтылган. Аларды акындын өзү деле баамдап, моюнга алган болуу керек, кийинки «Өмүрлөргө саякат» (1967) жыйнагына кирген «Атам, жерим жана мен», «Космос поэмасы» деп аталган жаңы поэмалары «Жылдыздарга саякаттын» идеялык-тематикалык багытын, проблематикасын түздөн-түз улап, аны менен логикалык жактан да, эстетикалык-көркөмдүк жактан да тыгыз байланышып турат. Айрыкча, кийинкиси ой жүгүртүүнүн масштабдуулугу, тактыгы аркылуу «Жылдыздарга саякаттын» бөксө жерин толуктап, кемчил жерин түздөп кеткенсыйт. Айтор, С. Эралиевдин «космостук» поэзиясы туурасында сөз кылганда ушул үч поэманы бүткөн бир бүтүн концепциялуу цикл катары бирге карап баа берүүнүн зарылдыгы кыйла эле бар...

Акын андан кийинки жылдары «Жол», «Ак жыттар» аттуу жаңы поэмаларды жазды, мээнет менен тапкан поэтикалык принциптерин: философиялык жалпылоолорго кызыгуу, улуттук турмушубузга байланыштуу окуялардан кеңири мазмун чыгарууга, жалпы адамзаттык проблемаларды көтөрүүгө аракеттенүү, аларды көбүнчө ички монолог формасында, эркин өлчөмдөгү ыр саптарында ишке ашыруу—баарын тең улантты, албетте, жаңыча маанилик бурулуштарды, ыргактарды, түстү кошуу менен. Эгер «Ак жыттарда» бул жарык дүйнөнүн карама-каршылыктуулугун («Дүйнө—тар!», «Дүйнө—кең!», «Дүйнө—жалган!», «Дүйнө—чын!») айтып, ошонун тегерегинде ар кайсы турмуштук катмарларды, мезгилдин ар кайсы бүктөмдөрүн байланыштыруу аркылуу ой жүгүртүп келип, баары бир андан стихия таппастан, кайра турмуштун гармониясын тапса, «Жол» поэмасында акын бир гана проблеманын—согуш трагедиясынын тегерегинде ой жүгүртүп, аны бир гана мезгил бүктөмүндө—Ата Мекендик согуш мезгилиндеги турмуштук жагдайда көркөм жалпылосунун ошондой эле деңгээлинде ачып

берет. «Жол» поэмасынын квинтэссенциясы да ушул — «Бул жол менен чейрек кылым илгери (жоого жөнөп жатабыз) келет десек келбеди», бирок, «бул жол менен келатабыз эми биз» — турмуш алгалайт, улуулардын иши өлбөйт, муундар аралык тыгыз байланыш улана берет.

Акын бул мезгилде котормочулук ишин да уланта берди. Анын котормосунда кыргыз китепкейлерү Р. Тагор («Акыркы кат») менен У. Уитмендин («Сары жалбырактар») «татаал» ырларын окууга мүмкүндүк алышты (а ал экөөнүн ырларын которуунун кыйынчылыгын айтпай эле коёлу). С. Эралиевдин кийинки жылдардагы поэзиясы («Сан тоолор», «Каркыралар», «Кыргыз жаны» жыйнактарын эсепке алганда) тематика, мазмун, форма жактан бай, ыр өлчөмдөрү ар кыл. Биз булардын ар бирине токтолуп отурбастан, акындын чыгармачыл манерасындагы эң маанилүү учур катары мына бу нерсени белгилеп кеткибиз келет: акын акыркы мезгилде эки багытта тең — традициялык ырда да, эркин өлчөмдөгү ыр формаларында да, — изденип жүрөт. Биз муну тек гана форманын көрүнүшү катары баалабайбыз, аны мазмун менен байланыштырып, турмушту чагылтуунун стилдик эки ыкмасы; биринчиден, турмушту, кубулуштарды, алардын байланышын жайбаракат изилдөө, тарыхтын кыймылын лирикалык каармандын, акындын өзүнүн ички дүйнөсүнүн өсүшү менен биримдикте (табигыйлыкта, жөнөкөйлүктө, ачык түшүнүктүүлүктө) көрсөтүү ыкмасы; экинчиден, замандаштардын жана акындын өзүнүн реалдуу иш-аракеттери, сезим-ойлору, дүйнөнү көбүнчө метафоралык түрлөнтүүнүн жардамы менен жалпыланган образдар, символдор аркылуу чагылтуу ыкмасы деп билебиз. Жалпы эле азыркы кыргыз поэзиясында ачык байкалган ушул стилдик багыттын экөө тең керек, экөөн тең колдоо керек, албетте, ченеми менен, ушул эки багытта тең бирдей изденген С. Эра-

лиев да дайыма эле максатына жете бербейт, адашат, жаңы материал менен форманын каршылыгына дуушарланат. Бир чети, философиялык жалпылоолорго кызыгып отуруп, ченемден тыш татаалдаштырууга жол берип койсо, бир чети өтө эле жөнөкөйлүккө, анча маанисиз ойлорду көркөм каражаттар менен ороп, чулгап көрсөтүүгө жеңдирип жиберет—поэтизация банальности деген ушул кийинки учурда келип чыгат. Анткени менен ойду жылаңач айт астан, поэтикалык каражаттар аркылуу туюнтуу, тилдин укмуштай байлыгы жагынан С. Эралиевге азыркы кыргыз акындарынан эч ким тең келе албайт десек жаңылышпайбыз. Экинчи бир нерсе—бейуйкаш ырларды жаратуу да, уйкаш ырларды жазуу да бири-бирине тоскоолдук кылбайт экен, кайра бирине-бири көмөк көрсөтөт экен. Айталы, С. Эралиев бир кыйла убакытка чейин ак ыр тарапта иштеп калып, кийинки мезгилде традициялык ырларды жаза баштаганында мына бул нерсе байкалды: ал ырлары так, кыска, экспрессивдүү. Маселен, анын «Каркыралар», «Кыргыз жаны», «Айыл ырлары» аттуу акыркы жыйнактарындагы уйкаш ырлары мына ушундай.

Кыскасы, С. Эралиев поэзия майданында отуз жылдан бери жүрөгүнүн буйругу боюнча эмгектенип келет. Ага «Кыргызстандын эл акыны» деген ардактуу наамдын берилиши ошол эмгекти татыктуу баалагандык. Биз акынга мурдакыдай эле талыкпай изденүүсүн, сөздүн накта маанисиндеги поэзия жарата берүүсүн каалайбыз.

«ЖАШТАР ҮНҮ» КАНДАЙ?

(Полемикалык саптар).

Мой друг, зачем о молодости лет
Ты объявляешь публике читающей?
Тот, кто еще не начал — не поэт
А кто уже начал, тот не начинающий...

(С. Я. Маршак, «Жаш акындарга» макаласынан).

Адабияттын жаш талапкерлеринин ЫСМЫН элге таанытуу жагынан «Мектеп» басмасы кийинки эки-үч жылда жакшы жөрөлгө көрсөтүп, «Жаш калем», «Жаштар үнү» деген серияларды ачты, «Учкун» альманахын жыл сайын чыгара баштады. Негизинен прозалык чыгармалар чыгып жаткан «Жаш калем» сериясынын продукциясы жөнүндө «Учкундун» 4-чыгарылышына «Биринчи кадамдын жооптуулугу» аттуу сын макалабыз жарыяланган эле — бу саам «Жаштар үнү» кандай экен? — ушу багытта сөз козго-сокпу деген ойдобуз. Сөз, чыккан си беш жыйнактан ар биринин оң-тетириси, ийги-кемчилиги жөнүндө эмес, басым урунттуу учурларга, мүнөздүү тенденцияларга ташталат. Ал эми жаш талапкерлерге карата биздин мамилебиз С. Маршактын акылман саптарынан алынган эпиграф аркылуу туюнтулганын астейдил окурман алдын-ала баамдап турган чыгар.

1. КУРУ КЫЙКЫРЫКТАРГА, ЖАЛГАН ЭЛЕСТЕРГЕ КАРШЫ

Мен тансам: жаштан танам, ырдан танбайм,
Бры жок өмүрүмө канааттанбайм.
Кудайга миң мертебе калп айтсам да,
Брыма бир мертебе калп айталбайм.

(Алыкул Осмонов).

Жаштар поэзиясында өзүнүн пенделик сапаттары (личносту) поэзияга эмне үчүн келип, эмне жасап

берери жөнүндө ашкере ачык айтып, анысын «патетикалык ант берүү», программалык чакырык таштоо мотивине жеткирген көрүнүш бир кыйла байырлап тамыр жайып келди. Арийне, андай ант берүүлөр кандайдыр ички муктаждыктан улам айтылып, аздыр-көптүр ишке ашса, акыбети кайтса эч ким каршы эмес — ал илгертен эле болуп келген. Азыркы жаштар поэзиясынын таанымал «лидерлеринин» бири Жолон Мамытов деле биринчи жыйнагына («Отту сүйөм», 1969), акын, акындык, поэзия Ата-Журт алдындагы жоспокерчилик туурасында жазылган бир катар ырларын киргизип, өзү жана өзүнүн поэзиясы «Улуу жүрүшкө чыкканын», «зор сапарларга жөнөшкөнүн» ачыктап-ачык, бирок маданияттуу айтып, тилекке жараша, ошол эле жыйнагы аркылуу айткан убадаларын кээ бир даражада аткаргандай таасир калтырган. Кийинки жыйнактарында болсо, ырлары окурмандар арасында азын-оолак сөзгө алынып, а турмак профессионал сынчылардын талашына түшүп калганына маанайланып калбастан, шүгүр, акындык сыпайгерчиликти сактап, дагы эле «Баскым келет кайталангыс сапарда тапкым келет кайталангыс жолумду... («Убакыт» 1973), «Сен оңол, жол, күйгүзөсүң көзүмдү...» («Ырлар», 1975), деп өзүнө-өзү отчет берип, оригиналдуулук менен өз алдынчалыкка умтулуп келатат. Бул өтө жакшы сапат, бирок, ошол эле мезгилде Ж. Мамытовго ыр жөнүндө ыр жаза берүүдөн, Турмуш, Адам жөнүндөгү ырларды көп жазуусун, башка бирөөлөрдү, өзүн-өзү кайталоо көрүнүшүнөн (андай учурлар чынында эле бар, анысын жаңы жыйнагында акындын өзү деле моюнга алат).. жүрөктү жарып чыккан ырлардын да, «кейитет эски сымал өңдөнгөнү!») оолак болушун, дегеле изденүүлөрүндөгү эклектикалык мүнөздү эскертип коюуга да убакыт жетти.

Сөздү «Жаштар үнү» сериясынын мисалында уланталы.

Калык Исаковдун «Таңкы жел» жыйнагынын теңине жакынын «убада» берген, чакырык таштаган ырлар түзөт — аталыштарына эле назар салып көрүңүз: «Мен», «Мен киммин», «Мен билемин», «Мен жаралгам», «Жашаймын», «О, элим», «Калкым үчүн», «Билемин» ж. б. Буларда жүрөктүн буйругу барбы же куру кыйкырыктар үстөмдүк кылабы — муну ким эле болсо ажырата алат:

Дайрадай куюламын, шаркыраймын,
Буудандай тизгин бербей аркыраймын.
Күрөшүп тоскоолдукту жеңип өтүп,
Жылдыздай түбөлүккө жаркыраймын.

(«Күтпөйм» деген ырында).

Мен жаралгам унутулуп калбастан,
Тоодой бекем эстелигим калууга.

Мен жаралгам от алышып Күн менен,
Мекениме жарык болуп тийүүгө.

(«Мен жаралгам»).

Башкасын айтып не керек: улуу А. С. Пушкин өзүнүн атактуу «Эскерткичинде...» (Я памятник себе воздвиг нерукотворный...) мынчалык батылдык (смелость) кыла алган эмес. Ошол «колдон бүткүс эскерткичти» даңкы далайга кетип, талантынын кудурети менен потенциясына өзү чындап ишенген учурда гана жазат. Италиянын биздин кылымда жашап кеткен чоң акыны У. Саба «...чоң акын болгонумду коркпостон эле айта бер» — деп, тек даңкка көксөгөндүктөн гана айтпаса керек эле. Поэтикалык нукура мүлк-төрдү жараткан өзүбүздүн А. Осмонов болсо өзүнүн кыска өмүрүндө өзүн ошондой жогорку деңгээлге жете электей, дайыма поэзиядагы идеялга умтулуп жүргөндөй көрсөтүп кетпеди беле. Ал деле үнүнүн барынча өзү жөнүндө кыйкыра алат болучу, бирок ал анткен жок, сөзгө караганда ойду, ички маданиятты алдыңкы планга койду. Ошону менен өзүнөн кийинки кыргыз акындарына нускалуу салт таштады... А биз-

дин жаш талапкерибиз андай фактылар менен эсеп-тешкиси келбей, ишти тескерисинче баштады: поэзиянын эшигин кагалбай жатып, төргө өткүсү, а деген жерден алтын тактыга отургусу келет.

К. Исаков ошол эле «үнү», ошол эле «күжүрмөн темпераменти» менен эли-журтка («О, элим», «Калкым үчүн» ырлары) кайрылат.

Калкым үчүн жоктон барды табамын,
Кайда болсо талбай канат кагамын.
Жайы-кышы турсун үчүн көгөрүп,
Тамырына булак болуп агамын.

. . . . .

Жаш автор андан ары «тоодой толкунду жара сүзгөн кеме» болот, «ааламды дүңгүрөткөн жүрүш баштайт», ал үчүн «атылган октой учуп кайра кайтпайт». Байкадыңызбы, ошол «жаңы» максатын «туюмдуу» айтыш үчүн ал жедеп жешилип бүткөн сөз оборотторун дагы бир мертебе кайталап калуудан баш тартпайт. «Бир айтканды эки айтып, эки айтканды үч айтып...» отуруп, «Мен» деген ырында ансыз да жалган идеясын (поэтикалык мааниде айтып жатабыз) ышпалда-сы чыкканча чоюп, сөз менен каалашынча ойнойт.

Тоолордун шагыл ташын тергим келет,
Бүркүттөй канатымды кергим келет.
Куюлуп тамчылардай аянбастан,
Жанымды какыр чөлгө бергим келет.

Белгисиз мейкиндикти коргум келет,
Үрөндөй жерди жарып өнгүм келет.
Сырларын жашырылган деңиздердин,
Аңтарып тереңине чөккүм келет.

Булуттай тоодо ойноп жүргүм келет,
Кайгыны жер үстүнөн сүргүм келет.
Жаш бойдон гүл бакчада оюн куруп,
Жадырап жаз келгендей күлгүм келет.

Сокурдун көзү болуп жангым келет.
Ооруга дары болуп тамгым келет.

Жашоодо жамандыктын баарын алып,
Өлүмгө тартынбастан баргым келет.

Айтууга акылуубуз го акыры: бу, жарык дүйнөдөгү бар нерсенин баарын ээлеп, баарына окшошуп, баары менен иши болгон Сиз качан реалдуу ой-сезими бар кадыресе адам болосуз? Күлкүнү гана келтирген ушул көрүнүштү куп гана мыскылга алган бир ырды чыгармачылык «стажы» жагынан К. Исаков менен тең чамалаш, бирок сөз менен ойго ага караганда алда канча олуттуу мамиле жасаган акын кыз А. Дегенбаеванын туңгуч жыйнагы «Кызыл мончоктон» («Кыргызстан» басмасы, 1972) келтирген турам. Ыр арасында да «Бир ырдын авторуна» деп аталып жооп катары жазылгандай таасир берет:

Издесем тоо, талаадан бар түйүндөн,
Ташыркап азап чегип бал сүйүүдөн.
Сен болсо «Баары менми» издегин деп,
Чыкпасаң жолугууга өз үйүңдөн.

Баарын кой өз жүзүңдөн көрөйүн да,
Көңүлдүн тереңине сактайынчы,
Мен сени сен деп таанып ар убакта,
Мен сенин сендигиңди барктайынчы...

Ырас гана айтылган, таамай чыккан сөздөр. Айрыкча акыркы саптары... Башкысы — бул саптарда поэзиянын чыныгы табиятына маани бергендик бар: ырда акындын өз жүзү көрүнүп, өз үнү угулушу керек экен, аларды эч убакта сөздөр басмырлап, тепсендиге таштабашы зарыл экен. Жалган пафоско жамынуу жагынан К. Исаковдон башка бир жаш акын Асанбек Иманбаев түк да кем калышпайт. Салыштырып көрүңүз, анын «Жаз келатат» жыйнагынан бир ыр келтирейин:

Чабалактап кургактагы балыктай,
Силер үчүн кыйналайын карыптай,
Мен өзүмө караңгылык апкелип,
А силерге күйүп берем жарыктай.
Ишенгиле!

Бөтөндөргө даңгыр жолду көрсөтүп,
Өңгүл-доңгүл жолдо басам кибиреп.
Бир да жолу чарчабаска башкалар:
Мен өзүмдү чарчатайын миң ирет.
Сынагыла!

Мен түйшүктүн жалынынан куурулам.
Мертингендин дарысына айланып,
Он тыйынды чөнтөгүмө урбастан,
Он сом болуп өзгөлөргө сунулам.

. . . . .

Өпкө-жүрөктү мүмкүн болушунча каккылаган ушул жалган сезимге ким ишенет? Жыйынтык чыгарууга шашпай, буга дагы да болсо чыдап, эл арасында айтыла калып жүргөн бу сөздү эстеп, өзүбүздү ой жүзүндө болсо да сосорото туралы: «Башкалардын кадырына жетүү үчүн, өзүңдү өзүң кадырлай бил».

Экиленгендикти, адаттан тышкары көрүнүүгө умтулуу аракети Жоомарт Чоробаевдин «Тоодогу өмүрлөр», Кундуз Султанованын «Таңкы шүүдүрүм» жыйнактарынан да (буларда оңунан чыккан айрым ырлардын бар экенин белгилей кетейин) бир кыйла өлчөмдө табууга болот:

Мен кыдырып барам аалам уч-кыйрын,
Минип алып алып күндөрдүн учкулун.
О, жер шары, кысып алып төшүмө,
Дал ошондо өткүм келет өзүңө,
Чачыратып жүрөгүмдүн учкулун.
(Ж. Чоробаев)

Максат тура үмүттөрдү сүйрөөчү,
Кеме болсом толкундарды жирөөчү,
Бүгүнкүнүн болсом дагы чабалы,
Эртеңкинин болсом деймин тирөөчү.
(К. Султанова)

Мисалдарды армансыз эле келтирдик окшойт. Ток этерине өтөлү: бир-биринен анчалык айырмаланбаган жогорудагы ырларда (азырынча ыр деп кабыл алып туралы) эмне бар да, эмне жок? Эмне үстөмдүк

кылат: нукуралыкпы же жалгандыкпы? Ой казасыбы же ой чачырандысыбы? Образ — сөзбү же ашмалтай уйкашпы?.. Арийне, ушунун баары чогулуп келип негизги маселени ортого коет: ушул ырлардын авторлорунда табият берген шык барбы, жокпу? Болсо — канчалык даражада? Шыгы болсо ошо ырларында сүрөттөлмөкчү, айтылмакчы, туюнтулмакчы болуп жаткан предметке жана поэзиянын өзүнө карата жасаган мамилеси барбы, жокпу? Болсо — кандай?

«Владимир Бенедиковдун ырлары» деген макаласында поэзиядагы жалган менен чынды, утурумдук менен түбөлүктүүлүктү тасырайта ачып көрсөткөн тайманбас В. Белинский башка бир макаласында («Баратынскийдин ырлары жөнүндө») ашкан таанымал, нары таланттуу акынга карата деле: «Баратынский акынбы, акын эмеспи? Акын болсо, биздин адабиятка анын чыгармалары канчалык таасир тийгизди? Ага кандай жаңы элемент кошту? Алардын айырмалануучу мүнөзү кандай? Акырында алар биздин адабияттан кандай орун ээлешет?» — деген суроолорду коюп, анан: «Баратынскийдин ырларын бир канча ирет окуп чыгып, аларда поэзия кээде гана алсыз учкундар сыңары жаркыраарына көзүм жетти» — деп, кескин бүтүмгө келгени эсте. Ырас, ошо кездеги орус поэзиясындагы жалган көрүнүштөрдүн көпчүлүгүнө чындап жаалы келген улуу сынчы Е. Баратынскийдин эң сонун ырларына ошол күүсү менен бир жактуу баа берип койгонун да унутпашыбыз керек.

Биз бүгүнкү күндүн жаш талапкерлерине В. Белинский түпкүлүгүндө эң туура койгон суроолорду жолдомолобой эле туралы, анткени туңгуч жыйнактар жаш авторлордун дарамети менен мүмкүнчүлүктөрүн кээде жетиштүү даражада чагылта албай калышы да ыктымал. Кантсе да ошондой суроолор эртедир-кечтир алдыңкы планга коюларын ар бир жаш акын (дегеле чыгармачыл адам) көңүлүнө түйүп, ошо-

го жараша иштесе болгону. Экинчиден, поэзиядагы ак-
караны алынча ажырата алган окурман сыяктуу эле,
мен да жогоруда келтирилген ырлар олуттуу ой жү-
гүртүүнүн объектисине айланууга арзый албастыгына
ынанып турам. Анткени менен, сөз жаш авторлордун
ырлары туурасында болуп жаткан соң, алардын баш-
кы адашуусу эмнеде болуп жатат — бул жөнүндө кээ
бир теориялык жоболорду эске салбай коюуга бол-
бойт.

Келтирилген ырларда эмнелер бар экенин айталы,
биринчиден баарында тең акындык өнөрдүн алиппе-
син (техникасын) өздөштүрүү, уйкаштык, муун, ыр-
гактуулук, синтаксис, жалганбы, чынбы — интонация
бар. Экинчиден, троптун түрлөрүн, көркөм каражат-
тарын каалашынча тапсаң болот — булардын молду-
гун айтпа. Анда эмесе поэтикалык форма бар экен
да, себеби деталь, метафора, салыштыруу, эпитеттер
форманын элементтери эмеспи. Ооба, техника да, фор-
ма да бар. Бирок кандай форма? Поэзияда форма де-
ген кандайдыр бир бүтүн нерсеге (целое) байланышты-
рылып каралат, андай бүтүн нерсенин алып жүрүү-
чүсү акындын өзү анын адамдык натурасы болот, ал
эми бүтүн нерсе — деп жатканыбыздын өзү — ошол
акындын образы. Эмесе, цитатага алынган ырлардан
авторлордун өздөрү, ошондой кооз сөздөрдү айтып
жаткан чыгармачыл абалы (акыл-эси менен сезим
толгонуулары кошул-ташыл болуп, кумары кармап,
денеси кыймылга келип, кыскасы, пафос бышып же-
тилген учур — демек, поэзиянын накта предмети кар-
малган учур) байкалабы, ошондой учурду байкай ка-
лып, эл акыны А. Токомбаевдин артынан биз да: «Са-
дагасы үнүңдөн кармаптырсың жүрөк менен жүлүң-
дөн!» деп айта алабызбы? Жок, айта албайбыз. Бул
ырларды канчалык кайра-кайра окубайлы, алардан
акындын өзү көрүнбөйт, табигый таза үнү угулбайт,
сөздөр (кооз сөздөр!) жаңырып тура берет: Ал жаңы-

рыктарга баарынан мурда ички муктаждык менен байланышпаган «күжүрмөн» темперамент азык берет. Өз кезегинде ага экиленген экспресси көмөктөшүп, окурмандын нервине таасир тийгизүү даражасын күчөтөт. Ошентип, барабандар кагылып, куру дүрмөт күч алат...

Жылмая турган нерсе: жаш акындарыбыз ааламды айланып, кылымды кыдырып коюуга мол убада беришкени, асты «генийлигин» эртелеп жарыя кылууга умтулганы менен өздөрүн — лириканын асылзаада предметин аңдап-билише элек экен. Мына анын дагы бир ырастамасы:

— Ырың кайда?

Сурап калат кээде менден досторум,

— Ырым тоодо, тоо кенинин сырында.

Ырым тоодо, аппак мөңгү кырында.

Шылдыр булак, дайралардын нугунда.

Коктуларда, аскаларда чынында.

— Ырың кайда?

Сурап калат кээде менден тааныштар,

— Ырым тоодо, токойлордун четинде,

Жортуп соккон атыр-жыттуу желинде,

Вилгиң келсе мени менен бирге бар,

Суу кечебиз, кар басабыз эринбе.

— Ырың кайда?

Сурап калат кээде менден бейтааныш,

— Ырым тоонун кызыл-тазыл гүлүндө,

Көпкөк асман, айлуу сонун түнүндө,

Ырым тоодо, уккуң келсе бирге бар,

Кен казабыз, аппак кайың түбүндө!

(Э. Карымшаков «Тоо чакырат»).

Көрдүңүзбү, экзотикалык дүйнөгө жалган берилип алган жаш акын баары жоктон ыр табат, бирок эч качан: «ырым өзүмдө!» деп ыймандай сырын айтпайт. Андан «жүрөк оттору» жыйнагынын автору Турарбек Шаршембаев кем калбайт: ыр жөнүндө чындап ой жүгүртүп көрөйүн дегенби, эки строфадан турган

ырын атайын «Бір эмне?» деп атап, баш катыра ойлонуп, анан биринчисинде ыр — «жаздагы гүл» экинчисинде «шумдардын денесине кадалар ок» экенин айтып тим болот. «Бір — менмин, ыр — менин үнүм, жүрөк отум» — деп эч айткысы келбейт. Албетте, муну менен биз жаш акындар өздөрүнүн дүйнөсү менен чектелип тим болушсун дегибиз келбейт (антүү аларды индивидуализмге жетелегендик болор эле), азыр кеп поэзияга карата мамиле (жалганбы, чынбы) жагдайында гана баратат.

Орундуу суроо туулат: лирика жөнүндөгү жогорудагыдай көз караштын, иллюзиялардын чыгышына эмнелер себепкер? Мүмкүн болуучу көптөгөн жооптордун ичинен негизги экөөн гана айталы. Биринчиден, биздин жаш акындарыбыз «поэзия — бул образдар аркылуу ой жүгүртүү» деген формулировканы кең маанисинде (жалпыланган ой жүгүртүү, дүйнөнү чагылтуу ыкмасы, көркөм идея катарында) эмес, тар маанисинде (элестүү каражат — метафора, салыштыруу эпитет) түшүнүп жатышканында. Эгер ошол ырларга карата бүтүм чыгаруу зарылдыгы турса, ой жагынан да, сүрөттөө-туюнтуу каражаттары жагынан да В. Я. Брюсовдун: «Акындар өздөрүнүн сынчыларынан көп учурларда эки доомат угушат. «Банал сөз! Тапталган сөз! Эски сөз!» деп айтышат бирөөлөрү. «Өтө эле изденгендик! Артык баш кооздук! Зордукча колдонгондук! Кыйкырат башкалары!» — дегенине кошулуп, ушул экөө тең мүнөздүү деп айтар элек. Экинчиден жалгыз гана аты аталып сынга алынып жаткан жаш акындарда эмес, жалпы эле жаштар поэзиясында нравалык маданияттын, социалдык-эстетикалык кругозордун пастыгы, интеллектуалдык чийкилик кашкая көрүнүп жүргөнүн ачык айтууга тийишпиз. Мунун өзү өзүнүн бүгүнкү кең жайыгына (панорамасына) жетиш үчүн идеялык-эстетикалык тажрыйба топтоонун, эскирген поэтикалык салттардан бо-

шонуунун машакаттуу жолун басып, азбы, көппү, өзүнө ылайык бийиктерди жараткан, өрнөктүү салттарды түзгөн кыргыз поэзиясына келип жаткан жаштар үчүн кечиримсиз иш. Азыр 20—30-жылдар эмес, улуттук поэзияда жаралган ошол шарттарды сиңирип, дүйнөлүк көркөм маданияттын асыл үлгүрлөрү менен оозангандан кийин гана адабияттын эшигин кагуучу мезгил. Андай камылгаңыз болбосо талантыңызды убактыңча ката туруучу мезгил...

Ошол эле А. Иманбаевдин ырына кайрылайын. Автор Тынчтык, Теңдик деген сөздөрдүн аягына илеп белгиси болууга, Достук деген сөздүн аягына чекит болуп кетүүгө кайыл болгонун билдирет. Сөзсүз, ушул темада ыр жазуу өтө керек, бирок жоопкерчилигине жараша анын коомдук-саясий маанисине төп келген ыр формасын жаратуу андан бетер керек. Ал эми «илеп белгиң болоюн, чекитиң болуп кетейин» деп сөздү көптүрүү түк да керек эмес!..

Кыскасы макаланын бул бөлүгүн мындайча жыйынтыктагыбыз келет: поэзияда декларация менен программага жол берилет экен, качан гана ал акындын жалпы катардагы ордун аныктап, поэзиянын милдетин жана өсүш багыттарын туура кармай алса, ошол сөздөргө төп келген накта сезим-толгонууну, лирикалык мүнөздү көрсөтсө. Эгер акын жалгыз гана ант берүүдөн узай албаса, анысы керек эмес. Андай учурда Р. Гамзатовдун таамай салыштыруусун пайдаланып айтсак, өзүнүн тарткан сүрөттөрү коюлган көргөзмөдө өңчөй автопортреттерин көрсөтө берген сүрөтчүнү элестете берет экенбиз. Буга кошумча, акын киши «Ырыма бир мертебе калп айта албайм» (А. Осмонов) деген принципти карманышы зарыл экен...

2. ОКШОШ ЫРЛАР, ОКШОШТУКТАР ЖЕ ЖӨН ЭЛЕ КАЙТАЛООЛОР ЖӨНҮНДӨ

«Жазуучулар өздөрүнө чейин эмнелер жазылгандыгын жана эмнелерди жазбоо керектигин билүү үчүн окушат».

(В. Брюсов).

«Акындын жетилгендиги жана өзүнүн күчүнө бекем ишенүүсү ал өз замандаштарынын жана өзүнөн мурдагылардын поэзиясы менен канчалык деңгээлде тааныш экендигине жана эскиден жаңыны ажырата билүүсүнө да байланыштуу».

(С. Маршак).

Бул жалпы эле кыргыз поэзиясынын бир «илдетидир». Мен муну сөзгө алынып жаткан сериянын мисалында көрсөтөйүн.

Ата-Журт, Мекен, эл, тууган жер жөнүндөгү ырлардан:

Турмуш таттуу, жашагым келет менин,
Суукка тоңуп, ысыкка түшүп күйдүм.
Жүрөгүмдү гүл кылып сага бердим.
Тунук, таза ниет менен мээнет үйдүм.
Ойлогонум, өмүрүм — кыргыз элим,
Каны-жанымды аябай сени сүйдүм.
(Д. Ашырахмановдун «Тал» жыйнагынан).

Өмүрлүк жолдошумдай сүйгүм келет,
Мойнума тапшырмаңды үйгүм келет.
Жабыркап үшүй түшсөң ызгаарларда,
Жалындап күнү-түнү күйгүм келет.

Сен менен бир өмүрдө болгум келет,
Сен үшүсөң, ордуңа тоңгум келет.
Канатымды каккылап каркырадай,
Кайра-кайра жаз өңдүү конгум келет.

(К. Султанова «Туулган жерге» ырынан).

Келтирилген куплеттерде К. Исаков менен А. Иманбаевдин жогоруда каралган ырларындагыдай экиленгендиктин, жалган сезимге берилгендиктин, табитсиздиктин (безвкусие) кашкай көрүнгөн учуру анча бай-

калбайт. Аларга салыштырганда, булар дурус эле. Бирок бир гана олуттуу нерсе жетишпей турат: темага жаңыча мамиле жасоо, өз түшүнүгүнө ылайык интерпретация берүү байкалбайт. Баягы эле тема, баягы эле сөздөр... Айталык К. Султанованын ырында А. Осмондун айтылуу «Ата-Журту» ошол эле интонациялык ыргакта, бирок бир кыйла бачикиленген формада кайталанып жаткан жокпу? Бу жерден да өйдө жактагыдай эле бүтүмгө келесиң: Элди, Мекенди сүйөм деп дембе-дем жар чакыра берүүнүн ордуна эл үчүн жазылып, элге жаккан ырларды жаратуу зарыл. Ушул мааниде жөндөмдүү жаш акын Т. Самудиновдун ушул сериядан чыккан жыйнагындагы «Мекенди сүйүү жетишсиз...» деген ырынын жыйынтыктоочу саптарын келтирүү өтө ылайыктуу:

Сүрөтүн толук тартууга,
Тил жетпейт экен кантели,
Мекенди сүйүү жетишсиз,
Сүйгөндөй болсун ал сени.

Кыргыздын Ала-Тоосу, ар бир акындын туулган айлы менен жакшы көргөн тоолору, өзөнү менен дайрасы жөнүндөгү ырларды көп угуп, окуп, бышыкулак болуп калгандай болдук эле, андыктан ал тарапка дагы да кадам шилтеп, жаш акындарыбыздын жанын ачитпай эле коёлу. Түшүнгөнүнө жандатылып айтылган ушул сөз деле жетиштүүдүр... А көрөкчө башка жактардан издеп көрөлү.

«Ысыл-Көлдүн ырга салынбаган эч нерсеси калбаптыр!» деп, убагында акындарга бир чети какшык, бир чети тамаша иретинде кайрылган маркум Р. Шүкүрбеков кантсе да куру кол кетпей, акындарды кайталап отурбай, өзүнө мүнөздүү почерк менен «көлдүн куму да алтын» экенин ырга сала кетип дурус кылган экен. Дегеним, андан бери да кыргыз акындары көлдү эчен-эчен курдай терип-тепчип чыгышты, бирок көп учурларда мурдатан жазылгандарды кайтала-

гандары болбосо, бул багытта айтарлык ийгиликтерди жаратыша элек. Ошол кайталоолордон Т. Осмоновдун «Ысык-Көл элестери» жыйнагы да куру калбаптыр. Бүдөмүктөнтпөй айтканда, жыйнактан көлдүн музыкасы менен живописи тургай, күңүрт элесин да табуу кыйын. Сиз окуп жүргөн баягы эле көл, көл жагында Алыкул, ак куу, «Жайкы бир түн», «Жайкы таң»...

Эми бири-бирине караманча окшош эки ырга назар таштайлы. Экөө тең «карама-каршылык» деп аталат.

Ушунчалык сулуу аял ортодо,
Кимдир бирөө тилдеп жатты ашатып.
Карап турсаң каарыласың ой тобо.
Тилин тиштейт, сөз чыгарбай, таш атып.
Эки эрини эң бир назик созула,
Тиштери да тегиз күрүч — баары ак.
Тамшандырган татынакай оозуна,
Заар тилди — кантип кыйган табият?!

(А. Иманбаев).

Мустафа Өмүрзаков да («Издеп келем» жыйнагында) «Көрчү эмесмин бир өзүңө теңөөгө. Бул дүйнөдөн эч нерсени ылайык» — деп кайдагы бир бейтааныш сулуу аял затын колунан келишинче поэтизациялап келет, анан күтпөгөн жерден «жаңылат».

Жаңылыпмын, кире калсам капилет,
Киши айтпаган сөздөр сенден булайып.
Түгөтүкү ай, кандай гана капалуу,
Жарың турду өкүнүчтүү муңайым.

Жан кейиткен бу карама-каршылык,
Жарашыктуу нерсе эмес го сулууга?
Кыйбай ага тилдин уусун мынчалык,
Чыгып кеттим, чыдабадым угууга.

Окшоштукпу? Кайталообу? Дал келүүбү? Айтор мындай көрүнүштөрдү ар бир жыйнактан тапса болот, албетте, биринен аз, биринен көп — Ж. Чоробаевдин, Э. Карымшаковдун, Т. Шаршембаевдин жыйнак-

тарынан андай параллелдер көп жолугат. Ал эми акыркы автордун жыйнагына кирген «Шамилбек» поэмасы жасалма сюжетке, жасалма композицияга негизделген үстүрт стилизациянын накта үлгүсүн берет. Э. Карырмаковдун «Жайкы этюдунун» адабий булактарын таап алуу анчейин кыйынчылыкка турбайт. Белгилүү акын С. Жусуевдин «Нөшөр» аттуу лирикалык ырын, андан ары издесек, орустун көрүнүктүү акыны С. Шипачевдун «По дороге в совхоз» ырын (1939-жылы жазылган) эстейбиз. Үч ырда тең нөшөр кыз-жигиттин кыналышын, таанышууларына көмөкчү болот. С. Шипачевдун ырында плащты калканч кылышат, С. Жусуев кол чатырдын кызматына ырахмат айтат. Э. Карымшаков болсо плащты чапан дей салат.

Ырас, мындай учурлар — белгилүү үлгүлөрдүн, образдардын, поэтикалык ойлордун экинчи бир акындын ырларында кездешип, кайталанып калышы толук ыктымал, анан калса кокустук да (анын артында закон ченемдүүлүк турарын унутпашыбыз керек) боло берет: бир эле тема, бир эле образ бирдей эле мезгилде ар башка акындын башына келип калышы да шарт. Бирок кандай гана болбосун, ошол теманы, ошол образды акын жеке өзүнө гана таандык көрүү бурчу менен көрүп, жекече үнү менен айтары да жакшы белгилүү. Демек, биз жаштардын ырларындагы тематикалык, образдык изденүүлөрдүн жалпылыгына эмес, сокур тууроочулукка, жөн эле кайталоолорго, экинчиликке (вторичность) каршы чыгып жатабыз (тилекке каршы, бир жаш акынды экинчи бир жаш акын туураган учурлар да кездешет), андай окшоштуктардын, үндөштүктөрдүн жышыраак кездешип жатканына тынчсызданып, жаш акындарды бүгүнкү күндүн окурманынын көркөм табити менен эсептешүүгө чакырып жатабыз, анткени азыр катардагы кыргыз акынынын ырларынан тартып дүйнөлүк поэ-

зиянын кыл чокуларына дейре жапырт окуп жаткан мезгил. Бул кыймылдын алдыңкы сабында акындардын өздөрү болот — ал жөнүндө поэтикалык сөздүн ашкан чеберлери В. Брюсов менен С. Маршак жакшы айтышыптыр го.

3. ОҢУНАН ЧЫККАН САПТАР, ӨЗ АЛДЫНЧА КАДАМДАР

Албетте, мен жогоруда сындап өткөн жаш акындардын баарынын тең жыйнактары жүз процент ашмалтай ырлардан турбайт. Кээде: «кантип эле бир жыйнакта оозго аларлык бир ыр болбосун!» — деп таңсык кылгандар болот. Аларды таарынтпас үчүн, ошо оңунан чыккан ырлар жөнүндө бир-эки сөз айталы (кудай урбадыбы чынында да, бир жыйнактан андай бир ыр табылбаса!).

Бирас, андай бирин-экин ырлар М. Өмүрзаковдун, К. Султанованын, Ч. Унурованын, Ж. Чоробаевдин, А. Иманбаевдин жыйнактарында бар. Мынаңыз К. Султанованын кадимки акындык ой толгоолордон бүткөн бир ыры:

Же жазбы делебемди козгогон?
Же жаштыкпы кыялымды кооздогон?
Эмне мынча жазгы желге эркеледим,
Эмнеге эле кыялыма энтеледим?

Балким ал мен самаган күн эместир,
Балким ал өзүм түзгөн бир элестир.
Алыстан алоолонуп күйгөн менен,
Бозоргон күлдөй болсо, анан кантем...

Мында жаркын маанай, жагымдуу интонация, илпеттүү ыргак, орундуу колдонулган синтаксис бар. Ч. Унурованын «Ритмдери» да ушундай. Демек, дээринде бар киши ыр жазса болот экен, ал үчүн акындык дүйнөнү жалган сезимге алдыртпастан, карт Рудаки сыңары: «Мен жүрөгүмдү ыр казнасына айлан-

тып таштадым» дегендей абалга келиши керек турбайбы. Дал ушуну М. Өмүрзаков «Мен деле» деген ырында туура кармай алган. Анда поэтикалык образ реалдуулук менен чыгармачыл кыялдануунун ширөөсүнөн бүткөн. Натыйжада акын менен жөнөкөй адамдардын орток белгилери, айырмачылыктары жөнүндөгү автордук ой ишенимдүү чыккан.

Биз мындай ырларды өйдө жакта бирин-экин деп айттык. Эмне үчүн? Себеби, жалпы жыйнактын фонунда ушундай болуп жатат. Бир ыр деген (макул, эки-үч болсун) бир ыр. Жыйнак деген жыйнак. Ар бирине өзүнө ылайыкталып талап коюлат, ошого жараша баасын алат. Жыйнак чыгарыш үчүн бир жакшы жыйнак чыгаргандай деңгээлге көтөрүлүш керек. Ал үчүн турмуштук тажрыйбанын жетиштүүлүгү менен катары поэтикалык көз караштын ырааттуулугу калыптангандай абалга жетиши, поэзияга карата мамиленин аныкталгандыгы керек. Мына ошондой жыйнак деп Токтосун Самудиновдун «Салам катын» айтса болот.

Т. Самудиновдун жыйнагынан (бул сапаттар биринчи эле жыйнагынан — «Тоолор гана көрүшпөйт» — байкалган болучу) баарынан мурда граждандык жетилүү абалында турган, идеялык-нравалык ишенимдери аныкталган акындын натурасы көрүнөт. Ал эч убакта кыйкырбайт, жалган пафосту көтөрүп чыкпайт. «Мекенди сүйүү жетишсиз, сүйгөндөй болсун ал сени» деген принцибинде бекем турат. Ушундан келип анын поэзияга карата мамилеси аныкталат: көргөнбилгендин баары эле поэзиянын предмети болуп бере албайт: жакшы ыр бир шилтемдин туундусу эмес («Ыр гүйшүгү»).

Акын өз муунунун биографиясын сүрөттөгөн ырды келтирели:

Өткөн жок кан майданда жаштыгыбыз,
Атадан керээз калган уулубуз да.

Карын ток, жумшак болду жаштыгыбыз,
Бирок биз даяр турдук кыйындыкка.

Эргитип бойдо кубат ташкындасын,
Кезинде керегибиз элге тийип...
Көр оокат максаттардан азгырбасын,
Көр оокат, анан, байкуш пендечилик.

Бүтүрдүк үй салуунун «курсун» толук,
Көп айттык кубанычын, убарасын.
Биз эми жок дегенде кирпич болуп,
Турмуштун курушалы имаратын.

Көрдүңүзбү, граждандык поэзиянын тактыгы поэтикалык ойдун тактыгына, каражаттардын ишенимдүүлүгүнө, сөздөрдүн үнөмдүүлүгүнө алып келген. Жаш акын кайсы гана темада (турмуш, согуш, тиричилик, достук, махаббат, ж. б.) жазбасын — ушул багытын бекем сактайт.

Акбар Рыскуловдун «Көгүчкөндөр бийик учушат» жана Роза Карагулованын «Кыз дүйнөсү» аттуу тунгуч жыйнакчалары да (экөө тең 1975-жылы чыккан) жалпысынан окуучуларга жаңыча ыргактары, туюмдуу каражаттары сезимдердин ачыктыгы аркылуу жагат.

Түнөрүүнүн кереги эмне?
Таштай булчуң барында.
Хайт! Тулпарым, айгай салып,
Киргим келет жалынга!

(А. Рыскулов).

Бирас, бир караганда, мында деле бейжай кыйкырык, өзүн-өзү жарыялоо орун алып жаткан өңдүү. Бирок А. Рыскуловдун бүткүл жыйнагы менен таанышкан соң мындай бүтүмдүн бир жактуу болоруна ишенесиз. Анткени, жаш акындын дүйнөнү кабылдоосу, өз алдынча толгонуу манерасы мына ушул «ачкычта»: көтөрүңкүлүктө, ыймандай сырын айтууда, жаштык жигер менен жайдары сезимде. Бул жөнүндө оптимист жаш акын башка бир ырында «Жашасын

жарыкчылык!» деп ачык айтат, экинчисинде болсо аны өзүндөгү абалдан сыртка чыгарып, «аракет чөйрөсүн» кеңейтүүгө, өзгөлөрдүн тагдыры, кайгысы менен кубанычына ортоктош болууга башкаларды да үндөйт:

Эх-эй, достор!

Жашыл өмүр

саргайбасын убайга!

Пикассонун көгүчкөнү бу жайда,

Уча берсин

Алмашылсын мылтык — орок-балкага,
ок-буудага!

Жогоруда белгиленген «ачкычка» жараша А. Рыскулов көбүнчө конкреттүүлүккө, предметтүү дүйнөнү чагылтууга, кыскасы, реалисттик поэзия жаратууга умтулат. Айрым ырларында жагымдуу юмор да бар. Тили бай, ыргактуу, музыкалуу!

«Суктанып адамдыктын дүйнөсүнө — жашоону күндөй жарык сүйгүм келет» — дейт. Р. Карагулова да. Анын жыйнагы бекеринен «Кыз дүйнөсү» деп аталбаптыр. Ооба, кыз дүйнөсү ыр дүйнөсү. Үр дүйнөсү — кыял менен сезимдердин дүйнөсү. Ушуну айгинелегенин Р. Карагулованын «Кыз дүйнөсү» ар кыл кыялдардын, сезимдик абалдардын дүйнөсү экен. Ырларынын аталыштарын эле келтирейин: «Сергүү», «Самоо», «Балалык», «Шаттык», «Ниет», «Сүйүү жазуу», «Бейкуттук», «Кайтуу», «Чыйралуу», «Коркуу» ж. б. Булардын ичинде борбордук орун ээлеп турган эки нерсе бар: сүйүү жана күтүү. Башка сезимдер ушулар аркылуу гана өтөт, өткөндө да күчөтүп өтөт. Ошо себептүү акын кыз «сезимдердин рыцарына», «күтүүлөрдүн демонуна» ыр арнайт. Дагы бирөөндө сезим кайратына жол берет.

Күтүүгө кубанычын эрип жатат,
Күтүүдөн чыга качкың келип жатат.
Сен аны өзүң издеп барууң керек,
Ойлорду өзүңө ороп алууң керек.

Мейличи, жеңилүүндү жашырбачы,
Аялуу ак кусалык өлүп жатат?
Жок, барба!..
Бир тирүүлүк күйүп-жансын,
Барбагын, күткөнүңдү билбей калсын...

Мына ушул жылуу сөздөрдү айтуу менен бул үч жаш талапкерде эч бир кемчилик жок дегим келбейт. Жок буларда да айрым кедерги көрүнүштөр, четтетүүнү талап кылган мүчүлүштөр бар. Маселен, Т. Самудинов кээде илепсиз (эмоциясыз) карандай акыл корутундусуна салып жазылган ырларды (а бул — поэзия эмес!) шилтей койгону байкалат; А. Рыскулов болсо жөнөкөйлүктү, табигыйлыкты өтө эле баёлука, примитивдүүлүккө айлантып алган учурлар кездешет. Р. Карагулованын чоң кемчилиги — сөз менен иштөө маданиятынын калыптана электигинде. Ошо себептен бир катар ырларында чаржайыттуулуктун, маанилик чаташуулардын издери байкалат. Булар, биздин оюбузча поэтикалык маданияттын профессионалдык чеберчиликтин өсүү жолунда четтетилүүчү нерселер. Башкысы — үчөөндө тең акындык данектин, поэзияга карата ак ниет мамиленин бар экендигинде. Дегеле жаш талапкерлер биз тарабынан чын ниеттен чыккан жакшы ырлар жазылса, окурман эл акыны А. Токомбаевдин «Айтар элем» деген төмөнкү ырын бир ооздон кайталаарына, бери алганда, ошондой абалда болооруна мен түк да шек кылбайм.

Бирдын үнү шыңгыраса тилиңден,
Электрдей учуп өтсө дилиңден...
Айтаар элем:

«Садагасы үнүңдөн!
Кармаптырсың жүрөк менен жүлүңдөн!»
Андай ырлар агып турбайт, тамчылайт
Талантыңдан эмгегинден күжүрмөн.

Мен бул макалада «Жаштар үнү» сериясына чыккан тунгуч китепчелердин авторлору поэзиялык ой

айтууга жөндөмдүүбү, жөндөмдүү эмеспи, үндөрү жаңыбы, эскиби? Ырларынын пафосу жалганбы, чынбы? — ушул маселелердин тегерегинде гана кээ бир пикирлерди айтымыш болдум. Ал эми алардын дүйнөнү көркөм чагылтуу даражасы, тематикалык-стилдик мүмкүнчүлүктөрү, кыргыз поэзиясынын жалпы контексти менен байланышы сыяктуу орчун маселелерге тереңдеп кирип отурганым жок. Антүү үчүн ошого ылайык фактылар керек. А макалада каралган авторлор азырынча биринчи топтогу суроолордун тегерегинде гана жүргөнсүйт...

САНДАН САПАТКА

70-жылдардагы жаш поэзиябыздагы жагымдуу жышаандардын бири — анда талант даражасы, профессионалдык тажрыйбасы жагынан айырмаланышкан акын кыздардын өзүнчө бир тобунун пайда болгондугу. Мен бу жерде, албетте, алды эки-үч китеп чыгарган, арты ырларын альманахтарда жарыялап жүргөн акын кыздардын төмөнкү тобун айтып жатам: С. Акматбекова, Р. Мукашева, Р. Карагулова, А. Дегенбаева, А. Тынадиева, Ш. Келдибекова, М. Мамазаирова, Т. Закирова, А. Узакова, Д. Жамансартова, А. Чойбекова, Ү. Маматова ж. б.

Менимче жалпы эле ушул топ жана анын айрым өкүлдөрү жөнүндө конкреттүү сөз козгоого убакыт жетти. Ушул көз караштан туруп, мен бул макалада аты-жөнү окурмандардын калың катмарларына анча белгилүү боло элек, чыгармачылыгы адабий сында атайын сөзгө алына элек, Алымкан Дегенбаеванын үч жыйнагына токтолмокчумун.

Биздин жаш поэзиябызда, өзгөчө туңгуч жыйнагын чыгарган авторлордо, адегенде өзүн окурмандарга

тааныштыруу, анан поэзияга эмне үчүн келип, эмне иш жасап берерин ачыктан ачык жарыялап, анысын «поэтикалык ант берүү», программалык чакырык таштоо мотивине жеткирген көрүнүш бар. Экинчи бир тааныш тема — мотив — өзүнүн патриоттук сезимдерин: кыргыз улутун, Ата журтун, Ала-Тоону сүйөрүн, бул үчүн кандай милдет жүктөлсө да кыңк этпей аткаарын ашкере айтуу. Үчүнчүсү — туулган айыл-кыштагын көкөлөтө мактоо.

Алымкан Дегенбаеванын 1972-жылы «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн «Кызыл мончок» аттуу алгачкы ыр жыйнагы да ушул салтты, аныгын айтканда, штампты жолдогон «кайрылуу» менен ачылат.

Амансыңбы тоолорум —
  аталарым,
Айтпай сырым канткенде ката аламын!
Жөнөөрүмдө эңсеген
  сапарыма,
Өзүңөргө кайрылын бата
  аламын.

Айланчыктап өзүңө
  сабыламын,
Алыс кетсем силерди
  сагынамын,
Өзүңөргө күчүмү бериш
  үчүн,
Өзөнүңдөн сапарга агыламын.

Андан ары да ушундай эле мазмундагы (түпкүлүгүндө маңызсыз, мазмунсуз) ырларга кабылабыз: «Тууган жер», «Ырларым», «Тоолукмун», «Менин үнүм», «Каалоом», «Тилегим», «Кыргыздар» ж. б.

«Жаштар үнү кандай?» деген макалада («Учкун» альманахынын 5-чыгарылышы, «Мектеп» басмасы, 1976-жыл, 218—239-беттер) башка бир катар жаш акындардын ыр жыйнактарынын мисалында ушуга окшош ырлардын жалгандыгы жана жарамсыздыгы

жөнүндө атайын сөз кылган элем, бул ирет андай фактыларга кайрадан да токтолуп олтургум келбейт. Анын үстүнө утурумдук куру кыйкырыктардын жана жалган сезимдердин натууралыгы менен жарамсыздыгын алардан нукура поэзия ат чабым алыс болорун А. Дегенбаеванын өзү да «бир ырдын авторунан» баамдап, жыйнагынын акыр жагында туура жыйынтыкка келиптир:

Жалдырап таш да тиктейт,
суу да тиктейт,
Бардыгын сен деп билсем
сезимимде.

Билбедим ким деп тааныйм,
анда өзүңдү.
Эңсеген элесинче кезигүүмдө.
Издесем тоо, талаадан, бар
түйүндөн,
Ташыркап азап чегип бал
сүйүүмдөн.
Сен болсо «баары менмин,
издегин» деп,
Чыкпасаң жолугууга өз
үйүңдөн.
Бул өзү кандай сыноо?
Кыйын чыдоо.

Жалпыга жалын чачкан күн
болбосом.
Уурданып улагаңа жатып
алган,
Ууксуз, керегесиз түн
болбосом.
Баарын кой, өз жүзүңү
көрөйүн да,
Көңүлдүн тереңине
сактайынчы.
Мен сени сен деп таанып ар
убакта,
Мен сенин сендигинди
барктайынчы...

(«Бир ырдын авторуна»)

Алымкан Дегенбаеванын поэзияга кайрылган, тоолор менен тоолуктар жөнүндө жар чакырган, «мен мындаймын» деп жарыя кылган уйкаштыктарын (алар чынында да уйкаштыктар, ырлар эмес) айланып өтүп, «өз жүзүн», өз өмүрүн, турмуш тууралу менчик көз караштарын, арзуу сезимдерин туюнткан ырларын издеп көрөлү. Күткөнүбүзгө жараша А. Дегенбаеванын акындык шыгы, жөндөмү, кудурети, мүмкүнчүлүктөрү ушул жолдон айкын көрүнөт. Көрсө, акындын жеке өмүрү, турмуштун ага эртелеп тартуулаган оор сабактары жогорудагыдай бейжай кыйкырыктарга, экиленген сезимдерге карама-каршы келет:

Өстүк боорум, өстүк атасыз.

Кыйындыктан энем

калкалап.

Дечү: — «эстүү болсоңор

Атаң келет жоону талкалап».

Жок, келбеди жоону жеңсе да,

Энем болду жесир, муңайып.

Сен экөөбүз терген машакка,

Жетине албай калчу кубаныш...

Аласасы толбой калгансып,

Ажал салды дагы кайырмак.

Далдырадык тиктеп, эл оозун,

Апакеми жерге дайындап.

Өстүк боорум, өстүк атасыз,

Өксөгөнбүз кетип энекем.

Бекем кысып мени бооруңа,

«Чоңоёрбуз! — дедиң — берекем».

Ажал алып ата-энени,

Эл, жерибиз бизге калыптыр.

Эңсегенге жетип жетимдер,

Эл жана эмгек бизди багыптыр.

Өстүк боорум, өстүк бой жете,

Ажал бизди такыр жеңбептир.

Жарышына түшүп турмуштун,

Күлүгүбүз эми тердептир.

(«Агам Медербекке»).

Акындын өмүр жолун элестеткен сезим толгонууларынан жаралган бул кыска ырды (кээ бирөөлөр мындай турмуштук материалдан чубалжыган поэма-ларды жаратканын да көрүп жүрөбүз) бөлүп-жарып, мисалга келтирүү мүмкүн эмес. Ыр так ушул калыбында бүгүнкү абалында кабыл алууну талап кылат. Экинчиден, мазмундун олуттуулугу (а олуттуу нерсе адатта жөнөкөй болот) форманын да жөнөкөйлүгүн шарттаган.

А. Дегенбаеванын «күлүгү» жаңы гана «тердеп», биз сөз кылып жаткан алгачкы жыйнагы жарык көргөн кезде — 70-жылдардын башында жаш поэзиябызда куру кыйкырыктар да, кызуу изденүүлөр да калдыресе байкалып калган эле. Атап айтканда, изденүү пафосун башынан өткөрүп жаткан айрым акын кыздарыбыз (С. Акматбекова, Р. Мукашева) окурмандар арасында жана сында аздыр-көптүр оозго алына башташкан мына ушул психологиялык жагдайды жана «күлүгүнүн» кечирээк «тердегенинин» дагы бир себебин акын мындайча кабарлайт:

Аттиң мен! Неге узак уктаганмын.
Айланам марш ойносо укпаганмын,
Эмичи, эки кайрык угуп калсам,
Эзилип жүрөк күйүп суктанамын.

Өкүнбөйм өткөндөгү жылдарыма,
Өкүнөм бөлүшпөгөн сырларыма.
Опосуз, көзгө илешпес иштер өтөп,
Келипмин отуздагы кырдаалыма.

Айлыма жентек чачып күз келиптир,
Тагдырым уул менен кыз бериптир.
Күймөнүп уул, кызды жетилткенче,
Кызык кез кыял минип тыз бериптир.

Ошентип, А. Дегенбаева кечирээк болсо да жаш акындардын жалпы хоруна кошулду. Анда эмесе акын үнү, добушу бул хордун арасында билинбей калдыбы же андан өзгөчөлөнүп, бөлүнө алдыбы? Кеп мына

ушунда: акындыкты көксөгөн адам башкалардан айырмаланган үнгө сезимдердин өзгөчө гаммасына, бөктөрдүн бай палитрасына ээ болушу милдет эмеспи.

А. Дегенбаеванын «Кызыл мончок» жыйнагына кирген ырларынын басымдуу көпчүлүгүнүн өзөк темасы—сүйүү. Бирок жалаң ашыгылык сезиминен эмес, энени («Кайдасың?», «Сезилдим»), атаны («Жетти мезгил»), баланы («Бешик ыры, «Балама»), өмүрлүк жарды («Махаббат») курбу-курдаштарды («Курбулар»), Мекенди, жашоону, бейкутчулукту («Турмуш кайрыктары»), жаштыкты («Жаштыгым», «Өкүнүч», «Узатуу»), сулуулукту («Музыка»), эмгекти («Менин оюм»), табиятты («жалбырактар сабылып», «Таңдагы гүл», «Шаркыратма — төгүлмө») сүйүү сезиминен жаралган.

Акын бир ырында «ою тайыз, опуза сындан» корко турганын айтат, чындыгында андай сын жакшы ырдын, жакшы акындын баасын эч кемите албайт эмеспи. А көрөкчө «кара жолдон чаң чыгарып өтө мүн» деп кыйкырбай эле олуттуу иштей бергени, «мезгил менен үзөңгүлөш жарышууну, тымызын жүргүзгөнү оң. Анан калса акындын, «күлүгүнүн» кечирээк «тердегенин» атайын айтканы жана «Жаңы чыккам. Түйшүгү көп жолдомун» — деп моюнга алганы бар эмеспи.

А. Дегенбаеванын «Түйүн» деп аталган экинчи жыйнагы беш жылдан кийин (1977-ж.) ошол «Кыргызстан» басмасынан чыкты. Бул мөөнөт пайдалана билген саяпкер үчүн «тердеген» «күлүктү» жакшылап «суутуп», Парнасты карай кайрадан «чабууга» жетишерлик эле болуу керек. «Түйүндүн» жарымынан көбүн түзгөн ырлар бир чети мурдагы жыйнактагы сапаттарды улантса, экинчи чети, «барган сайын байкоолору катаалдап, баштагыдан басчу жолу татаалдап» калганына карабастан акын, тилекке каршы, гармонияны бузчу диссонанстардан дале болсо кутула

электигин, а түгүл лирикалык шыктын табиятына жат көрүнүштөргө жетеленип кеткенин көрсөтөт.

Жыйнак поэтикалык тил менен айтылбаган баягы эле ант берүү менен ачылат. Анын артынан акын прозанын тили менен улууларга кайрылат («Улууларга»). Андан кийин өзүнүн акындык деңгээлине өзү баа берет. Кайсы бир ырларынан («Тоо жакта бир булак бар көзү бүтпөс», «Суулар келет мөңгүдөн туйлап ойноп», «Булагым», «Ошондо», «Күндөр») жөн эле сөздөр менен айтылчу ойлорду шумдуктантып, тропторду арбын пайдаланып айтуу аракеттери байкалат. Атайын обонго ылайыкталып жазылгансыган «Махуба» менен «Дайра жаңы ташыды, кечесиңби түгөйүм?» аттуу ырлар «Аппагым» деген белгилүү ырдын жана Барпынын айтылуу «Мөлмөлүнүн» кечиккен вариантындай, «Согуш келди», «Келейин» деген ырлар автордун мурдагы жыйнагындагы согушту айыптаган ырларынын начар кайталандысындай сезилет. Булардан тышкары «Түйүндө» окурмандын көңүлүн кайт кылчу ырлардын дагы бир жоон тобу өзүнчө бир цикли бар, аларга азыраак аялдоо зарылдыгы туулат.

Сөз А. Дегенбаеванын «Түгөнбөгөн кайрыктар», «Өмүр», «Турмуш», «Терме» жана «Жорго терме» деген узун түрмөктөрү туурасында баратат. Аталыштары эле айтып тургандай буларда жарыкчылыктын, өмүрдүн, турмуштун түгөнбөс кайрыктары оош-кыйыш окуялары, түркүн элестери туудурган ойлор, тыянактар жана акыл корутундулары тизмектелет. Ооба, бул узун ыр түрмөктөрдө ойлор, тыянактар жана акыл корутундулары бар, бирок акыл-эстин сезим менен шоолаланышы эмоционалдуулук менен экспрессивдүүлүк пафос жок.

Ырас, мен бул жерден төмөнкүдөй каяшаны алдын ала көрүп турам: булар чынында эле лирика эмес да, булардын максаты жана формасы башка да, булар медитация менен дидактиканы көздөгөн терме да. Ке-

чиресиз, мен алардын багытына, милдетине жана формасына каршы эмесмин. Кеп алардын кандай чыкканында, кандай колдонулгандыгында. Ушул чен-өлчөмдөн караганда аталган ыр түрмөктөрүнүн биринен да ой, идея жагынан кынтык таба албайсыз: баары эле туура, баары эле өз ордунда. Бирок кандай ойлор, кандай идеялар? Алар—сиз билген, ал билген жана мен билген, кыскасы, адамдардын баары билген логикалык ойлор. Бар айырмасы — Сиз менен биз ал ойлорду кара сөз же илимий тил менен айтабыз. А. Дегенбаева болсо уйкаштык менен айтат:

Тилегим — кан жытын жоготуу,
Тирегим — ишенич жакшыга.
Сүйөөрүм — тоолордун арасы,
Гүл сунган өзүңдөй жакшына.
(«Түгөнбөгөн кайрыктардан»).

Тоодо мөңгү калыңыраак түнөсө,
Ойдо түшүм ойдогудай жыйылаар.
Тоодой бирдик болбосо эгер калкында,
Толгон тамыр токсон жерден кыйылар.
(«Термеден»).

Ак досуңду кир десең,
Көңүлүнө доо кетер.
Бак түбүнө чок койсоң,
Өмүрүнө доо кетер.

Достун көөнүн кирдетип,
Күлгөнүңдөн не пайда?
Өмүрлөшүң болбосо,
Сүйгөнүңдөн не пайда!
(«Жорго термеден»).

Келтирилген кийинки эки ырдын формасы эле эмес, кээ бир ойлору деле тааныш болуп жаткан жокпу? Муну бала күнүнөн тартып элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнөн оозанган ар бир кыргыз айттырбай эле билип алат.

Форма демекчи, адабияттагы (жалпы эле искусств-

водогу) форма, жанр деген түшүнүктөр адепки көз карашка кандайдыр абстракция катары көрүнгөнү менен түпкүлүгүндө конкреттүү турмуштук мазмундан жана муктаждыктан келип чыккан тарыхый категориялар. Мисалы, санат, насыят ырлар сыяктуу эле термелер дагы бир кезде таланттуу ырчылар тарабынан (а алар өз мезгилинин алдыңкы адамдарынан болушкан) карапайым калкка акыл айтуу, жол көрсөтүү функциясын аткарган формалардын бири болгон. Орус агаиндер: «мезгил башка—ыр башка» («иные времена — иные песни») деп айткандай, социалдык жаңы шарттардан улам көркөм жанрлардын жана формалардын өзгөчө системасына ээ болгон жазма адабияттын жаралышы жана эң башкысы—элге билим жана тарбия берүүнүн жаңы каражаттары менен формаларынын түзүлүшү фольклордук жанрлардын жашоосу жана жандануусу үчүн эң зарыл болгон шарты — угуучулар чөйрөсүн таптакыр жаңы чөйрөгө — окурмандарга айланып жибербедиби. Мындай шартта фольклордук жанрлардын мурдагы мазмунунда жана формада калышы, жашашы мүмкүн болбой калды: фольклордук жанрлар менен формалар эми жазма адабият тарабынан жаңы максаттарда өздөштүрүлө, пайдаланыла жана синтездеде баштады. Кандай гана болбосун фольклордук жанрларды, сюжеттерди, образдарды, формаларды жана каражаттарды көркөм ойлоонун азыркы деңгээлинен туруп иргебей, мурдагы калыбында колдонуу анаеронизм болуп калганы талашсыз иш. Анан калса жаш эле адамдын (мейли, ал турмуштун өйдө-ылдыйын көп көрсүн) аксакалдарчасынан акыл-насаат айтышы анча жарашыксыз көрүнүш.

Демек, биз А. Дегенбаеванын өзү жогоруда «Бир ырдын авторуна» айткан сөзүн эстеп, ага: «акын болсоң турмуштагы биз билбеген, өзүң гана билген нер-

селерди айт. Эгер биз билген нерселерди айтсаң да алардын акын эмес адамдар байкай албаган жактары айт: акырында аларды образдуу айт, анткени, сен ошол үчүн акынсың» деп кошумчалагыбыз келет. «Кызыл мончоктогу» жакшы сапаттарды уланткан лирикалык ырлар жана жандырмагын табууну талап кылган «Түйүн» аттуу поэма да бар.

«Түйүн» — автордун атоосу боюнча «диалогдор жана монологдордон турган поэма». Аныгын айтуу керек: поэманын мындай формасы биздин поэзия үчүн жаңы. Мурда өңчөй монологдордон турган лирикалык же диалогдор аркылуу курулган драмалык поэмаларды кездештирип жүрчүбүз. Бул сапар көрсөтүлгөн эки формага тең жатпаган, алардын башкы элементтерин кыйыштырган жаңы формага туш келип жатабыз. Эмесе, мындай «аргын» форма өзүн актайбы же сөз менен ойноонун, эксперимент жасоонун дагы бир көрүнүшү катары кабыл алынабы? Бул албетте, маселенин сырткы жагы. Бирок бул суроону адегенде тактап алуу керек: ал форма кандай муктаждыктан туулду, кандай мазмундан жаралды?

Поэманын тематикасын, идеялар чөйрөсүн, жалпы эле мазмунун ошол эле «Кызыл мончоктогу» лирикалык ырлардын жана жанаракта сындалган чубалжыган ыр түрмөктөр менен термелердин темалары: өмүр, өлүм, согуш, тынчтык, достук, эмгек жана бейкутчулдук жөнүндөгү ой толгоолор түзөт. Бирок бизге тааныш темалардын, идеялардын жалпыланыш, түйүндөлүш жана чечилиш ыгы, деңгээли бул поэмада таптакыр башка: мында лирикалык сезимдерди төгүү да, кыркыч чечендикти көрсөтүү да жок: поэма анализ менен синтезден диалектикалык ой жоруулардан туруп, монологдор менен диалогдор мына ушул мазмун керектөөчү жана талап кылчу формалар катары жаралат. Өмүр, өлүм, согуш деген абстракттуу тема — түшү-

нүктөрдүн өздөрү поэмада «кейипкер» түрүндө алынат.

Кыскарта айтканда, «Түйүндөн» А. Дегенбаеванын поэма жанрында эмгектенүүгө жөндөмдүү экенин көрөбүз.

Үстүбүздөгү жылы «Мектеп» басмасынан акындын «Күдөр» жыйнагы жарык көрдү. Бул жыйнактын сырткы көркөмдөлүшү, полиграфиялык жактан иштелиши да мурдагылардан көзгө толумдуу. Ал эми ички мазмуну тилекке каршы, сыртынчалык толумдуу, жаңы болуп чыкпады. Себеби ырлардын тең жарымы (санасак өтө узарып кетер эле) кайрадан да бизге тааныш баягы тема—мотивдерди (балалыкты жана ата-энени эскерүү, туулган айылды сагынуу өмүрлүк жубайга, уул-кыздарга, курбу-курдаштарга арноолор, согушту айыптоолор анан «мен сапарга максат үчүн аттанам»), («ыр болуп адамдарга жашай берем» деген куру кыйкырыктар) кайталаптыр. Албетте, сөздөр, сүйлөмдөр, ырлардын аталышы өзгөргөн, бирок башкы нерселер: идея, форма, стиль, интонация ошол эле калыбында калган. Жаңычылдыктын пафосун, изденүүнүн машакатын байкатпаган, карандай техникалык машыгуудан жаралган бул ырлар биздин поэзиядагы «орто» деп аталып, башкача айтканда, «ысык», «суугу» билинбеген жасалма ырлардын агымына жатаары шексиз.

Экинчиден, жыйнакта А. Дегенбаева өзүнүн эле эмес, кыргыздын белгилүү акындарынын (А. Осмоновдун, С. Жусуевдин) окурмандарга кеңири белгилүү мотивдерин, образдарын, салыштырууларын, кайталаган, (мисалы: «Ысык-Көл», «Мектебим», «Булуттар неге ыйлайт» ж. б.) же «орто» деңгээлден да төмөн («Менде сүйүү жалгыз эмес, экөөдөй...») «Мен өлбөймүн карылыктан, армандан...», «Айылым сагынганда алыс кетип», «Күн сайын жашарам...», «Тереңдик», «Күндөр—ашуу, күндөр—өмүр», «Тирүүлүк чексиз дастан

түгөнбөгөн», «Мен бүгүн баштагыдан шашылышмын», «Суу бою...», «Тууган жер», «Тең төрөлгөн ошол жазда...» ж. б. ыр түрмөктөр бар, булардын айрымдарында, а түгүл сөздөрдүн колдонулушу, уйкаштыктын келтирилиши да жайында эмес. Кээде акын өлчөө сезимине лирикадагы башкы касиеттердин бири болгон сезим өлчөмүнө маани бербеген учурлар кездешет. Айталы, «Кош кайың», «Жеңиштүү жазда болгон той» деген ырларда поэтикалык ой жыйынтыкталса деле куплеттер узара берет: «Кош кайыңда» акыркы бир куплет. «Жеңиштүү жазда болгон тойдо» акыркы төрт куплет артыкбаштык кылат. Ал эми ортозаар жана начар ырлар дал ушул сапаттын поэтикалык өлчөө сезиминин (а ал башка бир маанилүү нерсенин—поэтикалык табиттин жан жолдошу го) сакталбаганынан көбөйөрү айгине иш...

А. Дегенбаеванын бул жыйнагында улам кайталанган дагы бир мотив—өмүргө, жаштыктын өтүп баратканына кайрылуу: «Жаш арбындап барат улам алыстап», «Желден үрккөн кулун кыял алыс чак», «Кусалык бар көөдөнүмдө тарагыс», «Күндөр жылып, биз улгайып барабыз», «Жашыбыз анча арбындап, жаштыкты койдук калбырлап» ж. б. у. с.

Адатта чыгармачыл адам жашы өйдөлөгөн сайын өзүнө өзү сын көз менен карап, талантын курчутат, колунан келсе оңой жолдон, жеңил-желпи жазмакерликтен качат, чыгармачылык ишке баш оту менен киришет. Мен ушундай жолго А. Дегенбаеванын тизирээк түшүшүн, сандан сапатка өтүшүн, өзүндө болгон жөндөм-шыкты терең табит, эстетикалык маданият, чымырканган мээнет менен айкалыштырышын каалар элем. Себеби, мен макалада көрсөтүүгө аракет кылгандай А. Дегенбаева азырынча өз бөтөнчөлүгүнө таандык чыгармалары да, алардын тегерегинде калкып жүргөн «ортозаар» же жөн эле колго алгыс ыр болумуштарды да кошо тизмектеп келатат. Ырас, чы-

гармачылык процесс эч убакта түз сызык боюнча жүрбөйт, анын да өйдө-ылдыйы болот, бирок, техникалык көнүгүүлөр, калем ойнотуулар акындын өзүнүн лабораториясында калып, окурмандарга алтындын күкүмдөрүн калып алгандай гана чыгармалар тартуу-ланышы зарыл.

М А З М У Н У

БАШ СӨЗ ОРДУНА

I. ЖАҢЫЧЫЛЫКТЫН ЗАРЫЛДЫГЫ	5
МУУНДАН-МУУНДАРГА	17
1. Өткөндү жана азыркыны аңдап	21
2. «Кырк биринчи жылдын изи өчө элек»	37
3. Поэзиянын объектисинде—азыркы учур	14
II. ПОЭТИКАНЫ ЖАҢЫЛОО ЖОЛУНДА	54
Бир «селине»: Жазмакерликке жана жалган	
ырларга каршы	74
Жаңычылдыктын зарылчылыгы эмнеде же	
жакынкы перспективалар жагдайында	85
АКЫРКЫ СӨЗ	
ИЗДЕНУУНУН, ЖОГОРУЛООНУН ЖОЛУ	92
ЖАШТАР УНУ КАНДАЙ?	106
1. Куру кыйкырыктарга, жалган элестерге	
каршы	106
2. Окшош ырлар, окшоштуктар же жөн эле	
кайталоолор жөнүндө	117
3. Оңунан чыккан саптар, өз алдынча ка-	
дамдар	121
САНДАН САПАТКА	126

Эркебаев Абдыганы

СОВРЕМЕННОСТЬ И КИРГИЗСКАЯ
ПОЭЗИЯ

Литературно-критические статьи

(На киргизском языке)

Издательство «Кыргызстан»

Рецензент К. Эдилбаев
Редактору Т. Ташмаматов
Көркөм редактору И. Ф. Бульба
Тех. редактору Л. Я. Шевченко
Корректору Бекжанова С.

ИБ № 1393

«Кыргызстан» басмасы
720737, ГСП, Фрунзе шаары, Совет
көчөсү, 170.

Терүүгө 20. 06. 1980-ж. берилди. Басууга
25.11. 1980-ж. кол коюлду. Д—02682. Ка-
газы типографская № 1. Мектеп ариби,
жөнөкөй ыкма менен басылды. Форматы
70×108¹/₃₂. 4, 375 физ. басма табак, 6,125
шарттуу басма табак, 5,808 учёттук табак.
Тиражи 2000. Заказ № 160. Баасы 20 т.

Кыргыз ССРинин басма, полиграфия жана
китеп соода иштери боюнча мамлекеттик
комитети. Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы
атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.
720461, ГСП, Фрунзе, 5, Жигули көчөсү, 102.